MUSTAFA KEMAL

ANAFARTALAR MUHAREBATI'NA AİT TARİHÇE

Hazırlayan
Uluğ İĞDEMİR

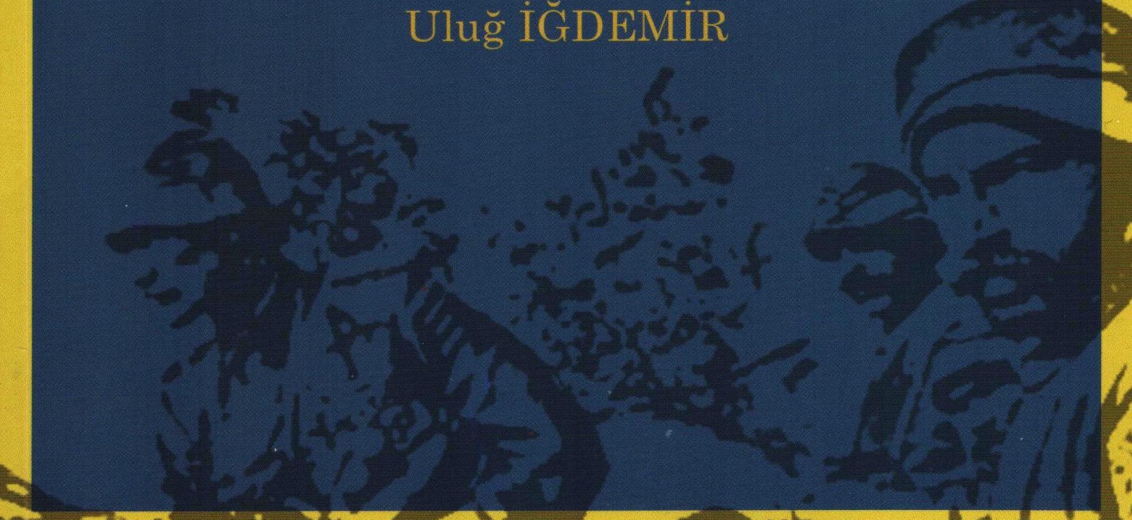

TÜRK TARİH KURUMU

3. Baskı

Birinci Baskı : 1962
İkinci Baskı : 1990

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. Dizi - Sayı : 4²

MUSTAFA KEMAL

ANAFARTALAR MUHAREBATI'NA AİT
TARİHÇE

Hazırlayan
Uluğ İĞDEMİR

3. Baskı

ANKARA, 2020

Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938

Anafartalar Muharebatı'na ait tarihçe / Mustafa Kemal ; hazırlayan Uluğ İğdemir. — 3. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2020.

xxv, 88 s., [7] s. resim : resim, harita, tıpkıbasım ; 24 cm. + 1 katlı harita. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sayı: 42)

ISBN 978 - 975 - 16 - 0211 - 4

1. Atatürk, Mustafa Kemal, 1881-1938. 2. Çanakkale Savaşı, 1915-1916. I. E.a. II. İğdemir, Uluğ, 1900-1994, hazırlayan. III. Dizi.

956.101543

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 19.02.2020 tarihli ve 793/51 sayılı kararı gereği 3000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-0211-4

Kapak Tasarım : Emine ÇAKIR

Baskı

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sebze Bahçeleri Caddesi Arpacıoğlu İş Hanı No:95/1 İskitler/ANKARA
Tel: (0312) 341 10 24 • Faks: (0312) 341 30 50
www.salmatbasim.com.tr • email: salmatbasim@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VII
GİRİŞ IX

ANAFARTALAR MUHAREBATI'NA AİT TARİHÇE

METHAL 3
19 UNCU FIRKA MINTIKASI İLE ANAFARTALAR MINTIKASI HUDUDU HAKKINDA MÜNAKAŞAT 9
MÜHİM HABER 15
ARIBURNU - ANAFARTALAR MUHAREBATI. (24 TEMMUZ 1331 / 6 AĞUSTOS 1915) 16
24/25 Temmuz 1331 (6/7 Ağustos 1915) gecesi 17
Düşmanın, 19 uncu fırka cephesinden, Conkbayırı istikametinde taarruzu 18
26 Temmuz 1331 (8 Ağustos 1915) günü 21
İKİNCİ FASIL (Anafartalar Muharebatı) 31
Arıburnu cephesinden Anafartalar gurubu karargâhına hareketim ... 31
27 Temmuz 1331 (9 Ağustos 1915) günü 36
CONKBAYIRI MINTIKASINA HAREKETİM 45
Yeni taarruz hakkında müdavelei efkâr 45
Çamlıtekke ile Conkbayırı arasında 46
Sekizinci fırka karargâhında vaziyetin tetkiki 47
Anafartalar cihetine bir nazar 53
28 TEMMUZ 1331 (10 AĞUSTOS 1915) CONKBAYIRI TAARRUZU 54
Şayanı endişe bir ân 54
Son karar 56
3 AĞUSTOS MUHAREBESİ 58
6 Ağustos günü 62
8 Ağustos günü ve muharebesi 63
14 Ağustos Kayacık ağılı muharebesi 67
İZZETTİN BEYİN RAPORU 73

DİZİN 79

SÖZLÜK 87

ÖN SÖZ

ATATÜRK'ün "*Anafartalar Muharebatı'na ait Tarihçe*" adını taşıyan bu eserini, ilk defa 1943'de Cumhuriyetin XX. yıl dönümü münasebetiyle, **"Belleten"in** 28 inci özel sayısında yayınlamış, ayrıca bir miktar ayrı basım yaptırmıştım. Ayrı basımların büyük bir kısmı Genel Kurmay Başkanlığınca satın alınarak orduya dağıtılmış, kalanları da kısa bir zamanda tükenmişti.

Bir müddet sonra genç nâşir Haldun Sel, bu eseri "Sel yayınları" arasında tekrar basmak müsaadesini istedi. Eser bu yayınlar arasında çok miktarda basıldı ve sandığıma göre az zamanda satıldı. Eser Sel yayınları arasında basılırken provalarını görmediğim için ufak tefek yanlışlarla çıktı.

Türk Tarih Kurumu Yeni Çağ Kolu, Atatürk için Kurum yayınları arasında yeni bir seri açılmasına karar verdiği zaman, bu çok önemli eserin de bu seri içinde tekrar basılmasını uygun buldu.

Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında geniş yankılar uyandıran Anafartalar tarihçesini böylece üçüncü defa yayınlamak fırsatını bulmuş oluyorum.

Eserin bu defaki yayımına kişi ve yer adları indeksi ile genç kuşaklar için küçük bir sözlük, Arıburnu - Anafartalar bölgesinin bir haritası ve Arıburnu - Anafartalar savaşlarına ait bir kaç resim eklenmiştir.

Uluğ İğdemir

GİRİŞ

Aziz Cumhuriyetimizin yirminci yıl dönümü münasebetile *Belleten*'in fevkalâde bir nüsha halinde çıkan bu sayısında *Cumhuriyetin Kurucusu Atatürk*'ün askerî dehasını en canlı şekilde gösteren ve "*Anafartalar muharebatı'na ait tarihçe*" adını taşıyan bu eserini O'nun kutsal hâtırasına ithaf etmek suretile, neşir şerefi bana bahşedilmiş bulunuyor.

Bu eser, *Atatürk*'ün el yazısile, bir okul defterine yazılmıştır. Bunların, şüphesiz, en kıymetli bir tarafi da, hâdiseleri sıcağı sıcağına tesbit etmiş olmasıdır. Vak'aların bütün heyecanını yazının karakterinden, bazı yerlerinin gayet sert şekillerle yazılmış olmasından daha iyi hissediyoruz. Bu yazılar faksimile usulile neşredildiği zaman, *Atatürk*'ün enerjisini, heyecan ve asabiyetini âdeta gözle görmek mümkün olacaktır.

Anafartalar harbleri'ne ait hâtıraları ihtiva eden bu defteri, *Atatürk*, okumak üzere, o zaman *Türk Tarih Kurumu*'nun Genel Sekreteri bulunan Aydın Mebusu rahmetli Reşid Galib'e vermişlerdi. Reşid Galib'in kütüphanesinde gördüğüm bu kıymetli defteri ben de okumak istedim. Reşid Galib bu müsaadeyi verirken, defterin bir kopyasını almama da izin verdi. Hâtıraları 15 Ocak 1934'te kopya etmeğe başladım. *Atatürk*, 1937 yılı sonlarında bu hâtıraların *Belleten*'de neşredilmesini emretmişlerdi. O zaman bu mümkün olmadı. Şimdi *Atatürk*'ün bu emirlerini de yerine getirmekle ayrıca en büyük bahtiyarlığı duyuyorum.

Bendeki kopye, arap harfleriyle 116 sahifedir. Hâtıratın *Atatürk*'ün el yazılariyle yazılmış olan kısmı benim defterimde 86 sahife tutmuştur. Aslında bu kısım 106 sahifedir. Bunlardan

1 nci, 12 nci ve 105 nci sahifelerin fotokopilerini burada neşrediyorum. Hâtıratın bu kısmı, 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915) *Conkbayırı* taarruzu ile sona ermektedir. "3 Ağustos muharebesi"[2] başlığıyle başlıyan ikinci kısım, defterden ayrı olarak başka bir yazıyle esericedit kâğıdlarına yazılmıştır. Bu kısım, *Atatürk*'ün hastalanarak *Anafartalar Gurubu kumandanlığı*'nı Mirliva Fevzi Paşa'ya (rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak) tevdi eylediği 27 Kasım 1331 (10 Aralık 1915) tarihine kadar devam etmektedir. Bunun sonuna 14.10.1331 (27 Aralık 1915) tarihinde *Çamlıtekke*'den *Anafartalar Gurubu Erkânı Harbiye Reisi İzzeddin* (rahmetli Orgeneral İzzettin Çalışlar) imzasını taşıyan bir rapor eklenmiştir. Bu rapor düşmanın Anafartalar Gurubu cephesinden ricatine ve Gurubun hareket tarzına dairdir.

Bu hâtıraların daha iyi anlaşılabilmesi için *Atatürk*'ün *Sofya*'da Ataşemiliter sıfatiyle bulunduğu tarihten hâtıratın başladığı 20 Mayıs 1331 (2 Haziran 1915) tarihine kadar geçen hâdiselerden de bahsetmeği faydalı bulmaktayım :

Birinci Cihan Harbi başladığı zaman *Atatürk* (Kurmay Yarbay Mustafa Kemal) *Sofya*'da Ataşemiliter bulunuyordu. Kendisi Türkiye'nin Cihan Harbine girmekte acele ettiği kanaatinde idi. Hâdiseleri bir müddet dikkatle takip ettikten sonra, bir ölüm kalım savaşına girmiş olan yurdunun mukadderatına *Sofya*'da seyirci kalmaktansa, faal bir asker vaziyetine geçmeği tercih ederek Başkumandanlıktan vazife istedi. İlkönce kendisine orduda faal bir vazife vermek istemediler. Nihayet şiddetli ısrarı üzerine 2 Şubat 1915'te *Tekirdağı*'nda teşkil edilen 19 uncu tümen komutanlığına tâyin edildi. *Atatürk* bir aydan daha kısa bir zamanda bu tümeni hazırladı. 24 Şubat 1915'te 19 uncu tümen *Maydos*'a naklolunarak *Ece* limanı ile *Seddülbahir* ve *Morto* limanı arasındaki mıntakanın muhafazasına memur edildi.

Şimdi bu tarihten sonraki hâdiseleri *Atatürk*'ün kendi beyanatından okuyalım. Bu beyanat 1918 yılı başlarında Ruşen Eşref (rahmetli Ruşen Eşref Ünaydın) tarafından Yeni Mecmua'nın fevkalâde nüshasında neşredilmiş ve sonra 1930'da

kitap halinde basılmıştır[1]. Anafartalar muharebeleri ile ona takaddüm eden hâdisatı veciz bir dille anlatan mülâkatın, bu hâtıratın başladığı tarihten evvelki kısmını ve mümkün olduğu kadar yalnız *Atatürk* tarafından söylenmiş olanlarını, naklet-mekle iktifa edeceğim.

Uluğ İğdemir

"...Benim kanaatime göre düşman ihrac teşebbüsünde bulunursa iki noktadan teşebbüs ederdi. Biri *Seddülbahir*, diğeri *Kabatepe* civarı! Ve benim nokta-i nazarıma göre düşmanı karaya çıkartmadan bu sahil parçalarını doğrudan doğruya müdafaa etmek mümkündü. Binaenaleyh alaylarımı böyle sahil-den müdafaa edecek surette yerleştirdim. Bu vaziyet takriben Şubat 1330...

"*Mustafa Kemal Paşa*, kendisinin *Maydos* mıntakası kumandanlığı esnasında cereyan eden mühim vak'aları şu suretle hulâsa etti: Düşman bir defa *Seddülbahir*'e ve *Kumkale*'ye asker çıkarmak teşebbüsünde bulunuyor. O zaman, hep ağızlarda işidüp okuduğumuz bir Mehmed Çavuş çıkıyor, toprağımıza ayak basan düşmanı tekrar denize atıyor.

— Düşman bu karaya asker çıkarmak teşebbüsünü neden denedi?

— Bu hareket bir keşif olarak kabul edilebilir. Bir de malûm olan *5 Mart* vardır.

— Ki asıl bizi alâkadar eden de odur, Paşa Hazretleri.

— Fakat bu tamamen bahrî bir harekettir. Sahil müda-faası Cevad Paşa Hazretlerinin tahtı emrinde bulunuyordu. Benim bu hareketle alâkam, dolayısiyledir. Yalnız 5 Mart gününün sabahı Cevad Paşa Hazretleri *Maydos*'ta bulunan karargâhıma gelmişti. Kendisine *Seddülbahir* sahil mıntakasın-daki tertibatı göstermek üzere beraber *Kirte*'ye gittik. Oraya vardığımız zaman, düşman donanmasının *Kirte* ve *Alçıtepe* istikametlerine açtığı ateşin altında kaldık.

[1] Ruşen Eşref: *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat*, İs-tanbul 1930. (Bu mülâkattan *Atatürk*'ün Birinci Cihan Harbi'ne ait daha bir-çok hâtıra defterleri ve notları olduğu anlaşılıyor. U. İ.)

"...Mezkûr mıntakanın muhafazasına memur 26 ncı Alay kumandanlığına icabeden talimat-ı şifahiyemi verdim. Ve Cevad Paşa ile birlikte vazife başında bulunabilmek için *Maydos*'a döndük. Düşmanın mağlûbiyetiyle neticelenen bu 5 Mart muharebe-i bahriyesinde kara mıntakasının muhafazası benim uhdemde idi. O gün, düşmanın bazı gemilerle sahili ateş altında bulundurmuş olmasından başka zikre şayan hiçbir şey vuku bulmamıştır. O gün sahil bataryalarımızda bulunan askerler, zabitler ve kumandanlar cidden şayanı hayret bir fedakârlıkla, hani cesaretin, tevekkülün haddi âzamisiyle sonuna kadar toplarını kullanmışlar, vazifelerini ifa etmişlerdir. Düşünün ki birçok çökmeler, infilâklar, yangınlar, zayiat arasında, daimî ateş karşısında, muharrip endahtlar altında bunlar hiç titremeden vazifelerini yapmışlardır.

"Düşmanın mağlûbiyetiyle kapanan bu hâdise-i bahriyeden sonra, *Mustafa Kemal Paşa*, İngilizlerin, Fransızların boğazı yalnız donanmaları ile zorlıyarak bir maksat elde etmekten ümidi kestiklerine hükmediyor ve mutlaka tekrar sahile adam çıkarmak teşebbüsünde bulunacaklarına ihtimal veriyor. Bunun için maiyetindeki kıt'alara teyakkuzda bulunmalarını emrediyor. Kuvvetinin arttırılması için lâzım gelen yerlere resmî müracaatlarda bulunuyor. Kuvvetini arttırıyor. Ve o mıntaka kumandanlığına Halil Sami Bey isminde diğer bir zat tâyin olunuyor! O zaman kaymakam rütbesinde bulunan *Mustafa Kemal Bey* de kumanda ettiği fırka ile icabında *Gelibolu* civarına, icabında Anadolu cihetine harekete müheyya bulunmak üzere ihtiyatı umumî olarak terkediliyor. Rumeli sahili mıntakası muhafazasına yalnız o miralay Bey'in fırkası tahsis ediliyor.

"Bu sıralarda, yâni Mart içinde, *Mustafa Kemal Bey*'in fırkasından bir alay, Çanakkale'ye geçiriliyor; fakat gene iade olunuyor. *Mustafa Kemal Bey* de bütün fırkasını *Bigalıköyü* civarında bulundurmağı muvafık görüyor. Fırkası Beşinci Ordu'nun ihtiyatı umumisi olarak *Bigalıköyü* ve bunun cenubi-şarkisindeki *Maltepe*, *Mersintepe* civarında bulunan konaklarla ordugâhlarına yerleşiyor. Kumandan, aldığı emir mucibince, icabında *Bolayır*'a hareket etmeğe, *Çanakkale* cihetine

vapurla geçmeğe müheyya bir halde bulunuyor. Emre intizaren bütün kıt'alarını tâlim ve terbiye ile iştigal ettiriyor.

"— İşte o günlerden birinde, 12 Nisan sabahı idi ki *Arıburnu*'nda bir hâdise cereyan etmekte olduğu, işitilen gemi toplarının sesinden anlaşılmıştı.

"Bütün fırka kıtaatının harekete hazırlık derecesi tezyit edildi. Bir taraftan *Maydos* mıntakası kumandanlığından malûmata intizar etmekte idim, diğer taraftan da ya kolordunun veya ordunun emrine... Yalnız fırkanın süvari bölüğüne –istihsali malûmat için– *Kocaçimen* istikametine hareket etmesi emrini verdim.

"Bu sırada idi ki Üçüncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa Hazretlerile *Gelibolu*'dan telefonla görüşülmüştür. Müşarünileyh de henüz cereyan-ı ahval hakkında vâzıh malûmat edinememiş olduğunu bildirmiştir. Öğleden evvel saat altı buçukta idi, Halil Sami Bey'den vürut eden bir raporla düşmanın *Arıburnu* sırtlarına çıktığı anlaşılıyor ve buna karşı benden bir taburun mezkûr düşmana karşı sevki isteniyordu. Gerek bu rapordan, gerek *Maltepe*'de icra ettiğim hususî tarassudat neticesinde bende hâsıl olan kanaat-i kat'iyye, öteden beri imali fikir ettiğim gibi, düşmanın *Kabatepe* civarında mühim kuvvetle karaya çıkmağa teşebbüsü, demek ki, vuku buluyordu. Binaenaleyh bu işin içinden bir taburla çıkmak mümkün olamıyacağını, herhalde evvelce tahmin ettiğim gibi, bütün fırkamla düşmana incizabın gayri kabili içtinap olduğunu takdir ediyordum. Artık hiçbir şeye intizar etmiyerek karargâhımın bulunduğu *Bigalıköyü*'nde ikamet eden birinci piyade alayı ile cebel bataryasının derhal harekete geçmek üzere âmâde bulundurulmalarını, kumandanlarının da emir almak üzere yanıma gelmelerini bildirdim.

"...— Altı maddelik bir emir not ettirdim. Bu emir maiyet cüzütam kumandanlığına da tebliğ olunacaktı. Bundan başka, Üçüncü Kolordu Kumandanlığına da telefonla arzedilmek üzere bir rapor yazdırdım. Vaziyeti ve vaziyetimi ve teşebbüsümü anlattım.

"...— Bundan sonra kıt'alarını yürüyüşe müheyya olarak içtima ettirmiş bulunduran 57 nci Alay, – meşhur bir alaydır

bu, çünkü hepsi şehit olmuştur – kumandanları ve sertabip ve bir yaverimle bir emir zabitim beraber olduğu halde içtima mahalline gittim. Basit bir tertiple *Bigalıderesi* boyunca giden yol üzerinde alayı bizzat yürüyüşe geçirerek *Kocaçimen* tepesine tevcih ettim.

"Yolda giderken kumandanlara olsun, sertabibe olsun şifahî izahat-ı lâzıme veriyordum. Takip ettiğimiz dereden bizi *Kocaçimen*'e isâl edecek muayyen bir yol olmadıktan başka, *Kocaçimen*'e varmak için atlamağa mecbur olduğumuz saha da pek ziyade fundalık, sabülmürur, kayalıklı derelerle mali idi. Bir yol bulup kıt'ayı sevke delâlet etmesi için topçu taburu kumandanını tavzif ettim.

"...Bu zat kayboldu. Ondan sonra batarya kumandanını memur ettim. Bu da başını alıp *Kocaçimentepesi*'ne kadar gitmiş, delâletinden istifade edilemedi.

"...Bizzat yol bulmak ve müfrezeyi oradan sevk etmek suretile *Kocaçimentepesi*'ne muvasalat edildi. Şimdi *Kocaçimentepesi*'ni tasavvur buyurun: *Kocaçimen* şibihcezirenin en yüksek tepesidir. Fakat *Arıburnu* noktası zaviye-i meyyite içinde kaldığından buradan görülmüyor.

"...Orada denizde bulunan gemilerden ve zırhlılardan başka hiçbir şey görmedim. Düşmanın karaya çıkmış piyadesinin henüz oradan uzak olduğunu anladım. Efrat o müşkül araziyi bilâ tevakkuf kat'etmek yüzünden yorulmuş ve yürüyüş umku pek ziyade derinleşmişti. Alay ve batarya kumandanına efradı tamamen toplayıp küçük bir istirahat vermelerini söyledim. Denizden mestur olarak on dakika kadar tevakkuf edecekler, sonra beni takibedeceklerdi. Ben de, orada bir *Aptalgeçidi* vardır, o *Aptalgeçidi*'nden *Conkbayırı*'na gidecektim. Yanımda yaverim, emir zabitim ve sertabip ile oralarda tekrar bulduğumuz fırka cebel topçu taburu kumandanı olduğu halde evvelâ atlı olarak yürümeğe teşebbüs ettik, fakat arazi müsait değildi. Hayvanları bıraktık, yaya olarak *Conkbayırı*'na vardık.

"Şimdi burada tesadüf ettiğimiz sahne en enteresan bir sahnedir. Ve vak'anın en mühim ânı bence budur.

"...Bu esnada *Conkbayırı*'nın cenubundaki 261 râkımlı tepeden sahilin tarassut ve teminine memuren oralarda bulunan

bir müfreze efradının *Conkbayırı*'na doğru koşmakta, kaçmakta olduğunu gördüm. Size şu muhavereyi aynen okuyacağım! Bizzat bu efradın önüne çıkarak :

— Niçin kaçıyorsunuz? dedim.

— Efendim düşman! dediler.

— Nerede?

— İşte, diye 261 râkımlı tepeyi gösterdiler.

"Filhakika düşmanın bir avcı hattı 261 râkımlı tepeye yaklaşmış ve kemâli serbestiyle ileriye doğru yürüyordu. Şimdi vaziyeti düşünün : Ben kuvvetlerimi bırakmışım, efrat on dakika istirahat etsin diye... Düşman da bu tepeye gelmiş... Demek ki düşman bana benim askerlerimden daha yakın! Ve düşman, benim bulunduğum yere gelse kuvvetlerim pek fena bir vaziyete düçar olacaktı. O zaman artık bunu bilmiyorum, bir muhakeme-i mantıkıye midir, yoksa sevkı tabiî ile midir, bilmiyorum ;

"Kaçan efrada :

— Düşmandan kaçılmaz, dedim.

— Cephanemiz kalmadı, dediler.

— Cephaneniz yoksa, süngünüz var, dedim.

"Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda *Conkbayırı*'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile cebel bataryasının yetişebilen efradının 'marş marş'la benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitini geriye saldırdım. Bu efrat süngü takıp yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır.

"...— Kolun başında bulunan bölük yetişti. Bu bölüğe cephanesiz bölüğü takviye ederek ateş açmasını emrettim. Yanıma gelmiş olan Alay 57 Tabur 2 kumandanı yüzbaşı Atâ Efendi'ye bütün taburiyle bu bölüğü takviye ederek 261 râkımlı tepe üzerinden düşmana taarruz etmesini emrettim. Cebel bataryasına *Suyatağı*'nda mevzi aldırarak düşman piyadesi üzerine ateş açtırdım. Dereye saptığından biraz geciken diğer bir tabur, kumandanı üzerinden açılarak taarruza iştirâk etti. Bundan sonra idi ki alay kumandanına bütün alayı ile benim tevcih ettiğim istikametlerde düşmana taarruz etmesini emrettim.

"...— 57 nci Alayın taarruza başlaması öğleden evvel saat on raddelerinde idi. O esnada 9 ncu Fırkaya mensup süvari

zâbitanından mülâzımıevvel Mehmet Salih Efendi yanıma geldi ve 27 nci Alayın *Kocadere* garbındaki sırtlardan *Kemalyeri* üzerinde düşmanla muharebeye başladığını haber verdi. O zabitle mezkûr alay kumandanına, düşmanın sol cenahına taarruz etmekte olduğumu, 27 nci Alayın da karşısındaki düşmana taarruz etmesini, henüz *Bigalı* civarında bulunan 19 ncu Fırka kısmı küllîsini *Kocadere* istikametine celbedeceğimi, bu emri kendisine irsal eden süvari mülâzımı Salih Efendi'yi tekrar nezdime iade etmekle beraber benimle daima irtibatı muhafaza etmesini, muharebeyi *Conkbayırı*'ndan idare edeceğimi emrettim, bildirdim. *Bigalı*'da bulunan fırka erkânı harbine de emir atlısı ile bir emir gönderdim. Dedim ki:

"İzzettin Bey, alay 72 *Maltepe*'ye takarrüp etmesin. Sıhhiye bölüğü *Kocadere*'ye gelsin (hepsi). Alay 77 *Kocadere* şarkına takarrüp etsin. Ve bu raporu Üçüncü Kolordu kumandanına veriniz."

Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

Arıburnu şimalindeki sırtlar

Saat Dakika

12 Nisan 10 24 evvel

"*Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi, Arıburnu ile Kabatepe arasında bir buçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. 27 nci alay düşmanı şark cephesinde sekiz yüz metre mesafede işgal ediyor. Düşmanın tamamen sol cenahında altı yüz metre mesafeden taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı bir alay tahmin ediyorum. Muharebe devam ediyor. Bir saat kadar ateş muharebesinden sonra düşmanın 261 râkımlı tepeye kadar ilerlemiş olan kıtaatının ricate başladığı görüldü.*"

"... 57 nci alay, verdiğim emir üzerine düşmanı şiddetle takip ediyordu. 27 nci Alay kumandanından emrimin alınıp alınmadığına dair bir haber gelmedi. Bununla beraber, gerek bizzat benim, gerek yanımdaki zabitlerden tarassut için ileri gönderdiklerimin netice-i tarassudumuzdan bu alayın da taarruz etmekte ve ilerlemekte olduğunu anladım.

"...Şimdi saat onbir buçuk evvelden sonra vaziyet bence şu idi:

"Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti, sekiz taburdan fazla idi. Şimdi bu sekiz taburluk kuvvet kendisile gayri mütenasip gayet geniş bir cephe üzerinde 261'e kadar şimalden ve *Kemalyeri*'nin bulunduğu sırtların garp yamaçlarına kadar şarkan ilerliyebilmişti. Fakat bu uzun cephe hattı, ziyade mânialı bir takım derelerle kesik bulunuyordu; bu sebeple düşman kendi cephesinin hemen her noktasında zayıf idi. *Conkbayırı* şimalinde mevzi alan 19 uncu fırkanın seri cebel bataryası *Arıburnu* ihraç noktasını ateş altına aldığı için düşmanın henüz ihraç etmeğe devam ettiği kıtaatın ihracı hem müşkilâta, hem de teahhura uğradı. 57 nci Alayın *Conkbayırı* ve *Suyatağı* hattından 261 istikametinde ve dar cephe ile kesif olarak düşmanın pek nazik ve mühim olan sol cenahına yüklenmesi, iki taburdan ibaret olan 27 nci Alayın da *Merkeztepe* istikamet-i umumiyesinde geniş cephe ile düşmana atılması düşmanı ricata mecbur etmiştir.

"Fakat bence bu tabiye vaziyetinden daha mühim olan bir âmil vardır ki o da herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı.

"Bu öyle alelâde bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmile harekete teşne olduğu bir taarruzdur. Hattâ ben, kumandanlara şifahen verdiğim emirlere şunu ilâve etmişimdir:

"— Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeği emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.

"...Fakat akşama kadar daha çok zaman vardı. Bu sıralarda idi ki 9 uncu Fırka Kumandanından haber getiren bir zabit, düşmanın *Kumtepe*'ye kuvvet ihracına başladığını ve orada kuvvetimiz bulunmadığını, 19 uncu Fırkaca bu cihetin nazarı dikkate alınmasını, 9 uncu Fırka kumandanının tekmil kuvvetlerile *Kirte*'ye gittiğini bildiriyordu."

Kumtepe, *Kilidülbahir*'e en yakın ve pek müessir bir noktadır. Burasını müsamaha etmek bütün maksatları ziyaa uğrata-

bilir. Binaenaleyh derhal hatırıma gelen şey, *Arıburnu*'nda muharebeye iştirak eden kuvvetleri taarruza devam ettirmek ve fırka kısmı küllîsile bizzat *Kumtepe*'ye yetişmek oldu. Buna dair icabeden emirler verildi. Fakat bizzat fırka kısmı küllîsine mülâki olmağı tercih ettiğim için hemen hareket ettim.

"Kumandan hemen hareket ediyor. Ve *Kocadere*'de 77 nci Alaya, ondan sonra da ... inci alaya mülâki oluyor. Öğleden sonra saat bir raddelerinde *Maltepe*'ye yaklaştığı sırada bazı seslerin kendi ismini çağırmakta olduğunu işitiyor. Seslerin geldiği tarafa yaklaşıyor. Bakıyor ki kolordu kumandanı Esat Paşa ve mâiyeti erkânı harbiyesi... *Mustafa Kemal Bey*, müşarünileyhe gelmiş olan son raporu okuyor. Ve görüyor ki bu rapor aynı zamanda kendisine de aitti ve biraz evvel gelip düşmanın *Kumtepe*'ye çıktığını haber veren zâbit, bu raporun mealini söylemiştir. Halbuki okuduğu tahrirî rapora nazaran düşmanın *Kumtepe*'ye çıktığı doğru değildir.

"— Bakınız bu raporun şifâhen tebliğinde bir "*Kumtepe*'ye asker çıktı" cümlesinin ilâvesi bütün taktik kararlarını değiştirebiliyor, ve hem pek mühim surette değiştirebiliyor. İş bu suretle anlaşıldıktan sonra Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri kararını sordular.

"*Mustafa Kemal Bey* de tekmil kuvvetle *Arıburnu*'ndaki düşmana taarruza devam edeceğini arzediyor. Kolordu Kumandanı Paşa kabul ediyor ve *Mustafa Kemal Bey* derhal yanından ayrılıyor, muharebe meydanına geliyor, 77 nci Alayı 27 nci Alayın solundan düşman sağ cenahı aleyhine taarruza geçiriyor. İhtiyatlarını, sahra bataryasını lâzımgelen yerlere yerleştiriyor. Kendi de sağ cenaha gidip oradan muharebeyi idare ediyor."

"Bizimkiler o kadar ilerlemişler ki düşman ricatine devam ediyor, hattâ kısmen sandallara binmekle bile iştigal ediyormuş. Fakat akşam olmuş. Gecenin hulûlüne kadar muhtelif emirlerle hücuma sevkedilmiş olan cüzütam kumandanları, fırka kumandanının ısrarı üzerine, ta ki düşman tamamile tardedilsin diye, savletlerine devam etmişler ve pek de muvaffakiyetli hücumlarda bulunmuşlarsa da, düşmanı kâmilen sürememişler. Gece de pek ilerleyince muharebe kesilmiş. Bu anî sükûnet fırsatında düşman karaya yeniden asker çıkarmakta devama başlamış.

"Paşa:

— Demek ki, dedi, 12/13 gecesi vaziyet hakkında hiçbir taraftan sahih malûmat alamıyorum. Gece karanlığından dolayı manzara-i harbi gözümden kaybediyorum. Ve vaziyeti etrafiyle anlıyabilmek için sabaha kadar cepheyi bizzat dolaşıyor, oradan, telefon merkezi yapılmasını emrettiğim *Kocadere*'ye geliyorum. Orada vâkıf olduğum yeni vaziyete göre sağ cenahtaki ihtiyat kuvvetlerini alıp merkeze ve sol cenaha yaklaştırıyorum. Kendim de bilâhara *Kemalyeri* ünvanını alan merkezden muharebeyi idare ediyorum.

"...Düşman 13 Nisanda, yani gecedenberi ihracına devam ettiği kuvvetlerle yeniden birinci hattını takviye ediyor, evvelâ sol cenahla merkezde bulunan kıtaatımıza faik kuvvetlerle taarruza geçiyor. Fakat kıtaatımız faik düşman kuvvetinin süngü hücumundan kendini korumak şartiyle arada bir mesafe muhafaza etmek üzere mağlûbiyetten siyanet ediliyor. İşte bu suretle 13 Nisan günü, mağlûp olmadan kazanılıyor.

"...Bu, askerimizin en mühim surette fedakârlığı, kahramanlığı demeyim –çünkü Türklerin bundan daha fazla fedakârlık gösterdikleri günleri hatırlıyorum– her halde sebat ve metaneti, zabitlerimizin olsun, kumandanlarımızın olsun cesareti, azmi sayesinde kazanılmış mühim bir gündür. Diyebilirim ki benim en namüsait vaziyetim 13 Nisan günü idi. Çünkü beş İngiliz livasına karşı duran kuvvetim dünkü, yani 12 Nisan günkü, şanâver şedit savlet ve taarruzlarla zayiata uğrayan 57 nci Alaydan, ikişer taburlu olan 27 ve 77 nci Alaylarla, gayri kabili istifade bulunan 72 nci Alaydan ibaretti. Hakikaten 12 Nisan muharebesiyle *Arıburnu* cephesi muvaffakiyetinin temelini kuran, İngilizlerin bu cephede azmini kırıp plânını mahveden, bu kuvvetti. 14 Nisan günü daha iki alay kuvvetin tahtı emrime gireceği anlaşıldı. Bunun üzerine düşmana tekrar taarruza karar verdim.

"13/14 Nisan gecesini *Kocadere* köyünde geçirmiştim. Kat'î kararımı fecre yakın bir zamanda verdim. O zamandaki düşman *Kabatepe* istikametinden *Kocadere* köyünü donanmasiyle ateş altına almıştı. İşte icabeden taarruz emri bu ateş altında yazılmıştır. Bu emir, emiratlıları ile cüzütam kumandanlarına gönderildi. Sonra ben de bizzat *Kemalyeri*'ne gittim.

"Saat yedi ile sekiz arasında sol cenah ve cephede taarruza başlandı. Bundan sonra idi, sağ cenahta da kıtalarımızın taarruz hareketlerini görüyordum. Taarruz bütün cephe üzerinde muvaffakiyetle devam ediyordu. Düşman *Kanlısırt*'ta firar suretinde ricate başlamıştı. *Kırmızısırt*'ta da ricate başladı. Saat 10'dan sonra sağ cenahımız da düşmanı tazyika başladı, ricate mecbur etti. Ve takibe koyuldu. Zeval sıralarında idi ki düşmanın *Kanlısırt*'ta ricat eden aksamından bâki kalmış olanlar *Kırmızısırt*'ta da en son ricat ettikleri avcı hendekli mevziinde tüfenklerini bırakarak hemen heyeti kâmilesiyle siperlerinin önüne çıkmış, şapka, beyaz mendil, bayrak sallayarak teslim olmak istiyorlardı! Bütün bu manzaraları *Kemalyeri*'nden ben ve tekmil maiyetim dürbünsüz olarak seyrediyorduk.

"Bu aralık gerek fırka erkânı harbi İzzettin Bey'den aldığım raporlardan, gerekse bizzat müşahedelerimden anlıyordum ki düşmanın *Arıburnu* şarkındaki sırtlarda hiçbir faaliyeti kalmamıştır. Sağ cenahımız karşısında düşman efradı sahile iltica etmiştir.

"Yalnız ricat noktasına uzak kalan düşmanlar, *Kanlısırt*'la *Kırmızısırt*'taki vaziyetlerinden dolayı, *Merkeztepe*'de kalmış olan aksamı da sağ cenahımızın *Kömürkapıderesi* ve *Bombasırtları*'na kadar ilerliyerek bilhassa *Yükseksırt*'ta aldıkları hâkim vaziyetten dolayı çekilmiyorlar, ister istemez sebat gösteriyorlardı.

"Düşmanın asıl sebatı *Yükseksırt*'ın garbında ve *Hâintepe*'de görülüyordu. En nihayet gece hulûl edince, kıtaatın fevkalâde yorgun olduğu da anlaşılınca, kazanılan muvaffakiyetle iktifa olundu. Muharebe tevkif edildi, tutulan, kazanılan hatlarda tahkimat icra etmeleri emri verildi.

"15 Nisan günü görülen vaziyet şu:

"Düşman sağ cenahımız karşısında *Yükseksırt*'ın sahile müteveccih kısmında *Kömürkapıderesi* içinde yamaçlara tutunmuş bir halde; buna mukabil bizim kıt'alarımız *Cesarettepe*'deki düşman hattı balâsında; bunun karşısındaki kıt'alarımız da *Edirnesırtı*'nda *Kırmızısırt*'ta ve *Kanlısırt*'ta imiş. Hattı balâ tekrar tekrar düşman tarafından işgal edilmiş ve buna mukabil kıt'alarımız mezkûr hattı balânın şarkında ve karşısında mevki

tutmuş. Düşman gündüz de ihraca devam ediyormuş. Karaya çıkarılan düşman kuvvetleri ileriye sevkedilerek ön hatlar takviye ediliyor, hatlar takviye edildikçe de umumi vaziyetini tashih edebilmek için cephenin bazı noktalarında faaliyette bulunuyormuş. Bu faaliyetler sırasında, *Kanlısırt* cihetinden düşman sol cenahımızı sabahtan beri tazyik etmekte imiş. Bu taarruzu tevkif edilmiş. O gün düşmanın dokuz nakliye gemisinden karaya dökülen askerlerinden başka sekiz nakliye gemisi daha ufuktan kıyılara doğru yaklaşıp büyümekte olduğu görülüyormuş. Bizim birinci hattımız düşmanın iki yüz, üç yüz metre karşısında bulunuyormuş. Bu suretle gittikçe tekâsüf eden düşmanın karşısında beklemektense kat'î neticeyi kazanmağa kifayet edecek kadar kuvvet celbi için *Mustafa Kemal Bey* mafevk kumandanlara maruzatta bulunmuş. İstediği kuvvetleri alınca cephesi genişlediğinden muhtelif kumandanlarla daimî münasebatta bulunmak zorlaşmış. Onun için cephesini muhtelif mıntaka kumandanlıklarına ayırmış.

"16 Nisan:

Düşman sağ cenahımıza taarruz teşebbüsünde bulunmuşsa da durdurulmuş.

"17 Nisan:

Sağ cenahımızdaki siperlerimize düşman taarruz etmiş. Fakat kıt'alarımızın mukabil süngü hücumları ile geri püskürtülmüş: Fakat tamamiyle yerleşen düşmanın yeniden mühim bir hücuma kalkışacağını muhtemel gören *Mustafa Kemal Bey*, taze kuvvetlerle düşmandan evvel düşmana vurmağı kararlaştırmış. O zaman mıntaka kumandanlarını *Kemalyeri*'ne nezdine celbedip şifahî talimatta bulunmuş.

"O gün maiyetinde bulunan erkâna karşı söylediği sözlerden bâzı kısımlarını bize vermesini kumandandan rica ettim ve şunları aldım. Zira taarruz emri vermeden evvel *Mustafa Kemal Bey* ruhlara hitap etmekten pek kuvvetli neticeler bekliyor. Onun için diyor ki:

"*Düşmanın, altı gündenberi iki defa taarruz ederek sarstığımız ve arazinin memanaatinden dolayı neticeye kadar şiddetli takip edememek yüzünden barınabilen aksamı himayesinde çıkarmakta olduğu ve fakat şimdiye kadar mahvettiğimiz kuvvetlerinin iki*

fırkadan fazla olduğu anlaşılmıştır. Seddülbahir'de Kumkale cihetinde de hal hemen aynı olmuştur.

"Karşımızda bulunan düşmanı bire kadar hepimiz ölerek behemehal denize dökmek lâzım olduğu kanaat-i vicdaniyesindeyim. Vaziyetimiz düşmana nazaran zayıf değildir. Düşmanın kuvve-i mâneviyesi tamamen mahvolmuştur. Mütemadiyen siper yapmakla kendisine bir melce aramaktadır. Siperleri civarına birkaç mermi düşmekle derhal kaçtığını kendi gözlerinizle gördünüz.

"Düşmanı büsbütün kaçırmak için daha çok teemmüle lüzum yoktur.

"İçimizde ve kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan hacaletinin ikinci bir safhasını görmektense burada ölmeği tercih etmiyenlerin bulunacağını kat'iyyen kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissederseniz derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim.

"Şimdiye kadar ihraz ettiğimiz muvaffakıyeti tamamlamak için emrime verilen taze kuvvetler hattı harbe vasıl olmaktadır."

"Ve ruhları bu hitapla dolan kumandanlara, edecekleri taarruz hakkında lâzımgelen emirleri veriyor, tertibatını da kolordu kumandanlığına arzediyor. Kararı oraca da tasvip görüyor.

"Bunun üzerine 18 Nisan taarruzu vukubuluyor ki onun neticesinde husule gelen vaziyet, Paşaya nazaran o günden sonraki hareketlerin hiçbirisiyle kabili tebeddül olmıyan vaziyettir.

"Şöyle ki: Saat beş evvelden itibaren bir taraftan topçularımızın ateş açması ile, diğer taraftan müteakiben yeni gelmiş olan 14 üncü Alayın *Boyun ve Merkeztepe*'ye doğru ilerlemeğe koyulmasiyle bütün cephe üzerinde topçu ve piyade muharebesi başlamış oluyor. Düşmanın karada yalnız bataryası varmış, kıt'alarımızla düşman hatları arasında mesafe pek az olduğu için düşman bataryaları piyademiz üzerine hiçbir tesir yapamıyorlarmış.

"Yalnız düşmanın harb gemileri, bilhassa *Kabatepe* cihetinden muharebe hatlarımızın gerilerini şiddetli ve devamlı ateşler altında bulundurmaktan bir an hâli kalmıyormuş.

"Paşadan kendisinin bu muharebeyi nereden idare ettiğini sordum:

"— Ben bu muharebeyi *Kemalyeri*'nden idare ediyordum, dedi.

"Çünkü o yerden bütün düşman mevzilerini, sağ cenahtaki bazı kısımlar müstesna olmak üzere, bütün düşman mevzilerini, sonra da hemen bütün kıt'alarımızın hareketlerini göz altında bulundurabilmesi mümkünmüş.

"Paşa dedi ki: Düşmanın şiddetli piyade ve mitralyöz ateşleri karşısında 14 üncü Alayın taarruzu betaetle ilerlemekte idi. Yalnız cebelden ibaret olan topçumuz düşman siperleri üzerine endaht ederek piyademizin ilerlemesini himaye hususunda pek ziyade, amma fevkalâde ziyade çalışmakta idi. Sol cenah kuvvetlerimizin taarruzları da görülmeğe başladı. Saat 6.45 evvelde 14 üncü Alayın gerisinde bulundurulan 125 inci Alayın kısmı küllîsi *Merkeztepe* istikametinde 14 üncü Alaya takrip edilmişti. Sol cenah kuvvetlerimizin daha ciddî taarruz etmesini, sağ cenah kuvvetlerimizin de taarruzla 14 üncü Alaya muavenette bulunmasını emrettim. Fakat saat 10.30 evvele kadar devam eden safhada düşmana pek müessir olmamakta bulunduğumuzu görüyordum.

"Bunun üzerine tertibatta birçok teferruata müdahaleye lüzum görmüş. Bu baptaki emirlerinin kumandanlara vusulüne kadar; geriden sevkolunan takviye kıtalarının muharebe cephesine muvasalatına kadar geçen zaman zarfında taarruzlarımızda bir durgunluk peyda olmuş, kumandanlardan bazıları taarruzun tevkifini, yahut hiç olmazsa geceye tâlikini rica etmişler. Halbuki *Mustafa Kemal Bey* düşmanın hakikaten büyük bir tazyik karşısında bulunduğunu bildiği için mutlaka taarruza karar veriyor.

"— Bu tazyikın mevcut olduğunu ne suretle takdir edebiliyordunuz efendim?

"— Bir defa bulunduğum yer pek müsaitti. Bütün vaziyeti tekmil cüzütam kumandanlarından daha iyi görebiliyordum. Sonra da muhtelif membalardan malûmat alabiliyordum. Meselâ düşman kumandanının 'buraya imdat yetiştiriniz' tarzındaki bir telsiz telgrafını mevkii müstahkemde bulunan telsiz telgrafımız kapmış. Bunu bana bildirdilerdi. Binaenaleyh başlanılan

taarruza devam etmek lüzumlu idi. Düşmanın imdat kuvvetleri yetişmeden evvel taarruzumuzu kat'î bir neticeye iktiran ettirmek lüzumu aşikârdı. Sonra düşmanı bir an evvel sahillerimizden atmak gayet vatanî bir vazife idi.

"Maksadımı cüzütam kumandanlarına bildirdim. Bu maksadın tatbiki için askerlerimizin süngüsünden başka güvenilecek hiçbir çare yoktu. Elimde bulunan bütün kuvvetler ileriye yaklaşmış bir halde idi. Bir hücum savletiyle düşman mevzilerine girmeleri için borazanlarla, trampetelerle geriden şiddetli bir hücum emri verdirdim. Saat 4 sonra idi. Umum cephede ileri hareketi canlandı. Bilhassa merkez gurubu savletle ilerlemeğe başladı. Doğrusu bütün kıt'alarımız şayanı takdir bir surette ilerliyordu.

"...Birçok efrat bazı yerlerde düşman siperlerine kadar girmeğe muvaffak oldu. Fakat asıl keşif avcı hatlarımız düşman siperlerinin yirmi-otuz, hattâ sekiz-on metrosunda durdu.

"Bizim askerlikçe bu mesafede hâlâ muharebenin bitmemiş olması şayanı istiğraptır. Çünkü eski nazariyata göre bu mesafenin pek çok fevkindeki bir mesafede muharebe neticesi taayyün etmiş olmak lâzımgelir. Halbuki düşmanın sebat ve ısrarı, kahraman askerlerimizin ölümden yılmaması böyle burun buruna gelindikten sonra da daha aylarca müddet pek kanlı muharebe safhaları görmek imkânını muhafaza etmiş oluyor.

"Bu muharebe böyle saat dörtte burun buruna gelmekle taarruz durdu. Fakat muharebe olanca şiddetile devam ediyordu. Ben kemali ciddiyet ve şiddetle taarruz edilmek, bu taarruz ihtiyat ve istinat kuvvetleriyle iyi takip olunmak şartile netice-i kat'iyyenin kazanılacağına kanidim ve bu kanaatimde musırdım. Bilhassa düşmana bu kadar yaklaşıldıktan sonra gecenin zulmetinden istifade edilerek düşman siperlerine atılmak pek mümkün olacaktı. Gece yarısına kadar bazı tertibatla iştigal edildi. Sonra bir gece hücumu yapılmasını emrettim. Fakat sabaha kadar cereyan eden ahvale, hâsıl olan vaziyete nazaran düşman mevzi-i asliyesine girilemediği anlaşıldı.

"Yirmi dört saatten beri devam eden muharebe askerin pek ziyade yorgunluğunu mucip olmuştu. Onun için verdiğim bir emirle taarruzu kestim. Fakat kazanılmış olan hattı tahkim

etmekten, orada mıhlanıp kalmaktan başka vatanı kurtaracak çare yoktu. Binaenaleyh lâzımgelen emri verdim.

"Kıymetli bir harb tarihi vesikası olmak üzere Paşadan bu emrin son sözlerini aldım. Diyor ki :

"*Benimle beraber burada muharebe eden bilcümle askerler kat'iyyen bilmelidir ki uhdemize tevdi edilmiş namus vazifesini tamamen ifa etmek için bir adım geri gitmek yoktur. Hâbü istirahat aramanın, bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın hemfikir olduklarına ve düşmanı tamamen denize dökmedikçe yorgunluk âsârı göstermiyeceklerine şüphe yoktur.*"

"*Mustafa Kemal Paşa*'nın umum *Arıburnu* kuvvetlerine şâmil olan kumandanlığı 4 Mayıs 1331 gününe kadar devam etmiş, bu müddet zarfında cereyan eden vak'alar içinde öyle mevziî mütekabil taarruzlardan başka hiç büyük muharebe yok. Fakat cidden kahramanlık sahneleri var. Meselâ bakınız Paşa ne anlattı :

"— Biz ferdî kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz. Yalnız size *Bombasırtı* vak'asını anlatmadan geçemiyeceğim. Mütekabil siperler arasında mesafemiz sekiz metro, yani ölüm muhakkak, muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına kâmilen düşüyor, ikincidekiler, onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şayanı gıpta bir itidal ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kur'anı Kerîm, cennete girmeğe hazırlanıyorlar. Bilmiyenler kelime-i şehadet çekerek yürüyorlar. *Bu, Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale muharebesini kazandıran, bu yüksek ruhtur.*"

MUSTAFA KEMAL

ANAFARTALAR MUHAREBATI'NA AİT
TARİHÇE

METHAL

Anafartalar hâdisatı *Arıburnu* cephesindeki muharebat ile alâkadardır. Bu sebeple, *Anafartalar* mıntakasının cenubunda ve *Arıburnu* muharebe cephesinin sağ cenahında bulunan 19 uncu fırka'nın (doğrudan doğruya *Anafartalar* muharebatiyle münasebettar) bazı tedabir ve tertibatından bahsedeceğim. Mezkûr fırkanın kumandanlığı 26/27 temmuz 1331 (8/9 ağustos 1915) gecesine kadar uhdemde idi.

Bahsedeceğim hususat 19 uncu fırka ve *Arıburnu* kuvvetleri kumandanı sıfatiyle *Arıburnu* cephesinde cereyan eden muharebata dair yazdığım ve Harbiye Nezareti'ne takdim eylediğim raporda dahi tafsil edilmiştir.[1]

20 mayıs 1331 (2 haziran 1915) günü 19 uncu fırkanın cephesi tevsi edilmiş idi. Bunun sebebi, fırkanın sol cenahında bulunan beşinci fırka *Arıburnu* cephesinden geriye alınmıştı. 19 uncu fırkanın sol cenahı *Gedikdere*'ye kadar temdit edildi. Bundan başka *Anafartalar mıntakası*'na ait olan (*Sazlıdere* ile *Anafartalar Azmağı* arasındaki) mıntaka dahi 19 uncu fırkanın tahtı emrine verildi. Bu münasebetle mezkûr mıntakada bulunan 45 inci alayın 3 üncü taburu ile bir süvari bölüğü de fırkanın emrine geçti.

21 mayıs günü yeni cepheye nazaran 19 uncu fırkaca alınan tertibatta, beşinci fırkanın cephesini 57 nci alaya teslim ettirdim. *Ağıldere* mıntakasında da 45 inci alayın üçüncü taburuna ve süvari bölüğüne aldırdığım tertibat şu idi: *Azmak*'la *Ağıldere* arasındaki sahayı süvari bölüğü tarassut ve temin edecek, ve *Ağıldere* ile *Sazlıdere* arasındaki kısmı da piyade taburu temin edecekti.

[1] Bu rapor tarafımdan ayrıca yayınlanacaktır. U. İ.

Taburun işgal ettiği mıntakada, bir bölükle *Halit* ve *Rıza tepesi*, *Mahmuztepe*'ye karşı tutulmuş, buna istinat olmak üzere de bir bölük *Çatlakderesi*'nde yerleştirilmiş, taburun diğer iki bölüğü de *Yaylatepe* şimalinde ikame edilmişti.

Tabur efradı, bu tabura verilen, (bidayette 11 inci fırka ve müteakiben Edirne kale) istihkâm bölüğü tarafından *Halit ve Rıza tepesi*'nde, *Pilav* ve *Yayla* tepelerde muntazam nıkatı istinadiye vücude getirildi. *Şahinsırt*, *Damakçılık bayırı* cihetlerinde de icap eden tahkimat yapıldı.

Alınan yeni tertibata göre ve bilhassa *Ağıldere mıntakası*'nın tahtı emir ve mesuliyetime verilmiş olması hasebiyle, 22 mayıs günü 19 uncu fırka karargâhını *Düztepe*'ye naklettim.

§ İşbu tevsii cephe ve bu tevsii cephenin istilzam ettiği yeni tertibat neticesinde hasıl olan şekle göre fırka mıntakası, emir ve kumanda ve tâbiye noktai nazarından iki mühim parçaya ayrılmış bulunuyordu. Bu kısımlardan biri, *Arıburnu mıntakasın*'daki faal cephe olup, fırka, kuvayı külliyesiyle mezkûr cepheye merbut bulunuyordu. Diğeri, *Ağıldere* kısmı idi. Halen burada mühim düşman kuvvetleri yoktu. Fakat bu kısımda düşman *Mahmuztepe*'ye yerleşmiş bulunuyordu. Binaenaleyh mezkûr kısım gerek *Arıburnu*'ndan geceleyin mesturen gelmesi ve gerek doğrudan doğruya sahile çıkması daima mümkün olan düşman kuvvetlerinin tahtı tesir ve tehdidinde bulunmakta idi.

Bu mıntaka haddi zatında arızalı görülüyordu. Fakat 17 ve 18 mayıs günleri cereyan eden Ağıldere muharebesi, burasının muharebe ve harekete mani teşkil edemediğini gösterdi. Bu mıntaka bilhassa *Conkbayırı*'na temas etmek dolayısiyle Arıburnu cephesi için bir kıymeti mahsusayı haizdi. *Anafartalar* mıntakası kumandanı tarafından başlanan bu *Ağıldere* muharebesinin idare ve intacı bana tevdi edildi.

İşte bu sebeplere binaen *Arıburnu* faal cephesinde vuku bulabilecek mühim ve vasi bir hareketin *Ağıldaresi*'ne de intikali pek ziyade muhtemel idi. Buna nazaran her iki kısmın, yani *Arıburnu* ve *Anafartalar* kısımlarının başında ayrı ayrı şayanı itimat kumandan bulundurmak lüzumuna kani idim.

Bu münasebetle, 19 mayıs 1331 (1 haziran 1915) günü 180 râkımlı tepe civarındaki karargâhıma gelen ordu erkânıharbiye reisine, Şimal Gurubu cephesinin, emir ve kumanda noktai nazarından inkısamına dair dermeyan eylediğim mütaleatı serdedeceğim:

Benim tetkikatıma göre, *Kumtepe*'den *Anafartalar*'a kadar olan sahada:

Evvel emirde, düşmanın karadaki kuvvetleriyle hali temas ve faaliyette olan *Arıburnu* kuvvetleri, karargâhı *Kemalyeri*'nde bulunacak müstakil ve mesul bir kumandanın tahtı emrinde bulunmak,

Saniyen, düşmanın, yeni kuvvetler ihracı mümkün ve buna müsait olan *Kabatepe* mıntıkası ile,

Salisen, kezalik düşmanın yeni kuvvetler ihracı pek muhtemel ve mümkün olan *Ağıldere* ve *Anafartalar* mıntakasını emin ve müstakil birer kumanda heyetinin uhdei mesuliyetine tevdi etmek;

Bu üç mühim mıntakanın heyeti umumiyesi bir gurup vücude getirir ki, bunun da başına (Karagâhı *Bigalı* veyahut *Maltepe*'de bulunacak) Şimal Gurubu kumandanı geçmek lâzımdı. Bence umum Şimal Gurubu cephesinin en emin ve en salim bir tarzda idaresi, ancak izah ettiğim veçhile olabilirdi. Başka türlü bir şekil ve irtibat gevşek ve mahzurdan sâlim kalamazdı.

Ordu erkânıharbiye reisi, bu mütaleatımı muvafık bulduğunu ve ordu kumandanına da arzederek emir ve kumandanın bu şekilde tesbit edileceğini söylemişti. Fakat buna rağmen maatteessüf tasvip ve ittihaz edilen şekil ve vaziyet, serdeylediğim mütaleata mugayir olmuş ve izah etmeğe çalıştığım ruhı meseleyi ihatadan uzak kalmıştı.

Ordunun, kabul ve tatbikini emreylediği vaziyet, 20 mayıs gününe ait icraat sırasında beyan ettiğim veçhile, bir piyade taburiyle bir süvari bölüğüne malik olan *Ağıldere* mıntakası'nı 19 uncu fırka mıntakası'na ilâve etmekten ibaret olmuştur.

Diğer taraftan ordu erkânıharbiye reisinin telefonla verdiği bazı malumat ve izahata göre, Şimal Gurubu Kumandanlığı

vasıtasiyle tatbiki emrolunan işbu yeni vaziyetin şimdilik hüsnü telâkki edilmesini ve tertibatın benim serdeylediğim mütaleata göre ıslah ve ikmal edileceğini ve her halde *Anafartalar* mıntakasına lüzumu kadar kuvvet dahi tahsis olunacağını bildirdi. Bunun üzerine mümkün mertebe intizar etmeği münasip gördüm. Lâkin günler geçmekte ve vaziyetin nezaketi beni tazip etmekte idi.

§ *Sazlıdere* ile *Anafarta azmağı* arasındaki *Ağıldere* mıntakasının da tahtı emir ve mesuliyetime verilmesi fırka karargâhının 180 râkımlı tepeden *Düztepe*'ye naklini istilzam eylemişti.

Düztepe, bir fırka karargâhına nazaran, fırkanın *Arıburnu* cephesinden uzak bir mevki addedilemezdi. Fakat *Arıburnu* cephesinde vukua gelecek mühim bir hal ve harekette muharebe meydanını görmek ve muharebeyi idare etmek noktai nazarından gayri muvafık idi. Filhakika *Düztepe*'de yapılacak bir tarassut mahallinden fırka cephesini görmek mümkün olmıyordu. Halbuki fırkanın *Arıburnu* cephesinde, düşmanın vaziyeti daima mühim ve faaliyeti mütemadi idi.

Mezkûr cephede düşman 22/23 mayıs gecesi bâzı siperlerimize girmeğe muvaffak olmuştu. Mukabil hareketleri tanzim ve idare etmek için yine bizzat fırka cephesine gitmek zarureti hasıl oldu. Siperler istirdat olunduktan sonra tekrar yeni karargâha döndüm. Bir kaç gün sonra düşmanın hücumları tekerrür etti.

Bu şerait dahilinde *Ağıldere* mıntakasına da emir ve kumanda etmek bittabi müstahil değildi. Fakat beni, fırkanın *Arıburnu* cephesinde bağlı bulundurabilecek mühim bir düşman hareketi vukua gelirse, *Ağıldere* mıntakasında, aynı zamanda vukubulacak hâdisatı, doğrudan doğruya, bizzat emniyetle takip ve idare etmekliğim mümkün olamazdı. Mezkûr mıntakanın mukadderatını herhangi bir kıta kumandanına terketmekle de müsterih olamıyordum. Çünkü *Conkbayırı*'nı ihtiva eden bu mıntakayı herhalde bütün ta'biye icabatını müdrik ve tatbike muktedir, nufuzu nazarı askerî ve karar sahibi bir kumandanın uhdei mesuliyet ve ihtimamında bulundurmak lü-

zumu kat'îsine kanidim. Bundan başka, bu mıntakanın teminine tahsis edilen kuvveti de hiç bir vakit kâfi bulamıyordum.

Arıburnu ve *Seddülbahir* mıntakalarına vuku bulan ilk ihraç hareketinden sonra düşmanın, maksadı aslisini istihsal için yeni harekâtını düşündüğüm zaman bana kanaat gelmişti ki, hasmın yeni teşebbüsatı ancak *Arıburnu* cephesini şimale doğru temdit etmek suretiyle *Kocaçimen* silsilesine hâkim olmak gayesine mâtuf bulunacaktır. *Anadolu* cihetinden veya *Bolayır* taraflarından hiç bir harekete intizar etmiyordum. Buna dair mütaleatım *Arıburnu* muharebatı hakkındaki raporumda münderiçtir. Bu fikir ve telâkkimi 19 uncu fırkanın alay kumandanlarına da, erkânıharbiyeme de bildirmiştim. Hattâ muharebesiz geçen bazı sükûnetli gecelerde, bu noktai nazardan harita üzerinde, alay kumandanlariyle kısa harb oyunları da yapardım. Binaenaleyh bu derece büyük bir ehemmiyet atfettiğim, mevzuubahs mıntakayı bir piyade taburu ve bir süvari bölüğü gibi zayıf bir kuvvetle tahtı mesuliyetimde emin göstermeği muvafık bulmıyordum. Ordu erkânıharbiye riyasetinin şifahî mevaidinin yapılmamakta olduğunu da gördüğüm için Şimal Gurubu Kumandanlığına mütaleatımı dermeyan ederek *Sazlıdere — Azmak* mıntakasının fırkadan fekki irtibatını rica ettim.

Bu baptaki iş'aratıma müşarünileyhin verdiği cevap aynen şudur:

"C 26-3-331 tarih ve 1914 numaralı tahrirata:

"*Azmak* munsabına kadar sahil kısmının setr ve tarassudu vazifesinin de on dokuzuncu fırkaya itası ordu kumandanlığının iş'arı üzerine olmuştur. Fırkanın bu işle de iştigalinde beyan edilen müşkilât nazarı dikkate alındı. Ordu kumandanlığının rey ve muvafakati istihsal olunursa, mezkûr mıntaka sizden tefrik olunacaktır. Şimdilik kemakân vazifeye devam olunması lâzımdır. *Sazlıdere*'deki tabura kumanda etmek, asıl cephedeki düşmana karşı faal bulunmağa mani teşkil etmiyeceğini zannederim."

Şimal Gurubu Kumandanı

ESAT

Bu emre nazaran, Şimal Gurubu kumandanlığınca, mevzuubahis mıntakaya benim atfettiğim ehemmiyet derecesi takdir edilmemekte olduğuna zahip oldum. Çünkü *Sazlıdere* cihetinin fekki irtibatı meselesinde mezkûr mıntakaya memur olan 45 inci alayın 3 üncü taburuna kumanda etmek veya edememek ciheti bittabi şayanı ehemmiyet değildi. 23 gün *Arıburnu* umum cephesinde ve en mühim safahat içinde bir kolordudan fazla bir kuvvet muvaffakiyetle kumanda ve idare edildikten sonra, başında bir kumandanı bulunan ve kumandası mumaileyhe ait olan bir taburun kumandası gayet basit bir mesele idi. Esas maksat yalnız bir tabura kumanda etmek olunca, bunda hiç bir müşkül ve mahzur olmıyacağı tabiî idi. Herhalde gurup kumandanı ile aramızda nazar ve telâkkice ihtilâflar büyük idi. Bu sebeple, mezkûr *Ağıldere* mıntakasına atfettiğim ehemmiyeti tekrar ve teyit etmeğe lüzum gördüm ve Şimal Gurubu erkânıharbiye riyasetinin şu suretle nazarı dikkatini celbettim:

Düztepe'den
27 - 3 - 331

Şimal gurubu Erkânıharbiye Riyasetine

Olbaptaki maruzatıma cevaben Kumandan Paşa Hazretlerinin 27 - 3 - 331 tarih ve 1179 numaralı emrinamelerinde on dokuzuncu fırkanın *Azmak* munsabına kadar olan sahil kısmının setir ve tarassudu vazifesiyle de iştigalinde arzedilen müşkilâtın nazarı dikkate alındığı beyan buyrulmakla beraber, emirnamenin nihayetinde "*Sazlıdere*'deki tabura kumanda etmek, asıl cephedeki düşmana karşı faal bulunmağa mani teşkil etmiyeceğini zannederim" buyuruyorlar. Vakıa mesele bir tabura kumanda etmek derecesinde basit olsa, bunun hiç bir mahzuru olmıyacağı tabiîdir.

Sazlıdere ile *Azmak* arasındaki mıntakanın bendenizce görülen ehemmiyeti ve buna nazaran sureti setr ve temini hakkında 26 - 3 - 1331 tarih ve 1914 numaralı tahriratta tamamen arz ve izahı maksat edememiş olduğuma hükmederek tekrar ederim ki, düşman ilk malik olacağı fazla kuvvetlerini buraya çıkaracak ve *Kocaçimen* silsilesini tutmağa teşebbüs edecektir!

Bu itikatta bulunulduktan sonra, bir tabura kumanda etmekle burasının tahtı teminde bulundurulduğuna iman etmek ve yalnız on dokuzuncu fırka cephesindeki faaliyete hasrı iştigal eylemek, bilmem ne dereceye kadar mümkün olabilir. Bu sebeple şeraiti hâzıra dahilinde *Sazlıdere* (dahil) olmak üzere *Azmak*'a kadar olan mıntakanın temini mesuliyetini kabul etmekte mazur olduğumu ve buna nazaran iktizasının ifasına lûtfen müsaade buyurmalarını Kumandan Paşa Hazretleri'nden istirham eylemenizi hassaten rica ederim.

F. 19 Kumandanı
Miralay
M. KEMAL

Bunun üzerine mezkûr mıntaka 19 uncu fırkadan alındı ve "*Ağıldere mıntakası*" namiyle doğrudan doğruya kolorduya ilhak edildi. Bu yeni tertibe nazaran *Ağıldere* mıntakası'ndaki tabura kumanda etmek vazifesi 19 uncu fırka kumandanından kolordu kumandanına intikal eylemiş oluyordu.

Bu yarım ve nâ kâfi tedbirin, Almanya'dan vüruduna intizar edilen bir alman kumandanının muvasalatına kadar muvakkat olduğu beş - on gün sonra taayyün etti.

19 UNCU FIRKA MINTAKASI İLE ANAFARTALAR MINTAKASI HUDUDU HAKKINDA MÜNAKAŞAT

Âtide, aynen dercettiğim emir muhteviyatına nazaran, *Arıburnu* mıntakası'nın şimalindeki sahaya atfolunan ehemmiyetin mezkûr mıntakaya Almanya ordusunda süvari binbaşısı olan Vilmer'in ordumuzda kaymakam olmak üzere kumandanlığa celbini istilzam eylediği anlaşılıyordu.

Bahsettiğim emir şudur :

5 - 4 - 331

On dokuzuncu Fırka Kumandanlığına

Anafartalar mıntakası *Ece* limanı'ndan *Sazlıdere* ve *Şahinsırt*'a kadar temdit ve kumandanlığına kaymakam Vilmer ve erkânıharbiyesine binbaşı Haydar Beyler tayin edilmiştir.

Sizinle irtibatta bulunacak ve bir kısım topçusiyle *Arıburnu*'ndan münasip hedefleri ateş altında bulunduracağı gibi, siz de iş'arı sabık veçhile mezkûr mıntaka ile irtibatı muhafaza ve ledelhace topçunuzla onlara muavenet edeceksiniz.

Sazlıdere'deki istihkâm bölüğünü celbedebilirsiniz.

Şimal Gurubu Kumandanı
ESAT

Bu emirde iki mıntaka hududu sarih ve katî olarak irae edilmemektedir. Halbuki mezkûr huhudu teşkil eden *Sazlıdere*'ye tarafımdan atfedilen ehemmiyet o kadar azîm idi ki, mezkûr derenin sahibi kat'îsinin müphem bırakılmasına sükûtü gayri caiz gördüm. Bu ciheti münasip surette hatırlatmak maksadiyle berveçhi âti müracaatta bulundum:

Düztepe'den
5 - 4 - 331

Şimal Gurubu Kumandanlığına

Anafartalar mıntakasının cenup hududunun *Sazlıdere*, (dahil) olarak temdit buyrulmuş olduğu fırkaca malûm ise de, *Anafartalar* mıntakası kumandanlığına yeni tayin edilen Kaymakam Vilmer Bey tarafından malûm olup olmadığı bilinemediğinden, mezkûr mıntaka ile aramızda bir gûna sui tefehhüme mahal bırakılmamak ve ana göre tedabiri irtibat ittihaz olunabilmek üzere keyfiyetin tasrihen emir buyrulması müsterhamdır.

On dokuzuncu Fırka Kumandanı
Miralay
M. KEMAL

Lüzumı istimalini ima etmek istediğim "dahil" tabiri nizamisinin medlûlünün ve burada vücubı istimalinin gurubca haizi ehemmiyet görülmemekte olduğu âtideki cevaptan müsteban oldu:

5 - 4 - 331

On dokuzuncu Fırka Kumandanlığına

İki mıntaka arasında hudut evvelce *Sazlıdere* olarak gösterilmiş ve fırkanızdan bir irtibat postasının *Sazlıdere* şimalindeki *Şahinsırt*'ta bulundurulması bildirilmiş idi. Bu gibi küçük dereler bir tarafa dahil veyahut hariç olamaz. Dere cenup maileleri on dokuzuncu fırkanın, şimal maileleri *Anafarta* mıntakası'nındır. *Sazlıdere*'nin menba cihetleri doğrudan doğruya sizin tahtı işgalinizdeki mıntaka dahilindedir. Munsap ciheti ise düşmanın elindedir. Bu dere her iki mıntakanın hattı fâsılıdır ve derenin yatağı istikametini her iki taraf tarassut eder. Yekdiğeriyle irtibat hasıl ederler. Eğer *Sazlıdere*'ye dahil demekle başka bir mâna murat olunuyorsa izahı matluptur.

Şimal Gurubu Kumandanı
ESAT

Şimal Gurubu Kumandanlığına *Sazlıdere* ve bunun şark ve şimalindeki mıntakaya atfolunması lâzımgelen ehemmiyet ve bu hususta ittihazı icabeden tedabire sarfı elzem olan dikkat ve işin takdiri için ihtiyaç görülen vukuf ve nüfuz derecesini anlatamamaktan mütehassıl teessürat içinde âtideki tahriratı yazdım:

Düztepeden
5 - 4 - 331

Şimal Gurubu Kumandanlığına

5 - 4 - 331 tarihli emirnameleri arîzai cevabiyesidir:

Sazlıderesi düşman cihetinde bulunan 500 metrelik munsap kısmı hariç olduğu halde, menbaı *Conkbayırı*'ndan başlayan takriben iki kilometre imtidadında bir deredir.

Conkbayırı — Şahinsırtı — Keskintepe ve bunun garbındaki tepecik mezkûr derenin payelerini teşkil eder. Ve ahiren *Ağıldere* mıntakası namı verilmiş olan mıntaka ile tabiyece münasebettardır.

Suyatağı, 161, *Düztepe*, *Kabaksırt*, *Sazlıdere*'nin cenubundan başlayan mailedir. Ve on dokuzuncu fırka kuvvetlerini ihtiva eden mıntaka ile alâkadardır.

Düşman *Sazlıdere* içinden yürüteceği bir baskın koliyle (bizim bu gece düşman mevziine karşı yürüttüğümüz baskın kolu gibi) *Keskintepe*'ye, *Şahinsırt*'a ve onun daha şarkındaki *Conkbayırı*'na gece hücum teşebbüsünde bulunabilir. Veyahut on dokuzuncu fırka bütün kuvvetiyle *Arıburnu* cephesinde ciddi bir surette meşgul olduğu her hangi bir sırada, düşman *Sazlıdere* istikameti asliyesinden *Conkbayırı*'na mühim bir harekete kıyam edebilir.

Düşmanın böyle bir hareketi *Conkbayırı*, *Ağıl* ve *Pilavtepe* şimalinde bulunacak olan yakın ihtiyatlarla karşılanmak iktiza eder. Düşmanın böyle bir hareketine maruz kalacak olan *Şahinsırt* ve garbindeki tarassut ve irtibat küçük müfrezeleri *Düztepe* cenubundaki derelerde bulunan on dokuzuncu fırka ihtiyatlarının muavenetine mazhar olamaz. Bu ihtiyatlar ancak *Kabaksırt* ve *Düztepe*'ye *Çataltepe* istikametinden tevcih edilecek düşman teşebbüsatını men'e muktedirdir. Ve buna nazaran on dokuzuncu fırka *Sazlıderesi*'nin cenubunu tamamen tahtı emniyette bulundurduğu halde, *Sazlıderesi*'ni tahtı emniyette bulundurmuş olmıyor. Olbaptaki emri devletinize ittibaen *Şahinsırt*'ta bulundurmakta olduğu bir irtibat postasının vakıa irtibat vazifesini ifa edeceğine şüphe yok ise de, bu postanın *Sazlıdere*'yi ve *Şahinsırtı*'nı tahtı emniyette bulundurmuş olacağını kabul etmek muvafıkı ihtiyat olamaz.

Binaenaleyh *Sazlıderesi*'ni mevhum bir hattı fâsıl gibi telâkki etmeyip, dahilinden küçük ve fakat cesur keşşaflardan itibaren esaslı bir maksadın istihsali için gece karanlıktan bilistifade ilerileyebilecek bir hücum kolunun hareketine müsait bir dere olarak nazarı dikkate almağı ve bunu, ehemmiyetle mes'ul olacağı sarahatiyle bir kumandanın uhdesine tevdi etmeği lâzım addederim. Bu derenin teminini deruhde edecek kumandandır ki *Conkbayırı*, *Ağıl* ve *Çatlakdere* membaında kâfi ihtiyat kuvvetleri bulunduracaktır. Mezkûr derenin sahibi taayyün etmezse, arzettiğim noktalarda ihtiyat kuvveti bulundurmak lüzumu dahi taayyün edemez. "*Anafartalar* mıntakası *Ece* limanından *Sazlıdere* ve *Şahinsırt*'a kadar temdit edilmiştir." ifadesinden *Sazlıdere*'yi, — bendenizin telâkki ettiğim surette— tahtı emniyette, hangi mıntaka kumandanının bulun-

duracağı anlaşılamaz. *Sazlıdere*'ye dahil demekle bendenizin murat ettiğim mâna, mezkûr derenin arzettiğim nıkatı nazardan temini için iktiza eden bilcümle tertibât ve tedabirin kimin tarafından ahzedileceğinin anlaşılmış olabileceğidir. Ve bu noktayı mükerreren arza cür'etyap oluşumun esbabı berveçhi âtidir:

1 — Muhtelif kumanda altında bulunan kıtaatın setir ve temine ve müdafaa ve muhafazaya memur oldukları mıntakaların hudutları tayin edilirken o hudutları pek büyük dikkat ve sarahatla tefrik ve tahdit etmek ve hiç bir vakit iki hükûmet hududu gibi bitaraf bir hat telâkki etmeyip behemhal mıntakalardan birisine ithal etmek elzem olduğuna ilmen ve tecrübeten kani bulunuyorum.

2 — *Anafartalar* mıntakasiyle fırka mıntakası ilk defa tefrik olunurken dahi mebhus *Sazlıdere*'nin hangi mıntakaya dahil veya hariç olduğu tasrih edilmemiş olduğundan idi ki, düşman sühuletle *Mahmuzsırt* ve *Çataltepe*'yi işgal etmiş ve maatteessüf derecei mevcudiyetinden bir çok zamanlar haberdar bile olunamamıştı. *Sazlıdere*'nin temini için elyevm ittihaz edilmiş bulunan tertibata nazaran *Anafartalar* mıntakasiyle on dokuzuncu fırka mıntakasının hattı fâsılı *Sazlıderesi* değildir, *Göksu* ve bunun *Pilavtepe* cenubundan geçen şubesidir. Bunu tasrihen ifade etmek lâzımgelirse, on dokuzuncu fırka mıntakasının sağ cenahı *Şahinsırtı — Keskintepe* hattı bâlâsı (dahil) demek lâzımdır. Maksut, matlup bu ise *Şahinsırt*'ta bir irtibat postası bulundurmakla iktifa edilemez. Bu hattı bâlânın şamil olduğu sırtı ve istikameti umumiyesini doğrudan doğruya *Conkbayırı* ve *Ağıl*'da bulundurulacak bir kuvvetle temin etmek lâzımdır. Halbuki bendenizce on dokuzuncu fırkanın mevcut kuvayı ihtiyatiyesinden oraya kuvvet tefrik ve izamı caiz değildir. Telâkkiyât ve mütâleatı âcizaneme nazaran iktizayı hâlin emir ve ifası menutu reyi devletleridir.

On dokuzuncu Fırka Kumandanı
Miralay

M. KEMAL

§ Bu lüzumundan ziyade izahatlı tahriratımla da iraei hakikate muvaffakıyet hâsıl olamadı. Fazla olarak tasavvurâtımda isabet olmadığı kanaatine sapılmış ve beni de bu sakim gördükleri telâkkilerden vaz geçirmek üzere kolordu kumandanı erkânıharbiye reisiyle birlikte karargâhıma geldiler ve yazılarımla anlatmak istediğim hususatın bilfiil arazi üzerinde irae ve izahını talep eylediler.

Hep birlikte *Düztepe*'ye çıktık. Buradan *Sazlıdere* ve bunun şimal ve cenubundaki arazi ve daha ileride deniz sahili ve şimale doğru *Suvla limanı* ve oraya müntehi olan düz ova içinde *Tuzla gölü* ve oradan şarka doğru yükselen tepeler ve en yüksekte *Kocaçimen* tepesi bir panorama gibi görülüyordu. Bütün bu saha bulunduğumuz yüksek *Düztepe*'den kartal bakışiyle küçük bir siai nazar içine sığdırılabiliyordu. Filhakika bütün sahil ve ona müntehi olan ova kısmı tamamen hâkim nazarlarımız altında küçülmüş ve bize doğru olduğu gibi şimali-şarkiye doğru da kademe kademe yükselen manialı arazi, teferruatı gölgelere karışarak, heyeti umumiyesiyle çıkılmaz bir sathı mail halinde görülüyordu.

Bu manzara karşısında, kolordu erkânıharbiye reisi: "Bu arazide ancak çeteler yürüyebilir" dedi. Kolordu kumandanı bana tevcihi hitap ederek dedi, ki:

— Düşman nereden gelecek?

— (Elimle *Arıburnu* cihetini ve *Suvla*'ya kadar bütün sahili göstererekten) buradan! dedim.

— Peki, farzedelim, ki oralardan gelsin! nereden hareket edebilecek?.

— (Tekrar elimle *Arıburnu* cihetinden başlayarak *Kocaçimen* tepesine doğru bir nısıf daire işaret ettim) buradan hareket edecek! dedim.

Kolordu kumandanı gülerek omuzumu okşadı ve:

— Merak etme Beyefendi gelemez! dedi.

Tefhimi meramın gayrı mümkün olduğunu görünce, artık tatvili münakaşaya lüzum görmedim. Yalnız "inşaallah efendim, sizin takdiriniz veçhile olur." demekle iktifa ettim.

[Tasavvur ettiğim ve tasvirine çalıştığım hasım teşebbüsatı 24 temmuzdan itibaren aynen vaki olmağa başladığı zaman,

iki ay evvel maruzatımı takdir etmemekte ısrar edenlerin nasıl mütehassis olduğunu bilemem. Yalnız fikren hazırlanmamış oldukları harekâtı hasmane karşısında pek nakıs tedbirlerle vaziyeti umumiyeyi ve vatanı pek büyük tehlikeye maruz bıraktıklarına vekayi şahit oldu.] [1]

§ 24 temmuz 331 tarihine kadar 19 uncu fırka cephesinde mühim hâdise olmamıştır. Bu müddet zarfında *Anafartalar* mıntakasıyle de doğrudan doğruya alâkadar bulunuyordum.

Şimal Gurubu kumandanlığına merbut olan *Anafartalar* mıntakası kumandanı Vilmer Bey'in malik olduğu kuvvet ve aldığı tedabir ve tertibatın teferruatından dahi haberdar değildim.

Mücaveret itibariyle edindiğim malûmata göre:

Ağıldere mıntakasında beşinci fırkaya mensup 14 üncü alay vardı. *Mestantepe* ve *Kireçtepe* mıntakalarında bir iki jandarma taburu bulunuyordu.

MÜHİM HABER

Düşmanın Temmuz ayının nihayetlerine doğru, yani, efrenci Ağustos iptidalarında büyük mikyasta umumî bir taarruz hareketi yapmağa hazırlandığı haber alındı. Ordu ve kolordu kumandanlıklarınca bu hareketin *Saros* körfezi veya *Asya* cihetinde yapılacak bir ihraç hareketiyle tevhit edileceği muhtemel görülüyordu.

Fırka cephesinde vukuu muhtemel düşman taarruzuna karşı iktiza eden tedabiri aldırdım. Kıtaat günlerce gayet müteyakkız ve muharebeye hazır bulunduruldu. Bu sayede, bilâhare, fırka cephesine tevcih edilen düşman taarruzlarının büyük telefatla akim kalması temin edildi.

[1] Parantez içine aldığım bu kısım sonradan kırmızı kalemle çizilmiştir. U. İ.

ARIBURNU — ANAFARTALAR MUHAREBATI

24 TEMMUZ 1331 (6 AĞUSTOS 1915)

§ 24 temmuz 1331 günü, düşman *Arıburnu* cephesine topçu ateşine başladı. Öğleden sonra ateşin şiddeti peyderpey arttı. 19 uncu fırkanın solunda 16 ncı fırka bulunuyordu. Düşman bilhassa bu fırka cephesine ve 19 uncu fırkanın sol cenahına bir taarruz hazırlığı ima eder surette, obüs topçusiyle ateş ediyordu. Filhakika, müteakiben *Kanlısırt*'a taarruza geçti. Düşman bu teşebbüste sühuletle muvaffak oldu. Bu manzaraya, 19 uncu fırkanın tarassut mahalliden, bizzat şahit oluyordum. Fırka topçusiyle ve mümkün olan mitralyözlerle *Kanlısırt*'ı derhal yandan ateş altına aldırdım. Elli yedinci alaydan bir tabur göndermek suretiyle 16 ncı fırkaya muavenete şitap ettim.

Düşman, 19 uncu fırkanın sol cenahındaki siperlere de müteaddit ve cesim lâğımlar attıktan sonra, hücuma kalkmış ise de, telefatla püskürtülmüştür.

Düşmanın 16 ncı fırka cephesinde, *Kanlısırt*'ı sühuletle zapta muvaffak olması sebebine bilâhare muttali oldum. Oradaki kumandanlar, düşmanın topçu ateşi icra ettiği zamanlar siperlerde yalnız müterassıtlar bırakıp askeri zayiattan vikaye maksadile, geriye almağı usul ittihaz etmişler. Bu gün de, düşman topçu ateşi esnasında, ilk siperler âdeta boş bulunuyordu. Düşmanın ilk hücuma kalkan ve onu takviye için arkadan sevkolunan avcı hatlarının cepheden hemen ateşe maruz kalmaksızın ileri atıldıklarını gördüm. İki taraf siperleri arasındaki mesafe o kadar az idi ki, açıktan koşarak gelen muhacimlerin geride bulunup bir takım rahı mesturlardan gelmeğe çalışan müdafilerden evvel *Kanlısırt* siperlerine vasıl olacakları tabiî idi.

16 ncı fırka cephesinde cereyan eden bu muharebatın safahatı mezkûr fırka ve Şimal Gurubu kumandanlıklarınca malûmdur.

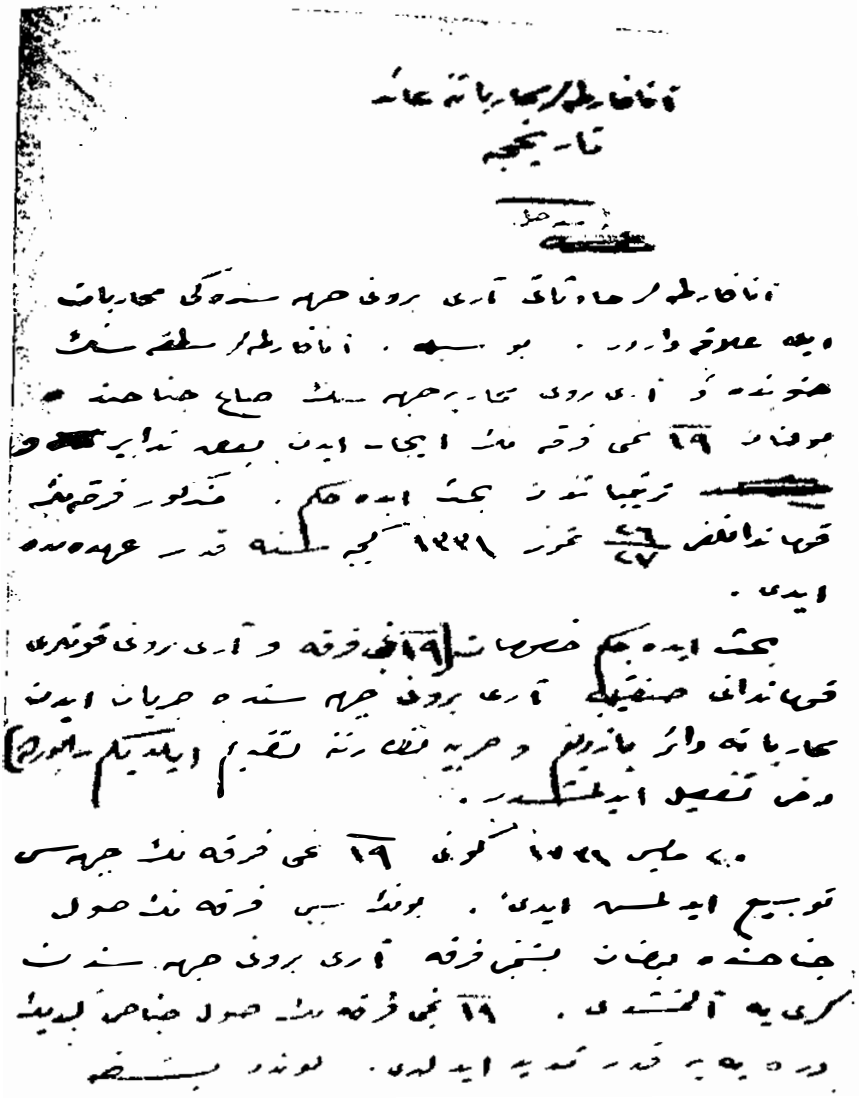

a) "Anafartalar Muharebatına ait Tarihçe"nin ilk sayfası.

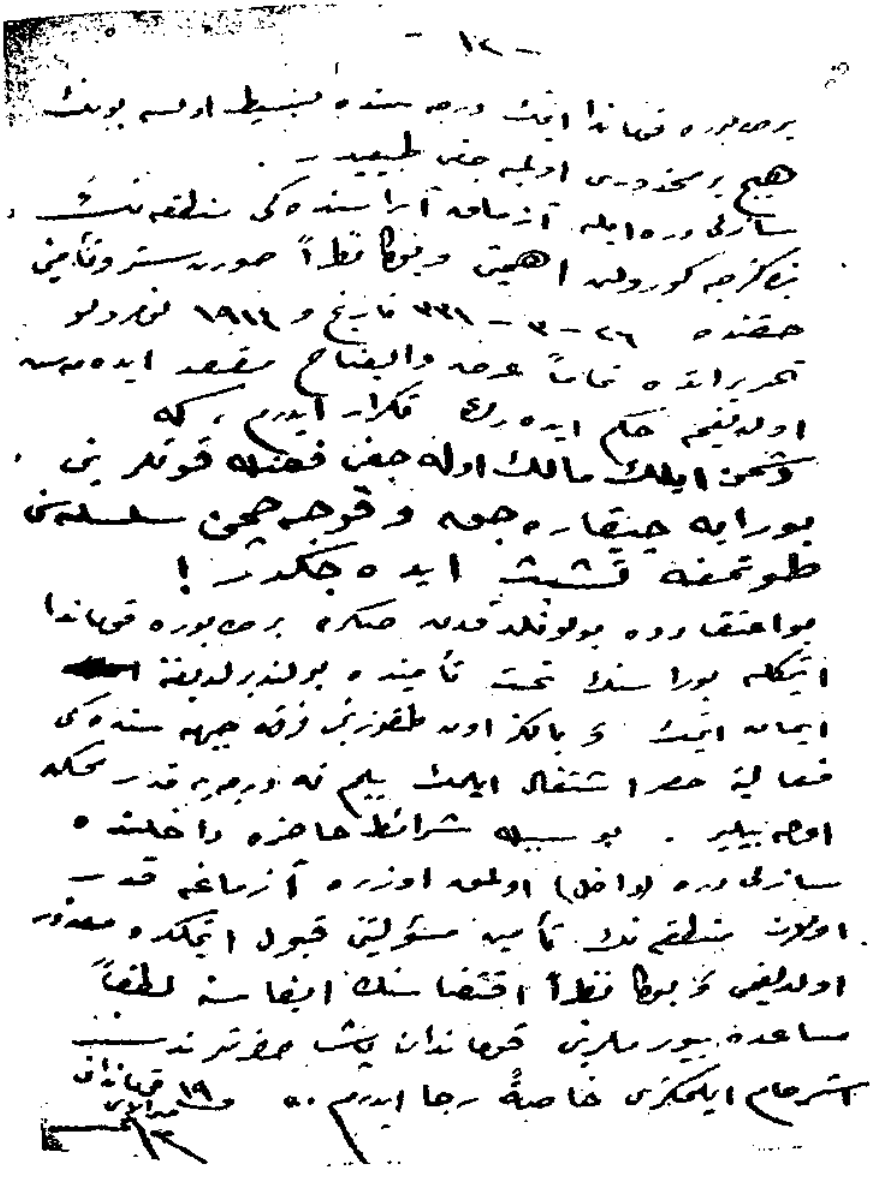

b) "Anafartalar Muharebatına ait Tarihçe"nin 12. sayfası.

§ Fırka cephesi bütün gece şedit düşman topçu ateşi altına alındı. *Anafartalar* mıntakasına ait *Ağıldere* cihetlerinde de sürekli piyade ateşi işidiliyordu. Düşmanın işbu mıntakaya taarruza geçtiği anlaşılıyordu. Gece vakti veya fecirle beraber düşmanın 19 uncu fırka cephesine taarruza geçeceğine katiyen hüküm verdim.

Bu sebeple, bütün kıtaat müteyakkız ve kumandanlar, zabitler muharebe mevzilerinde, istinat ve ihtiyatlar uyanık ve cepheye yanaşmış olarak bulunduruluyordu. Ben de maiyetimle beraber tarassut mevkiinde ve telefon başında geceyi geçirmekte idim.

Düşman gece yarısından yarım saat sonra fırkanın sol cenahına taarruza geçti. Bütün cephemize ve gerilere doğru da vesaitinin âzamî derecesini istimal ediyordu. Yağlı paçavralar, tahtezzemin lâğım infilâkları, envaı bombalar, kara ve deniz topları fırkanın cephesini sarsmakta idi.

Gece yarısından sonra saat 1.10 da şu kısa emri verdim:

"Vaziyeti umumiye pek mühimdir. Kumandanlar ve zabitandan her vakitten ziyade fevkalâde intibah ve mesaî fedakârane talep ederim."

Gece yarısından sonra saat 3.30 da da âtideki emirle kıtaatın teyakkuzunu teşdit ettim:

"Düşmanın sabahleyin cephemize bir hücuma kalkması muhtemeldir. Mesafenin yakınlığı cihetiyle âni olan hücumlara derhal mukabele etmek için kıtaatın uyanık ve efradın silâhını kullanmağa âmade bulunması lâzımdır. Buna göre zabitan, efradı, uykularına galebe çalmağa sevk ve teşvik ve tabiye vaziyetinin nezaketiyle mütenasip hazırlık derecesinin her an ve zaman mükemmel tutulması hususunu rica ederim."

§ Fırka cephesinde geçen bu anlar pek mühim idi. Şimal Gurubu kumandanlığından verilen malûmatta, *Ağıldere* mıntakası'nda düşmanın takviye kıtaatı almakta ve taarruzlarında şiddetle ısrar eylemekte olduğu bildiriliyordu. On dördüncü alaydan bazı efrat ile bir zabit karargâhıma kadar gelmişlerdi. Bunların kâffesi süngü ile mecruh edilmişlerdi. Bunların ifade-

lerine nazaran, *Ağıldere* mıntakasında, kuvvetli düşman kıtaatı baskın icra ve on dördüncü alayı kısmen esir ve kısmen geriye tart etmişti.

Herhalde, fırkanın ve bütün *Arıburnu* kuvvetlerinin vaziyeti pek ziyade nezaket kesbediyordu. 24 temmuz günü 16 ncı fırkaya verilen bir tabura mukabil, Şimal Gurubu kumandanı, 14, üncü alayın birinci taburunu fırkanın emrine vermişti. Bu tabur fırkaya iltihak etti. Ancak, *Ağıldere* mıntakasındaki vazivet şayanı dikkat görüldüğünden, bu taburun tekrar iadesi emrolunmuştu. İşbu taburun, bidayette iki bölüğü *Conkbayırı*'nı tutmak üzere oraya sevk ve diğer iki bölüğü *Düztepe*'ye yakın tutulmuştu.

DÜŞMANIN, 19 UNCU FIRKA CEPHESİNDEN, CONKBAYIRI İSTİKAMETİNDE TAARRUZU

25 temmuz 1331 (7 ağustos 1915) günü saat 4 evvelden itibaren düşman topçusu âzamî faaliyetle ateşe başladı. Siperlerimiz ve rahı mesturlarımız ehemmiyetli bir surette yıkılıyorlardı. 45 dakika sonra, düşman tekmil fırka cephesine hücuma kalktı. Bu şedit ve katî hücumlar, askerimizin metaneti sayesinde kâmilen ve pek büyük telefatla derhal bertaraf edildi. Düşmanın bir kısmı, sağ cenah ve merkezdeki alaylarımızın bazı siperlerine girmeğe muvaffak olmuş ise de, anlar da siperler içinde imha edildi.

Saat 5'e doğru, düşman fırkanın sağ cenahına, *Cesaret-tepesi*'ne, ikinci bir hücum tevcih etti. Bu da pek çok telefatla püskürtüldü. Bundan sonra da düşman, siperlerinden bize atılmak üzere musırrane teşebbüslerde devam ediyordu. Fakat bütün bu teşebbüsler, ateşlerimizle, kendi siperleri üzerinde erimekte idi.

§ Düşmanın fırka cephesine yaptığı bu hücumlardan maksadı, bu cihetteki kuvvetlerimizi tespit edip *Ağıldere* mıntakasına muavenetten men'etmek gibi bir nümayiş hareketinden ibaret değildi. Düşmanın asıl maksadı, harekâtı umumiyesinde hedefi katî ittihaz eylediği *Kocaçimen silsilesi*'ne 19 uncu fırkayı da ezerek vasıl olmaktan ibaretti. Bu hakikat,

fırka cephesinin, vaziyeti umumiyeye nazaran *Arıburnu — Kocaçimen* istikametini, doğrudan doğruya seddetmesinden zaten ötedenberi fırkaca tahmin edilmekte idi. Bugün, düşmanın icra eylediği musırrane hücumlar da bu tahmini teyit etti.

* * *

Fırka cephesine tevcih olunan hücumlar, izah edildiği veçhile, tardedildi. Ancak, fırka için daha azim bir tehlike vardı. Düşman *Ağıldere* ve *Şahinsırt* üzerinden *Conkbayırı*'na, fırkanın tamamen arkasına ilerliyordu. Bu vaziyet, tekmil *Arıburnu* cephesinin sukutunu intaç edebilecek mahiyette idi.

Fırka cephesinde, düşmanın eksik olmıyan ateş faaliyeti, zaten ancak bu cepheye kâfi gelebilen fırka kuvvetlerini kâmilen cezbetmiş idi. *Conkbayırı*'na yetiştirilecek fırkada kuvvet yoktu. Yalnız, 72 nci alayın birinci taburundan iki bölük *Sazlıdere*'nin menba tarafına sevkedilebilmiştir.

Tahtı emrime verilmiş iken tekrar alındığını beyan ettiğim 14 üncü alayın birinci taburu kumandanı binbaşı Reşit Efendi'den en son, saat 8.5 evvelde alınan raporda, taburiyle *Conkbayırı*'nı işgal eylediği, 72 nci alaydan giden bölüklerin de bunun solunda bulunduğu bildirilmişti. Fırkadan, istihkâm bölüğünü de bu tabura terfik etmiştim.

Bu kuvvetler, Şimal Gurubu kumandanlığınca sevk ve tahrik edilen dokuzuncu fırkanın muvasalatına kadar, *Conkbayırı* ile *Şahinsırt*'ta mümkün mertebe düşmanı tevkife muvaffak olmuşlardır. *Sazlıdere* cenup yamaçlarında bulunan 72 nci alayın üçüncü taburu dahi *Sazlıdere* dahilinden ve *Keskinsırt* ile *Şahinsırt*'ın cenup yamaçlarından ilerlemek istiyen düşman aksamını tüfenk ve mitralyöz ateşi altında tutarak hareketlerini akim bırakmakta idi.

§ *Conkbayırı*'na göndermiş olduğum fırka mülhakı mülâzım Hayri Efendi'den saat 9 evvelde âtideki raporu aldım:

"1 — Tahkimatla meşgul olan düşman, *Conkbayırı*'na 2,5 kilometre mesafededir.

2 — Alay 14, T. 1'i buraya (*Conkbayırı*'na) getirdim.

3 — Alay 25 ten iki tabur da *Conkbayırı*'nı tutmak üzere geliyor. Aynı zamanda burada bulunan 64 üncü alay, 9 uncu fırka kumandanının emriyle *Kocaçimen*'i tutmak üzere yaklaştırılıyor."

Artık *Conkbayırı* ve *Kocaçimen*'de kumandayı dokuzuncu fırkanın deruhte ettiğini anlıyordum. Bu fırkanın kumandanı miralay Kaninkiser Bey idi. Mumaileyh bilâhare kolordu kumandanı olarak maiyetimde bulundu. Kendisi ordumuzda bulunan Alman zabitanının en muktedirlerindendi. *Conkbayırı* muharebatında yaralanıp geriye gitmeğe mecbur olmuştur.

§ Zevale doğru idi ki, düşmanın devam ettiği topçu ateşlerinden maada, fırka cephesi karşısında, bazı mahallerde tel örgülerini kaldırdığı bildiriliyordu. Bu hazırlık yeni bir taarruza delâlet ederdi. Bu sebeple fırka cephesine çok dikkat sarfetmeğe mecbur bulunuyordum. Bununla beraber, fırkaya alâkai katiyesi itibariyle *Conkbayırı* cihetiyle de uğraşmaktan hâli kalamıyordum.

Conkbayırı'nda dokuzuncu fırka kumandanına:

"*Conkbayırı — Sazlıdere* cephesinin mühim olduğunu, 19 uncu fırka cephesindeki düşmanın taarruz ihtimalini ve fırkanın ihtiyat kuvveti kalmadığını, düşmanın *Şahinsırt*'tan atılmasının cidden pek mühim olduğunu" bildirdim.

Zevalden sonra, dokuzuncu fırkanın 64 üncü ve 25 inci alaylarla ve 14 üncü alay aksamı mevcudesiyle *Conkbayırı* cephesini tuttuğu anlaşılmakta idi.

25/26 temmuz gecesi düşman, fırka cephesinde saat 8.40 sonradan itibaren şiddetli piyade ve mitralyöz ateşi açtı. Sol cenahımıza karşı taarruz teşebbüsleri de izhar etti. Müteyakkız askerlerimizin ateşleri karşısında her düşman teşebbüsü akamete duçar ediliyordu. Düşman topçusu ise bütün kesafetiyle cephedeki siperlerimizle rahı mesturları ve gerileri ateş altında tutuyordu. İki gündenberi devam eden muharebe sebebiyle mühim zayiat verdik. Fırkada tüfenk adedi azaldı. Binaenaleyh gerek 19 uncu fırka ve gerek *Conkbayırı* cephesi şayanı teemmül bir halde bulunuyordu. Buna binaen, fırka cephesinde, istihdamına

lüzum hasıl olmazsa *Conkbayırı*'na sevk edilmek üzere, 25 temmuz günü saat 7.10 sonrada Şimal Gurubu kumandanlığına yazılan bir raporda "sağ cenahtaki vaziyeti mühim gördüğümden fırkaya ihtiyat olarak münasip kuvvetin gönderilmesi maruzdur." dedim.

26 TEMMUZ 1331 (8 AĞUSTOS 1915) GÜNÜ

Düşman, bugün pek erkenden, tasviri mümkün olmıyan bir şiddetle *Arıburnu* mıntakasındaki obüs ve sahra toplariyle ve *Ağıldere* sahili açıklarındaki harb gemileriyle *Düztepe*'den itibaren *Conkbayırı*'nı ateş altına aldı.

Bu sırada, dokuzuncu fırka kumandanının tahtı emrinde olan bazı kıtaat kumandanlarının, raporlarını bana göndermekte olmaları nazarı dikkatimi celbetti. Bundan başka, bu raporlar muhteviyatı *Conkbayırı* vaziyetini, oradaki emir ve kumandayı şayanı memnuniyet olarak tasvir etmiyordu. Meselâ:

1) "*Conkbayırı*'na taarruz emrolunmuş, bu emri kime vereyim? Tabur kumandanlarını arıyorum bulamıyorum. İş karışıktır. Vaziyet fenadır. Herhalde araziye vâkıf bir zatın tayini lâzımdır. Rapor yok, haber yok. Ben de ne yapacağımı şaşırdım. Bu bapta en kıdemli alay 64 kumandanına da emir verilebilir. Olursa teşriki mesaî edelim."

2) "Cephede alay 14 ten, alay 64 ten, alay 25 ten, hülâsa muhtelif taburlardan asker var. Cümlesi biribirine karışmıştır. Zabitandan kimseye tesadüf edilmiyor. Sabık alay kumandanının vurulduğu mahalde bulunuyorum. Ahval hakkında hiç bir malûmat alamadım. Zabitanın kısmı küllisi şehit ve yaralıdır. Hattâ bulunduğum mevkiin ismini bile bilmiyorum. Tarassudattan bir şey göremiyorum. Mıntakayı iyi bilir bir zatın tayinini selâmeti vatan namına rica ederim."

Bu gibi raporlardan maada, *Düztepe*'de bulunan fırka istihkâm taburu kumandanı tarafından saat 5.40 evvelde gelen bir raporda "fecirle *Şahinsırt*'tan *Conkbayırı*'na doğru bir askerin çekildiği ve *Conkbayırı*'nda bir tahkimat yapılmakta ise de, bunu yapanların dost veya düşman olduğunun belli olmadığı" zikrediliyordu.

Tahkimat yapanların düşman olmasına pek ziyade ihtimal veriyordum. *Conkbayırı*'ndaki vaziyeti yakından tetkik ve bana bildirmek üzere fırka mülhakı mülâzım Hayri Efendi'den başka, yaverim mülâzım Kâzım Efendi'yi de göndermiştim. Bu kahraman zabit, avcı hatlarına kadar girerek şehit olmuştu. Fırka erkânıharbi İzzettin Beyi de *Düztepe* taraflarına göndermiştim. İzzettin Bey, hem vaziyeti tetkik edecek ve hem de orada icap eden tedabiri bizzat aldıracaktı. Mumaileyhin verdiği malûmat da *Conkbayırı*'ndaki ahvalin şayanı memnuniyet olmadığını teyit ediyordu.

Ben de bizzat, 180 râkımlı tepe civarında bulunan karargâhımdan *Conkbayırı* ve civarında tarafeynin karıştığını görüyordum. *Conkbayırı* istikametinden, benim karargâhım istikametinde piyade mermileri geliyordu. Hattâ karargâh mensubininden vurulanlar olduğu haber verildi.

Şimal Gurubu kumandanlığından 25 temmuz günü ihtiyat kuvveti talep etmiştim. Bunun üzerine tahtı emrime verilen 10 uncu alay bugün saat 7.30 evvelde *Düztepe*'ye geldi. Fırka erkânıharbi İzzettin Bey'in delâletiyle, bu alayın iki taburu, alay kumandanı erkânıharbiye kaymakamı Kemal Bey'in kumandasında olarak *Conkbayırı* istikametinde gönderildi. Bazı telefon muhaberatından, Cenup Gurubundan ve *Gelibolu*'dan kuvvetler celbedilmekte olduğu anlaşılıyordu.

Bir aralık, Şimal Gurubu kumandanlığı karargâhından telefon başına çağırıldım. Cenup Gurubundan celbedilen sekizinci fırkanın 24 üncü alayı kumandanı Nuri Bey[1]:

"Gurub kumandanından, *Conkbayırı*'na hareket ve orada düşmana taarruz emrini aldım. Anladığıma göre orada muhtelif kıtaat varmış. Buna ve bilhassa kumanda hususuna dair malûmat rica ettim. Asabî bir halde bulunan kumandan Paşa ve erkânıharbiye reisi fazla söze lüzum yok dediler. Oradaki vaziyet hakkında beni tenvir et! ortada kumandan yok!" dedi.

Nuri Bey pek eski bir arkadaşımdır. Kendisine: "Serian *Conkbayırı*'na hareket et. Hâdisat kumandanı tayin edecektir." dedim.

[1] Rahmetli Nuri Conker. U. İ.

Filhakika *Conkbayırı*'nda emir ve kumandanın mefkudiyetini ben de anlıyordum. *Conkbayırı*'na, 9 uncu, 4 üncü ve 8 inci fırkalara mensup alaylar gönderildi. Her taraftan mümkün olan kuvvetler yetiştirildi. Bir müddet, *Kocaçimen* ve *Conkbayırı* mıntakası, *Anafartalar* mıntakası kumandanı Vilmer Bey'den alınarak doğrudan doğruya *Arıburnu* cephesinde *Kemalyeri*'ndeki karargâhında bulunan Şimal Gurubu kumandanı tarafından deruhte edilmiş, sonra 9 uncu fırka kumandanı *Kocaçimen* mıntakası kumandanı sıfatiyle muharebe meydanında kumandaya başlamış. Bu vurulmuş, bir zaman bunun erkânıharbi Hulûsi Bey ana vekâleten vazife ifa etmiş, o da vurulmuş, dördüncü fırka kumandanı Cemil Bey vazifeyi deruhte etmiş, sekizinci fırka kumandanının muvasalatiyle kumanda ana intikal ettirilmiş, bittesadüf karargâhı umumî şömendöfer şubesi müdürü kaymakam Potrih ve erkânıharbi Refik Bey İstanbul'dan *Akbaş*'a gelmişler, Liman Paşa bunları dokuzuncu fırka kumandan ve erkânıharbliğine tayin ile *Kocaçimen*'ne göndermiş, bu defa da Potrih Bey daha büyük rütbelileri tahtı emrine almak suretiyle kumandanlığa kalkışmış.

Bir taraftan da *Gelibolu*'dan gelen 16 ncı kolordu kumandanı Miralay Feyzi Bey'e "Anafartalar Gurubu Kumandanı" ünvaniyle umum *Anafartalar* ve *Kocaçimen* mıntakaları kumandanlığı tevdi olunmuş, *Conkbayırı*, 8 inci fırka kumandanına ait olarak Şimal Gurubu'na merbut bırakılmış.

§ Herhalde *Conkbayırı*'na lüzumundan fazla kuvvetler yığılmıştı. Fakat, toplanan kuvvetler intizam ve maksat dahilinde sevk ve idare edilmemek yüzünden kâffesi mağlup ve perişan olmuşlardı.

Muharebede kuvvetten ziyade, kuvveti maksada muvafık sevk ve idare etmek mühim olduğu düşünülmüyordu.

Ben, aldığım malûmatı ve gördüğüm menazırı alelusul raporlarımla Şimal Gurubu kumandanına bildiriyordum. Bir aralık Gurup erkânıharbiye reisiyle bizzat telefonla görüşerek kumanda hususunun tanzimine nazarı dikkati celbetmek istedim. İmkânın müsaade ettiği her şeyin yapıldığını söyledi.

Şimal Gurubu kumandanına da resmen âtideki istirhamda bulundum:

"*Conkbayırı*'ndaki vaziyetin henüz şayanı dikkat ve nazik olduğu anlaşılıyor. Bu hususta ordu kumandanının ciddî surette nazarı dikkatlerini celbe delâlet buyurmanızı selâmeti memleket namına istirham eylerim."

§ Bütün telefon muhaberatından ve hattâ tahrirî emirler ve raporlardan, artık umum kumandanlarda büyük bir asabiyetin hükümferma olduğu anlaşılıyordu. Bazı kumandanlarca mesuliyet yükünü başkalarına yükletmek cihetlerine sapılmağa başlandığı zehabına bile düşüldü. Hakikaten mesuliyet yükü her şeyden, ölümden de ağırdır.

Saat 5 sonrada Şimal Gurubu Kumandanlığından âtideki emri aldım:

"Fırkanızın sağ cenahı size ilhak olunan onuncu alayın sağ cenahıdır. Bu alayın solunda yirmi beşinci alaydan kalan guruplar sizin fırkanıza merbuttur."

Vakıa onuncu alay benim tahtı emrime verilmişti; fakat *Conkbayırı*'ndaki hâdisat alayı oraya göndertmişti. Ve orada bulunan kıtaatla muharebeye girmişti. *Conkbayırı*'nda onuncu alayla beraber bir çok kıtaatın muharebesini idareye memur kumandanlar tayin ediliyordu. *Conkbayırı*'nda boğaz boğaza yapılan hücum ve mukabil hücumlarla ve parça parça gönderilen takviye kıtaatının kendinden evvelkilerin aralarına girmesinden, oradaki kıtaatın karma karışık olduğuna şüphe yoktu. Bu sebeple, Şimal Gurubu Kumandanına âtideki cevabı vermeğe lüzum ve mecburiyet hissettim:

"Bu anda temdit olunan fırka 19 un sağ cenah noktası meçhuldür. Bunun tahdidini rica ederim."

Şimal Gurubu Kumandanının verdiği cevap aynen şudur:

19 uncu Fırka Kumandanlığına

"C — Cenahınızın temdidi meselesi mevzuubahs değildir. Ancak sizin emrinize verilmiş olan bir kıtanın işgal ettiği yer bittabi size aittir. Alayın sağ cenahını her halde siz oradan daha

seri tahkik ve tayin edebilirsiniz. Mâmafih sağ cenahınızın haritada 261 râkımlı mahallin 200 metre kadar cenubi-garbisinde kalın münhanînin noktalı yolu kat'eylediği mahalde tahdidini münasip görürüm."

Bu cevabî emrin ilk cümlesi pek doğrudur. Hakikaten *Arıburnu* cephesinin sağ cenahında bulunan on dokuzuncu fırkanın berayi muavenet onuncu alayı *Conkbayırı*'na gönderilmiş olduğu için cenahın oraya kadar temdidi mevzuubahs olamazdı. İkinci cümlede ise mademki onuncu alay *Conkbayırı*'na gitmeden evvel on dokuzuncu fırka emrine verilmiştir, ve *Conkbayırı*'na bu fırka tarafından imdada koşturulmuştur, öyle ise onun işgal ettiği yer, on dokuzuncu fırkaya aittir denilmek isteniliyor. Fakat unutuluyor ki, *Conkbayırı*'nda doğrudan doğruya Şimal Gurubu Kumandanına merbut müstakil bir kumanda caridir. Dördüncü cümlesinde fırkanın sağ cenahı haritada 261 râkımlı mahallin 200 metre kadar Cenubı-Garbisinde kalın münhaninin noktalı yolu kat'eylediği mahal olmak üzere tensip ediliyor. Bu ne demektir?! Bu ifadenin delâlet ettiği zihniyet ve muharebe idare etmek sıfatiyle olan münasebet hakkında fazla izahat vermeğe lüzum görmiyorum. Yalnız burada şunu ilâve etmeden geçemiyeceğim ki, bu emir muhteviyatı o zaman beni cidden müteessir ve mütehayyir bıraktı.

[On dokuzuncu fırkanın sağ cenahını karma karışık bir takım kıtaatı cami olan kısımla böyle sümmettedarik temdit etmek ve zaten tedbirsizlik ve kumandansızlık yüzünden zaptedilmek üzere bulunan *Conkbayırı*'na karşı fırkanın vaziyetini temin hususunu emreylemek, bence mesuliyeti başkasına yükletmek için düşünülmüş bir çareden başka bir şey değildi. Bu fikrimi telefonla alenen Üçüncü Kolordu erkânıharbiye reisine söyledim. Ve ilâve ettim ki, böyle bir emir vermekle mesuliyetten kurtulmuş olunacağı zannolunuyorsa, benim de mezkûr emre istinaden ve imtisalen yirminci alay kumandanına verdiğim emirle iktifa etmek lâzım gelebilir; fakat bu gibi âdi tedbirler vatanı kurtaramaz. Ciddî tedbir almak lâzımdır.][1]

[1] Parantez içine aldığım bu kısım sonradan kırmızı kurşun kalemle çizilmiştir. U. İ.

§ 26 temmuz (8 ağustos) günü sabahtan akşama kadar aldığım muhtelif malûmattan ve 180 râkımlı tepe civarındaki karargâhımdan bizzat vukubulan müşahedatımdan, *Conkbayırı*'nın tehlikeli vaziyette olduğu anlaşılmakla beraber, *Conkbayırı* tepesinin hakikaten düşman eline geçip geçmediğinde tereddüt devam ediyordu. Yevmi mezkûrda saat 4 sonrada üçüncü istihkâm taburu kumandanı binbaşı İsmail Hakkı Bey'den vürut eden raporda "düşman *Conkbayırı*'nda siper hafriyatına devam etmektedir. Siperler derununda düşman efradı gezmekte ve kum torbaları vazetmektedir.... ilâh." denilmekte idi.

Conkbayırı'nda bulundurduğum yaverim mülâzımı evvel Kâzım Efendi'nin saat 5.30 sonrada verdiği malûmattan da düşmanın askerimizle yirmi beş—otuz metre mesafede karşı karşıya bulunduğu, 64 üncü alayın ikinci taburunun icra eylediği hücumda muvaffak olamadığı, 32 nci alaydan gelen üçüncü taburun ileriletilemediği bildiriliyordu.

Vaziyetin ehemmiyet ve nezaketi büyük olduğundan, *Conkbayırı* emir ve kumandası için mafevk karargâhların nazarı dikkatlerini celbetmekten hâli kalamıyordum.

Ordu erkânıharbiye reisi[1], ordu kumandanı Liman Von Sanders Paşa hazretleri tarafından beni telefon başına çağırdı. Müşarünileyhin ahvali nasıl gördüğümü ve mütalcamı sorduğunu bildirdi. Kendisine *Conkbayırı* vaziyetinin nezaketini izah ettim ve ıslahı vaziyet için daha bir ân kaldığını ve bu ânın ziyaı halinde felâketin pek muhtemel olduğunu söyledim.

Vaziyet umumileşmiş, *Anafartalar*'a çıkmış ve çıkmakta olan büyük düşman kuvvetlerini nazarı dikkate almak ve ana göre umumî tedbirler ittihaz ederek sevk ve idareyi tevhit ve temin etmek lâzımdı. Bu sebeple erkânıharbiye reisinin çare kalmadı mı? Sualine verdiğim cevapta, bütün mevcut kuvvetlerin tahtı kumandama verilmesinden başka çare kalmadığını söyledim.

— Çok gelmez mi? dedi.

— Az gelir! dedim.

[1] Eski Samsun valisi Kâzım Paşa. U. İ.

[Tarih ne güzel aynadır. İnsanlar, bahusus ahlâkta mütekâmil olmayan kavimler, en büyük mukaddesat karşısında bile hasis hissiyata tâbi olmaktan men'i nefs edemiyor. Tarihin sinesine geçen büyük hâdisatta, bu hâdiseler içinde âmil ve fâil olanların etvar ve harekât ve muamelâtı onların ahlâk seciyelerini ne bariz gösterir.][1]

§ *Kocaçimen* mıntakasında tecemmü eden kuvvetler, *Anafartalar* mıntakasının aksamı sairesinde kalan kıtaat ve *Saros* mıntakasından gelmiş olan 7 nci ve 12 nci fırkalar, *Anafartalar Gurubu* namı altında, *Saros Gurubu* kumandanı miralay Feyzi Bey'in tahtı emrine verilmişti. Bu, ordu kumandanının tamiminden anlaşılmıştı. Ordu kumandanı tamiminde, *Conkbayırı*'na hareketi için Feyzi Bey'e emir ve talimatı lâzıme verdiğini de zikrediyordu.

26 temmuz 331 saat 5.55 raddelerinde Şimal Gurubu kumandanı, Esat Paşa Hazretleri, "7 nci fırkanın şimdi *Anafarta* cenubundan *Damakçılık* istikametine taarruz edeceğini" ordu kumandanlığının iş'arına atfen tebliğ ediyordu.

Böyle bir taarruz vuku bulmadı. Bunun sebebi hakkında muhtelif rivayetler işittik. Bazı menabiin verdiği malûmata nazaran, *Anafartalar* Gurubu kumandanı olan Feyzi Bey, ordu kumandanı Liman Von Sanders Paşa'dan *Gelibolu*'dan gelmekte olan kolordusiyle düşmana taarruz etmek emrini almış ve fırkalarına taarruz emri dahi vermiştir. Fakat sahnei muharebeye giren fırka kumandanları, vaziyeti gördükten sonra, gurup kumandanı Feyzi Bey'e "taarruz edilemez" demişler, Feyzi Bey de telefonla ordu kumandanına, fırka kumandanları "taarruz edilemez" diyor diye maruzatta bulunmuş. Liman Paşa, cevaben, gurup kumandanı sizsiniz. Siz ne diyorsunuz? demiş. Feyzi Bey, ben de bu mütaleadayım, cevabında bulunmuş. Bunun üzerine, derhal kumandadan iskat edilmiş.

[1] Parantez içindeki kısımlar sonradan kırmızı kurşun kalemle çizilmiştir. U. İ.

Diğer bazılarının beyanatına göre, Liman Paşa taarruzun 26/27 temmuz gecesinde icrasını talep etmiş. Feyzi Bey, taarruzun ertesi güne talikini münasip görmüş ve bunun için askerin yorgunluğu ve araziyi tanımadığı esbabını dermeyan etmiş. Bu ihtilâftan dolayı kumandadan iskat olunmuş.

Hakikati hal, ordu karargâhınca malûm olan bir keyfiyettir. Benim, bunu tahkik ve teyide zamanım olmadı. Bilâhere, merak edip Liman Paşa'ya da sormadım. Bu bapta, beyanı mütalea edebilmek için, buna dair, ordu ve Feyzi Bey nezdindeki vesaika muttali olmak lâzımdır.

* * *

§ 26/27 temmuz 1331 de gece yarısından takriben bir iki saat evvel Şimal Gurubu kumandanlığı vasıtasiyle aldığım ordu emrinde, *Anafartalar* Gurubu kumandasını deruhte etmek üzere hemen *Camlıtekke*'ye hareketim ve 27 Temmuz günü fecirle beraber taarruz icra etmekliğim lüzumu bildiriliyordu. Bu taarruz hakkındaki malûmatın *Anafartalar* Gurubu erkânıharbiye riyasetinden alınacağı ilâve ediliyordu.

§ Böyle, zulmet ve müphemiyet içinde, tanımadığınız kuvvetlerle yeni bir işin — üç gündenberi deruhte eden her kumandan ve kıtanın mağlûbiyet ve perişanisini intac eden [ve vatanın ya hayat veya ölümüne sebep olunabilecek mühim bir işin — başkaları tarafından başlanmış kanlı ve kaybedilmiş][1] bir mârekenin mesuliyetini deruhte etmek o kadar basit bir keyfiyet olmasa gerek. Fakat, ben, kemali iftiharla bu mesuliyeti kabul ettim.

Yirmi yedinci alay kumandanı Kaymakam Şefik Bey'i yerime tevkil ettim. Ona fırka cephesine ait icap eden noktai nazarlarımı söyledim. 24 temmuzdan beri devam eden muharebat, beni üç gün ve üç gece uykusuzluğa ve mütemadî mesaîye mecbur etmişti. Âdeta hasta bir halde idim. Zaten üç dört aydanberi *Arıburnu* cephesinin kanlı muharebatı beni o kadar yormuş, o kadar zayıf düşürmüş idi ki, bu son gün-

[1] Parantez içindeki cümleler sonradan kırmızı kurşun kalemle çizilmiştir. U. İ.

lerin yorgunluğu olmasaydı da gene hasta denecek bir halde idim. Bunun için, fakat bundan daha mühim bir sebep için, fırka sertabibi Hüseyin Bey'i beraber almak istedim. Bu sebep şu idi: Hüseyin Bey gayet metin, muktedir, vazifeşinas, emsalsiz gayyur ve muakkip bir asker doktorudur. Pek âlâ tahmin ediyordum ki, *Anafartalar* Gurubu'nda cereyan eden ve edecek olan muharebattan fevkalâde mecruhinimiz muharebe meydanlarında yığılmış ve yığılacaktır. İşte, bu kahraman mecruhinin derhal hayatını kurtarmak ve onları izhar eyledikleri kahramanlıklarına nadim etmemek için fevkalâde bir sıhhiye reisine ihtiyacım derkâr idi. Bu zat da bence Hüseyin Bey olabilirdi.

Binaenaleyh Hüseyin Bey'i ve bir de o gün şehit olan kahraman yaverim mülâzım Kâzım Efendi'nin yerine bir süvari zâbiti alarak gece yarısından yarım saat evvel 19 uncu fırka karargâhından *Çamlıtekke*'ye hareket ettim. Hareketimi *Anafartalar* Gurubu erkânıharbiye riyasetine telefonla bildirdim.

Hareketimden evvel 19 uncu fırkaya âtideki vedanameyi tamim ettim:

"*Anafartalar* Gurubu kumandanlığını deruhte etmek üzere şimdi hareket ediyorum. 27 nci alay kumandanı Şefik Bey fırka kumandanlık vekâletine tayin edilmiştir.

Bugüne kadar bana, gayret ve fedakârlığınızla kazandırdığınız muvaffakıyatı, işbu yeni deruhte ettiğim vazifede dahi bana olan muhabbet ve itimadınızla itmam edeceğime büyük itminan ile sizinle veda ediyorum."

İKİNCİ FASIL

ANAFARTALAR MUHAREBATI

Bu fasla "*Anafartalar* muharebatı" serlevhasiyle başlıyorum. Vakıa, 24 temmuzdan beri *Anafartalar* mıntakasında muharebe cereyan etmekte idi. Fakat bu muharebat, *Arıburnu* ve *Anafartalar* yekpare bir cephe imiş gibi müttehit düşman taarruz ve hücumlarından mürekkeptir. Bu sebeple bugüne kadar cereyan eden muharebata *Arıburnu — Anafartalar* muharebatı namını verdim.

24 temmuz gününden başlayan muharebe silsilesini bu suretle iki fasla ayırmak için, bence başka sebepler de vardır. 24 temmuz'dan 26/27 temmuz'a kadar ben, bizzat *Arıburnu* cephesinde vazifedardım. *Anafartalar* mıntakasında bir kumanda tezebzübü devam edip duruyordu. Bu sahada cereyan eden hâdisattan gayrı mesul idim. Ahval hakkındaki malûmatım mücaveret münasebetiyle olabilecek dereceyi geçemez. Binaenaleyh, *Anafartalar* muharebatını tafsile, ancak kumandayi deruhte eylediğim 26/27 temmuz saat 9.50 sonradan itibaren başlamak salâhiyetine malikim.

ARIBURNU CEPHESİNDEN *ANAFARTALAR* GURUBU KARARGÂHINA HAREKETİM

Bu hareketimi ve gurup karargâhına muvasalatımı zikretmeden geçemiyeceğim. Çünkü bende, buna dair kalan hâtıranın ruhî, ahlâkî ve vatanî noktai nazarlardan, yalnız Osmanlı tarihi için değil, tarihi umumî için de ibrete şayan cihetleri vardır.

§ 26/27 temmuz gece yarısından evvel saat 11.30 da, gecenin karanlıkları içinde, on dokuzuncu fırka karargâhından hareket ettim. *Kemalyeri* civarından *Kocadereköy* şimaline çıktım. Dört aydanberi ilk defa bir dereceye kadar saf hava teneffüs ediyordum. Filhakika, *Arıburnu* mıntakasının ateş hattında ve o hatta muttasıl karargâhlarda yaşayanların teneffüs ettikleri hava, insan ecsadının taaffüniyle mahiyeti kimyeviyesini zayi etmiş bir hava idi.

Güzergâhımda evvelâ *Matik* deresinde beşinci fırka karargâhına tesadüf ettim. Bu fırkanın 14 üncü alayı *Ağıldere* mıntakasında yalnız başına baskına uğrayan alaydı. Diğer kıtaatı, düşmanın *Kanlısırt*'ta yaptığı nümayiş hareketinin tesiriyle oraya celbedilmiş idi.

Fırkanın kumandanı, erkânıharbiyesi ve umum karargâhı burada ne yapıyordu? *Vatanın bağrına hançer saplandığı* bu sırada, ötedenberi uhtesine mevdu fırkasiyle meydanı kâruzarda bulunmak lâzım gelen bu kumanda heyeti burada nasıl işsiz bırakılmıştı? Bilâhare bu karargâhı *Anafartalar* sağ cenahına celbederek hali faaliyete koydum.

Bu karargâhta kısa bir tevakkufu müteakip yoluma devam ettim. Ordu kumandanlığı emrinde, *Anafartalar* Gurubu karargâhı diye tayin edilen *Çamlıtekke*'ye vasıl oldum. Zûlmetlerin koyu kesafet kesbettiği bir dere.. Hayata eser olacak ne bir ışık, ne bir ses.. Herkes derin uykuda! Etrafa seslendik! Gecelik entarisi ile çadırından çıkmış bir şahıs seslenerek cevap verdi. Burasının ne olduğunu sordum. Vilmer Bey'in karargâhı olduğunu söyledi, fazla bir şey bilmiyordu. Kumandanın yanına beni götürmesini istedim. Benim kim olduğumu bilmeyen, bu şahıs bu işi zahmetli gördü. Eliyle karanlıkları göstererek işaretle iktifa etmek istedi. İcbar ettim. Bizi Vilmer Bey'in yattığı barakamsı bir odanın yanına götürdü.

Vilmer Bey uyuyordu. Erkânıharbi Haydar Bey'le görüştüm. *Anafartalar* Gurubu kumandanı karargâhının nerede olduğunu sordum. Cevaben:

— Bugün burada idi, fakat sonra, -eliyle şimali göstererek- şu istikamette bir tarafa naklettiler, *Gümbürdekbayırı* civarında bir dere...

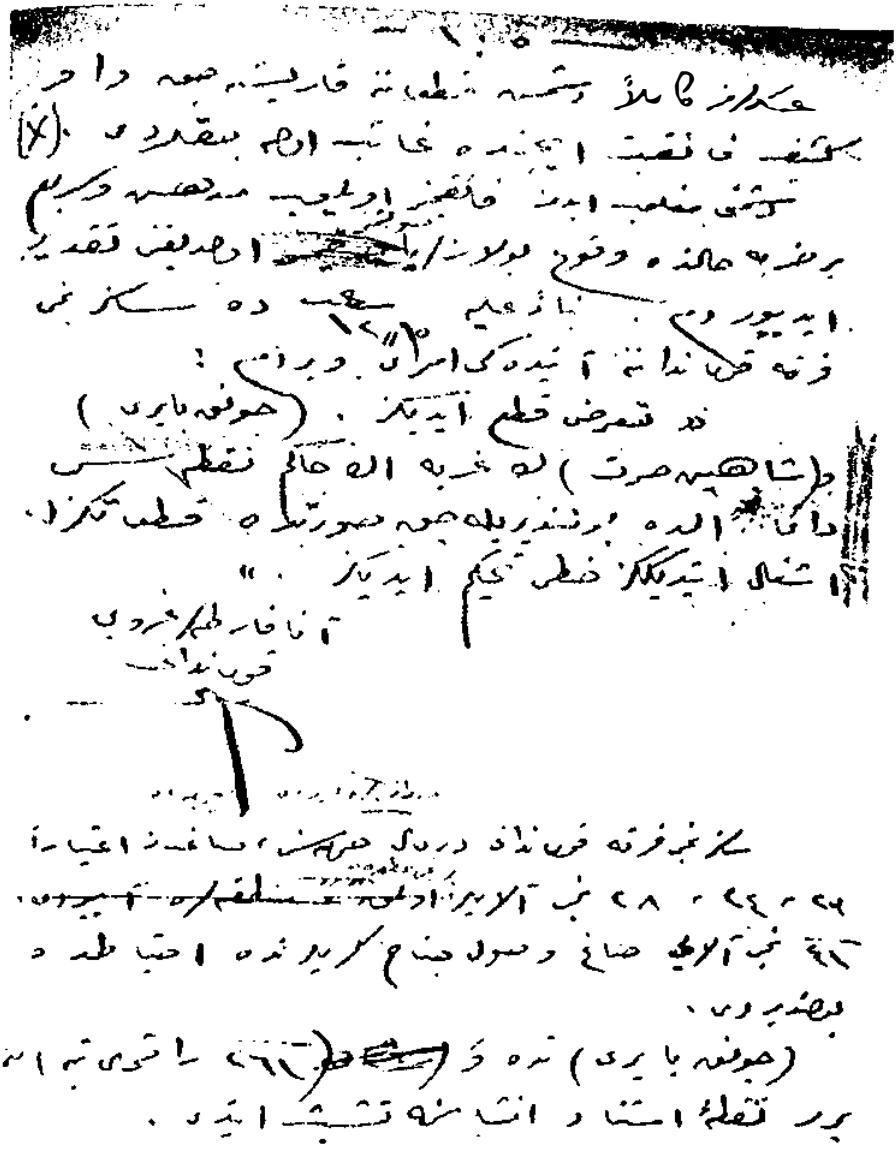

c) "Anafartalar Muharebatına ait Tarihçe"nin 105. sayfası.

Bu ismi ilk defa işitiyordum. Fazla tevakkufa zamanım müsait değildi. Hemen gösterilen istikamette yürüdük. Karanlığın müsaade ettiği derecede hayvanlarımızı sürüyorduk.

Gece yarısından sonra saat 1.30 da *Gümbürdekbayırı*'nın bir buçuk kilometre cenubundaki bir mahalde *Anafartalar* Gurubu karargâhını bulabildim.

Gurup erkânıharbiye reisi, Hayri Bey ve bütün erkânıharbiye muvasalatıma intizar ediyordu.

Derhal Hayri Bey'den: 1) düşman nerede, kuvvetini anlayabildiniz mi, 2) 7 nci ve 12 nci fırkalar şimdi nerelerde ve ne vaziyette bulunuyorlar, 3) gurupça fırkalara verilen en son emir nedir? dedim.

Hayri Bey, sorduğum şeylerin hiç birinde beni katî bir surette tenvir edemedi.

Sabık kumandan Feyzi Bey'in nerede olduğunu sordum. Çadırında uyuyor dediler. Uyandırılıp kendisinden, verdiği en son emrin alınmasını söyledim. Biraz sonra erkânıharbiye reisi , o anda yazmış olduğu imzasız bir notu gösterdi. Verdiği emir bu ise, Feyzi Bey imza etsin, dedim. Erkânıharbiye reisi gitti, geldi. Feyzi Bey emir diye gösterilen notu imza etmiyordu.

Bunun üzerine ben de, erkânıharbiye reisinin bana Gurup kumandanının emri diye verdiği notu bir tarafa bıraktım. Derhal tekmil erkânıharbiye zabitanını nezdime celbettim ve cümlesinden, fırkalar nerelerde ve nerelere taarruz etmek için emir almış olduklarını bilip bilmediklerini sordum. Her biri bir dereceye kadar malûmat verdi. Bilhassa, ordu karargâhından haber zabiti sıfatiyle gurup karargâhında bulunan erkânıharbiye yüzbaşısı Neşet Efendi berveçhi âti malûmatı verdi:

"Efendim, haber zabiti sıfatiyle bulunuyorum. Bu münasebetle vaziyeti takip ettim. Benim bildiğime göre, 12 nci piyade fırkası *Turşunköyü*'ne gelmişti. Şimdi onun garbındaki sırtlarda olacaktır. Anafartalar müfrezesini teşkil eden kuvvetler de muvakkaten bu fırkanın emrine verildi. Bugün saat 5 sonrada mezkûr fırka kumandanı, Gurup kumandaniyle görüştüğü zaman *Mestantepe* istikametinde taarruz emri almıştı."

Yedinci fırkanın *Büyük Anafarta* istikametinde yürüdüğünü ve *Kocaçimen*'e taarruz eden düşman kuvvetlerinin sol cenahına

taarruz etmesi emrolunduğunu söyledi. Bu istikamet *Damakçılıkbayırı*'na müntehî olur.

"*Kocaçimen* mıntakasındaki kuvvetlerimizin mikdarını tamamen bilmiyorum. Yalnız 4 üncü , 9 uncu, 8 nci fırka karargâhları mezkûr mıntakada bulunmaktadırlar."

Bu malûmatta kıtaatımızın vaziyetlerini vazıh öğrenmek mümkün olmadığı gibi, düşman hakkında da hiç malûmat verilmiyordu.

Neşet Efendi'nin düşman hakkında verdiği malûmat da şu idi: "Düşman zayıf kıtaatla *Kireçtepe — Kükürtlü — Mestantepe* hattında ve kuvayı külliyesiyle *Kocaçimen* dağı eteklerinde bulunuyor. *Mestantepe* düşman tarafından takviye olunmuştur. Mamafih düşman piyade kuvveti henüz tahmin edilemedi."

§ İşte 27 temmuz günü icra edilen taarruzu idare etmek için saat 1.30 zarfında edinebildiğim malûmat bundan ibaret kalmıştır. Saat dörde geliyor, fecir yaklaşıyordu. Daha fazla tamika zaman ve imkân kalmamıştı. 27 temmuz sabah saat 4 evvelde kıtaata âtideki emri verdim:

Telefonla { **Beşinci Ordu Kumandanlığına** / **Şimal Gurubu Kumandanlığına** } berayı malûmat

Koçaçimen dağında F. 4, 8, 9 (telefonla)
F. 7, 12 (tahriratla, henüz telefon tertibatı yapılmamıştı.)

Gümbürdekbayırı cenubundan

26/27 temmuz 331 saat 4 evvel

1 — *Anafartalar* Gurubu kumandanlığına tayin edildim. Şimdi kumandayı deruhte ettim.

2 — On ikinci fırkanın *Mestantepe* ve yedinci fırkanın *Damakçılıkbayırı* istikametlerinden taarruzuna dair 26 temmuz 331 öğleden sonra saat 5 te sabık gurup kumandanlığı tarafından taarruz emri verilmiş olduğuna nazaran, *Kocaçimen—Conkbayırı* hattında bulunan fırkalar bidayette mezkûr taarruzu temin ve teshil edeceklerdir.

3 — Kumandanlar bu emrin vusulü ânındaki vaziyetlerini ve tertibatlariyle bulundukları mıntakaları bana bildireceklerdir.

4 — Raporlar *Anafartai kebir* kariyesinin iki kilometre kadar şarkı - şimalisindeki *Çamlıtekke*'ye gönderilecektir.

Anafartalar Gurubu Kumandanı
M. KEMAL

§ Bu yazdığım emrin suretlerini birer zabitle 7 nci ve 12 nci fırka kumandanlarına gönderdim. Bu zabitleri mezkûr fırkalar nezdinde bir müddet haber zabiti sıfatiyle kalarak doğrudan doğruya bana vaziyet hakkında malûmat vermekle tavzif etmiştim. 7 nci fırka nezdine giden mülâzımı evvel Cevat Efendi idi.[1]

Mumaileyh o günkü vazifesini cansipârâne ifa etmiş ve o günden sonra da nihayete kadar refakatimde kalmıştır. Elyevm dahi yüzbaşı olarak yaverimdir.

12 nci fırka nezdine gönderilen erkânıharb yüzbaşısı Hidayet Efendi idi. Mumaileyh gerek bugün ve gerek bundan sonraki günlerde büyük mehalik içinde emirlerimi tatbik ettirmek hususunda fedakârâne vazifeler ifa etmiştir.

§ İcra edilecek taarruz esnasında hidematı sıhhiye ve iaşe ve muhabere noktai nazarlarından da müstacel tedbirler almak lâzımdı.

Beraber getirdiğim 19 uncu fırka sertabibi Hüseyin Bey'i Gurup sıhhiye reisliği ile tavzif ettim. Kendisine icap eden talimatı verip hemen işe başlattım.

Gurubun henüz bir iaşe heyeti yoktu. Feyzi Bey'in beraber getirdiği on altıncı kolordunun iaşe heyeti de *Gelibolu*'dan daha gelmemişti. Bu kolordunun yalnız idare reisi Arif Bey mevcut idi. Mumaileyhe mümkün olan şeyleri bizzat yapmasını ve icabında Şimal Gurubu ve Orduya müracaat etmesini emrettim. İaşe hususunda muavenet etmesini Şimal Gurup kumandanından rica ettim.

[1] Rahmetli Cevat Abbas Gürer. U. İ.

Taarruz edecek fırkalarla henüz telefon muhaberesi de tesis edilmemişti. Miktarı kâfi telefon malzemesi yokmuş. Derhal orduya müracaatla icap eden malzemeyi talep ve serian guruba göndermesini rica ettim. Gurup telgraf zabitine de hemen 7 nci ve 12 nci fırkalarla telefon irtibatı tesisi için emir verdim.

Bu kadar dar ve mühim bir zamanda bu gibi işlerle de bizzat iştigale lüzum ve mecburiyet görmekten cidden müteessir oluyordum. Nihayet saat 4.30 da, muharebeyi bizzat idare etmek üzere *Çamlıtekke* şimalinde *Anafartalar* mıntakasının tarassut mahalli olan bir tepeye hareket ettim. Karargâhtan icap edenler refakatimde bulunuyordu. Anafartalar müfrezesi kumandanı da orada yanıma geldi.

27 TEMMUZ 1331 (9 AĞUSTOS 1915) GÜNÜ

§ 12 nci, 7 nci fırkalarla Anafartalar müfrezesi'nin 27 temmuz günkü nizamı harbleriyle taarruza geçmeden evvel ve taarruzun neticesinde aldıkları vaziyeti gösterir kroki merbuttur.[1]

Muharebeyi idare etmek üzere geldiğim tarassut mahallinden saat 6 evvel raddelerinde gördüğüm manzara şu idi:

Küçük Anafarta'nın şark ve cenup sırtlarındaki bataryalarımız, düşmanın ilerleyen kolları üzerine ateş etmekte.

12 nci fırka kıtaatı, *Tekketepe* ve *Kavaktepe* sırtlarında düşmanla muharebeye başlamış. *Tekketepe* üzerinde ileri geri bir takım dalgalar oluyor. Kendi askerlerimizi gördüğüm gibi düşman efradını da görüyorum.

Bir aralık gördüğüm bütün askerlerin düşman efradı olduğuna ve şimale doğru tepenin hattı bâlâsını aştıklarına hükmettim, bu vaziyetin devamlı surette dürbünle takibini erkânıharbiyeme emrettim. Fırkanın heyeti umumiyesini görmeğe arazi müsaade etmiyordu.

Küçük Anafarta'nın garbında, münhat arazide kalan düşman aksamını da göremiyordum.

7 nci fırkayı, iki alayı yan yana açılmış ve yayılmış olduğu halde, *Büyük Anafarta* cenubı-garbisinden *Damakçılık* sırtlarına doğru taarruza geçmiş gördüm.

[1] Bu kroki defterin içinde bulunamamıştır. U. İ.

Kocaçimen mıntakasındaki kuvvetlerimiz, karşılarındaki düşmanla ateş teati ediyor. Ve bu mıntakadaki topçularımız, bilhassa 7 nci fırkanın karşısındaki düşmanı ateş altında bulunduruyor.

§ 7 nci fırka kumandanının saat 5.50 evvelde yazılıp emir atlısiyle gönderdiği ilk raporunu aldım. Bu raporda taarruza saat 4.30 da başladığı ve taarruzun muvaffakıyetle ilerilemekte olduğu bildiriliyordu. Tertibatından da bahsederek, alay 20 sağda, alay 21 solda olarak *Kayacıkderesi*'ne doğru ilerilemekte oldukları, ihtiyat olarak bir taburun *Asmadere*'de bulundurulduğu ve fırka karargâhının *Dağçeşmesi* civarındaki 91 râkımlı tepenin garbında topçu tarassut mevkiinde olduğu zikrediliyordu.

Saat 6.30 evvelde yazılan 7 nci fırkanın diğer bir raporunda düşmanın *Lâlebaba* civarında karaya çıkardığı tahminen 2—3 tabur kadar piyadesinin *Lâlebaba tepesi*'nin cenubunda müçtemi bir halde durduğu haber verildi.

7 nci fırka nezdine göndermiş olduğum Cevat Efendi 7 evvelde nezdime avdet etti. Mumaileyh bizzat müşahedatını ve fırkanın tertibatını arazi üzerinde irae ederek raporlarla aldığım malûmatı teyit etti. Tekrar vaziyetin takibine memuren fırka nezdine iade ettim. Bir müddet sonra tekrar avdet ederek fırka taarruzunun muvaffakıyetle ilerilemekte olduğunu haber verdi ve artık yanımda kaldı.

Yalnız saat 7.55 evvelde fırkaya âtideki emri vermeğe lüzum gördüm: "Fırkanın ve karşınızdaki düşmanın vaziyet ve kuvveti hakkında son malûmatı ita ediniz ve bundan sonra uzun müddet aynı vaziyette kalındığı halde tebeddül olmadığını dahi bildirmeli."

Fırkalarla henüz doğrudan doğruya telefon irtibatı tesis edilememişti. Emirler ve raporlar mahallerine pek geç isal edilebiliyordu. Bu sebeple muharebenin idaresi müşkül oluyordu.

7 nci fırkadan saat 8.15 te aldığım bir raporda, *Lâletepe* cenubunda müçtemi bulunduğu evvelce bildirilen düşman kuvvetinin *Mestantape* ve *Damakçılık* sırtları arasına doğru ilerilediği haber veriliyordu. Bu rapor saat 7.5 evvelde yazılmış idi.

Bu bapta 12 nci fırka kumandanına malûmat verilip nazarı dikkati celbedildiği gibi, yanımda bulunan Anafartalar müfrezesi kumandanına da malûmat verildi. Bu müfrezenin *İsmailoğlu tepesi* civarındaki kıtaatının 12 nci fırkaca müessir bir surette istihdam edilememekte olduğunu gördüğümden, *İsmailoğulu tepesi*'nin sureti mutlakada elde tutulması lüzumunu doğrudan doğruya mezkûr müfreze kumandanına emrettim.

12 nci fırka kumandanından aldığım ilk raporda kıtaata vermiş olduğu taarruz emri suretini raptettiği ve fakat bu emrin alaylarca nasıl tatbik edilmekte bulunduğunu henüz bilmediği zikrediliyordu.

Mezkûr fırka kumandanı tarafından saat 5.15 evvelde yazılmış olan bir raporda da:

"Düşmanın dün akşam *Ece* limanındaki harb sefaini ile *Turşunköyü* ve civarını bombardıman etmesi, balon ve tayyarelerinin mütemadî istikşafatı hasebiyle guruptan evvel hareket kabil olamamış ve mâmafih bugün saat 4 evvelden itibaren kıtaat açılarak taarruza iptidar olunmuştur.

Düşmanın bazı küçük kıtalarının *Tekketepe* ve *Anafarta* sırtları eteklerine doğru ilerilediklerı görülmüştür. Düşmanın *İsmailoğlu tepesi*'ni ve *Küçük Anafartalar* civarını topçusiyle döğmekte olduğu" denilmekte idi.

12 nci fırka nezdine gönderdiğim haber zabiti erkânıharb yüzbaşı Hidayet Efendi'den de saat 9.16 evvelde aldığım bir raporda kıtaatın ilerilemekte olduğu ve fakat ileriden henüz haber alınmadığı bildiriliyordu.

On ikinci fırkanın 26 temmuzda aldığı tertibatın, *Ece* limanını ve *Kireçtepe*'yi nazarı dikkate almak yüzünden biraz dağınık olduğunu anladım. Fırka kumandanının da bizzat kıtaatını görecek mahalde bulunup bulunmadığında tereddüt ettim. Bu sebeple kendisine verdiğim emirde:

"Kıtaatınızın teferrüatı icraiyelerine dair malûmat itasını alacağınız raporlara taliken, şimdiden düşmana ve kendi kıtaatımıza dair malûmat veriniz. Ne görüyorsanız ve taarruzunuzun ne dereceye kadar ilerilemekte olduğunu ve nasıl bir şekil aldığını serian bildiriniz. Bulunduğunuz yerden bu malûmatın bilmüşahede husulü mümkün değilse, münasip bir nokta bulunmasını rica ederim." dedim.

§ Düşman, denizden gemi topları vasıtasiyle ve karaya çıkardığı bataryalariyle *Küçük Anafarta* civarını ve *Büyük Anafarta* gerilerini ve *Ağıldere* mıntakasına yerleştirdiği bataryalarla da 7 nci fırka cephesinin yan ve gerilerini şiddetli ateş altına aldı.

12 nci fırkadan henüz malûmat alamadığımdan, Hidayet Efendi'den başka bir zabit daha gönderdim.

Nihayet 12 nci fırka nezdindeki haber zabiti yüzbaşı Hidayet Efendi'nin saat 8.40 evvelde yazdığı bir raporu saat 9.43 evvelde aldım. Bu raporda 12 nci fırka vaziyeti berveçhi âti tasvir olunuyordu:

"34 üncü alayın bir taburu 12 nci fırka ile 7 nci fırka arasındaki irtibatı muhafaza etmek üzere *İsmailoğlu tepesi*'nin cenubunda; bu alayın kısmı küllisi 2 tabur, *Mestantepe*'nin şarkındaki *İbrikçe* tepelerini zaptetmiş.

(Gerek haber zabitinin bu raporunda ve gerek ondan sonra fırka kumandanının verdiği malûmatta yanlış olarak *Mestantepe*'nin zaptı bildirilmiş ve bunda ısrar edilmiştir. Bilâhare 31 inci alayın ikinci taburu kumandanının verdiği raporla hakikat anlaşılmıştır).

35 inci alay kıtaatı *Kanlıköprü* deresini geçmekte.

36 ncı alaydan yalnız iki bölük *Kanlıdere* köprüsünün şimalinde *Bakababa* tepelerinin 500 metre garbında.

36 ncı alaydan diğer iki bölük *Tekketepe* sırtlarında.

36 ncı alayın bir taburu *Tekketepe—Kapanca* arasında.

Bu alayın birinci taburu henüz fırkaya iltihak etmemiş".

(Bu taburun *Kireçtepe* civarında Anafartalar müfrezesi kumandanının emrine evvelce terkedilmiş olduğu da ayrıca bildirildi. Fırkaca taburun celbine tevessül olunmuş).

Bu raporda düşmandan alınan 35 esirin Gurub karargâhına izam edildiği ve *Büyük Kemikli* ile *Küçük Kemikli* arasında 30 kadar muhtelif düşman sefaini bulunduğu da zikrediliyordu.

Yedinci fırkanın saat 8.55 evvelde yazılıp saat 9.55 evvelde vasıl olan bir raporuna nazaran mezkûr fırkanın vaziyeti de şu idi:

" 20 nci alay *Kayacıkderesi* şimali - şarkî eteklerine kadar ilerlemiş. Sağ cenahı takriben *Kabakkuyusu* civarında bulunuyor.

21 inci alay *Kayacıkderesi* şimali - garbisindeki yamaçlarda."

Bu raporda, *Damakçılık* sırtlarının düşman tarafından iyice tahkim ve mitralyözlerle teçhiz edildiği bildiriliyor. Ve düşman piyadesi hakkında henüz esaslı malûmat alınamadığı ilâve ediliyordu.

7 nci fırkadan saat 10.15 evvelde alınan diğer bir raporda da düşmanın *Damakçılık*'taki tahkimatı ve bir çok mitralyözler yerleştirdiği ve fazla olarak bir ganbotla yandan ateş ettiği ve bir çok zabitanın şehadeti yüzünden taarruzun betaatle devam edebildiği bildiriliyordu.

* * *

Öğlenden evvel saat 10 raddelerinde bence taayyün eden vaziyet şu idi:

Kireçtepe'de, düşmanın mahsus bir tazyiki yoktur. *Kükürtlüpınar—Sülecek—Mestantepe* hattı umumisine ve bilhassa *Mestantepe* mevziine taarruz eden 12 nci fırkanın henüz tekmil kuvveti istimal edilmediği halde *Küçük Anafarta*'yı geçip *Tekketepe* sırtlarına kadar ilerlemeğe muvaffak olan düşman kuvvetleri mağlûp ve ricate mecbur edilmiştir.

İsmailoğlu tepesi'nde bulunan Anafartalar müfrezesi kıtaatı, on ikinci fırka ile faalâne ve fedakârane bir surette teşrik ve tevhidi mesaî edebilmektedir.

7 nci fırkaya gelince: zaten iki alaydan ibaret olan bu fırkanın *Damakçılık* sırtlarında mühim mukavemete tesadüf ettiği anlaşılıyordu. Binaenaleyh bu fırkaya muavenet lüzumu aşikâr idi. Bu sebeple 12 nci fırka kumandanına: "*Damakçılık*'taki düşmanın katî olarak sarsılması, fırkanızın mezkûr istikamette taarruz ederek ibrazı himmet etmesine mütevakkıf bulunduğu anlaşılıyor. Sağ cenahınızın *Kireçtepe* istikametine karşı temini, Anafartalar mıntakası kumandanlığına emrolunmuştur. Mamafih gerek bu istikamete karşı ve gerek *Lâletepe*'de mevcut olduğu bildirilen bazı düşman kıtaatına karşı ittihazı tedabir buyurmanız münasip olur."

On ikinci fırka kumandanı, "34 üncü alayın, düşmanın takviye kıtaatı alması üzerine, sıkı bir vazıyette olduğunu ve 35 inci alayın birinci taburu henüz iltihak etmediğinden ve 36 ncı

alay *Tekketepe—Kireçtepe* arasında açılmış olduğundan, fırkanın elinde ihtiyat kuvveti bulunmadığını ve binaenaleyh şimdilik yedinci fırkaya doğrudan doğruya muavenet mümkün olamıyacağını" bildirdi. Bunun üzerine dördüncü ve dokuzuncu fırka kumandanlarına: "Mıntakalarında bulunan bütün topçularla yedinci fırkanın hücum cephesine müsadif *Damakçılık* bayırını şiddetie ateş altına alarak mezkûr fırkanın taarruzunu himaye ve teshil" etmelerini emrettim.

Yedinci fırka kumandanına, taarruzunun kesbi betaat etmesine mani olacağını ümit ettiğimi ve kendisine muavenet için icap edenlere verdiğim emirleri bildirdim. Kuvvei mâneviyece hüsnü tesir edeceği cihetle "Cenup Gurubu'ndan gelmekte olan üç bataryayı emrine vereceğimi ve Gurup emrine bugün verilen obüs bataryalarını da fırkayı ateşle himaye etmek üzere *Çamlıtekke* civarında mevzie yerleştireceğimi" haber verdim.

§ Öğlenden sonra saat 3'e kadar vürut eden raporlardan ve müşahede olunan ahvalden vaziyetin berveçhi âti olduğu anlaşıldı:

12 nci fırka, 34 üncü alay kâmilen *Azmak*'tan itibaren *İsmailoğlu tepesi — Yusufcuk tepesi* hattını işgal etmiş. Anafartalar müfrezesi'nin *İsmailoğlu* tepesindeki kıtaatı da bu meyanda bulunuyor.

35 inci alay, 2 nci ve 3 üncü taburlariyle takriben *Yusufçuktepe—Sülecek* hattında. Bu alayın birinci taburu kısmen *Kireçtepe*'de muharebeye iştirak etmiş ve tabur oradaki kumandanın emrine girmiş.

36 ncı alay: bu alayın yalnız birinci taburundan iki bölük 35 inci alayın sağında muharebeye iştirak etmiş. Bu taburun diğer iki bölüğünden biri, fırka istihkâm bölüğiyle beraber 34 üncü alayın takviyesine gönderilmiş. Diğer iki bölüğü de *Tekketepe*'de.

Alayın ikinci taburu *Ece* limanında terk edilmiş. Üçüncü taburu öğlenden sonra saat 1 raddelerinde 3 bölüğiyle *Kavaktepe*'de toplanmak emrini almış. Bu taburun bir bölüğü *Kireçtepe* mıntakasında kalıyor. Tabur *Kavaktepe—Kapancalar—Kireçtepe* hattında bulunuyormuş.

Bu vaziyete nazaran 12 nci fırkanın taarruz eden kuvveti 5-6 tabur kadar olup, mütebaki 3-4 taburu taarruza iştirak edememiş bulunuyor. Fırkanın o günkü silâh kuvveti 7.000 kadardı. Fırka, 5 kilometreden aşağı olmıyan bir cephe üzerinde yayılmağa ve taarruz etmeğe mecbur olmuştu. Bu cephe üzerindeki taarruz kuvveti 4.000 i tecavüz etmiyordu. Makineli tüfenk de dört adet idi.

Kireçtepe ve *İsmailoğlu* civarında bulunan Anafartalar müfrezesi zaten pek zayıf olduktan başka, düşmanın ihracında yalnız başlarına icra eyledikleri mukavemet yüzünden büsbütün erimişlerdi.

O halde *Kireçtepe — İsmailoğlutepe*, her ikisi dahil olmak üzere, 9-10 kilometrelik bir cephe üzerinde muharebe eden bütün piyade kuvvetimiz âzamî 8.000 tüfengi tecavüz etmiyordu. Bu sahada iş gören topçu kuvveti dahi 7 sahra bataryasından ibaretti.

* * *

Fırkanın *Kireçtepe*'de muharebeye giren kuvvetlerini tabiatiyle elden çıkmış kabul etmek lâzımdı. Alayların bu âna kadar uzakta kalmış kıtalarının muharebe hattına girebilmelerini akşama kadar mümkün görmüyordum. Bundan başka, düşmanın inkişaf eden kuvvetine karşı zayıf kıtaatımızın istihsal eylediği muvaffakıyeti pek parlak ve kâfi buluyor ve efrat ve zabitlerimizin savletteki besalet ve kahramanlığını takdir ediyordum.

§ 7 nci fırkanın vaziyetinde daha ziyade müşkülât görülüyordu: 20 nci alaydan bir kısım kuvvet *Kabakkuyusu*'nun ilerisine geçmiş ise de, faik düşman kuvvetleri karşısında mezkûr kuyunun şimalindeki sırtlarda kalmağa mecburiyet görülmüş.

Düşman, *Damakçılıkbayırı* sırtlarında kuvvetli tahkimata malik olduktan başka, piyade ve çok miktarda mitralyöz ateşleriyle 7nci fırkanın daha ileri taarruzuna mümaneat ediyordu.

Fırka her iki alayı ile *Kayacıkağılı* sırtlarını işgal ettikten sonra ilerileyememekte idi.

§ Düşmanın taarruzumuzla mağlûp ve ricat eden kuvvetleri, öğlenden sonra *Tuzla gölü* şarkında tutunarak müdafaaya başlamışlardı. *Suvla* limanından gelen kıtaatla bozgun kıtaat takviye olunuyordu. *Lâlebaba* taraflarında yeni düşman bataryalarının mevcudiyeti haber veriliyordu.

7 nci fırkanın cephesindeki düşman dahi mütemadiyen takviye ediliyordu.

Kıtaatımız *Anafartalar ovası*'na ve *Azmak* cenubuna indikten sonra, düşmanın denizden ve karadan mütemadiyen icra eylediği büyük çaplı vesair top ateşlerinden daha ziyade müteessir oluyordu.

§ Elde edilen üseranın ifadesinden, yalnız *Suvla* limanına ihraç edilmiş kuvvetin 10 uncu ve 11 inci fırkalardan mürekkep bir kolordu olduğu ve 7 inci fırka ile *Kocaçimen* mıntakasındaki diğer fırkalarımızın karşısındaki kuvvetin başkaca *Avustralya* ve *Yeni Zeland* kıtaatı bulunduğu anlaşıldı.

Düşmanın fevkalâde tefevvukı adedîsi ve muharebe vesaitinin bizimkilerle kıyas olunamıyacak derecede kesret ve mükemmeliyeti karşısında bugün istihsal eylediğim muvaffakiyet maksadımı tamamen temin etmişti.

Filkakika düşmanın bir kolordusunu zayıf bir fırkamla, *Kireçtepe — Azmak* arasında mağlup ve *Tuzla* gölüne kadar takip ve orada tespit etmiştim.

7 nci fırka da *Damakçılık* istikametindeki taarruziyle düşmanın ilerilemiş bazı aksamını geriye attıktan maada, *Conkbayırı* ve *Kocaçimen* sırtlarına müteveccih olan düşman kuvvetlerini üzerine celbederek orada tespit etmiş bulunuyordu.

Bu suretle düşmanın hedefi aslî ittihaz eylemiş olduğuna şüphe kalmayan *Conkbayırı* ve *Kocaçimen* silsilesine tamamen sahip olması tehir edilmiş oldu. *Conkbayırı* elinde bulunan düşman bugün orada faaliyetine devam edebilseydi, şüphesiz bizim için vaziyet tamiri müşkül bir şekil alırdı.

Fakat bugünkü muvaffakıyetle, *Conkbayırı* düşman elinde kaldıkça, melhuz tehlike bertaraf edilmiş sayılamazdı. Binaenaleyh 12 nci ve 7 nci fırkalarla başladığım taarruzu tevkif ve *Conkbayırı* cihetinde ciddî tedbir ittihazına karar verdim.

12 nci ve 7 nci fırkalara kazandıkları hattı tahkim ederek elden çıkarmamaları lüzumu bildirildi ve bilâhare verilen gurup emriyle de bu husus teyit edildi.

Kireçtepe'de muharebe devam etmekte ve bazı düşman nakliye gemileri *Ece* limanı civarında görüldüğü cihetle, 12 nci fırkanın sağ cenah ve gerisinde bulunan bu mıntakanın daha ciddî olarak temini için o zamana kadar *İsmailoğlu tepesi* civarındaki kuvvetleriyle alâkadar bulunan Anafartalar müfrezesi kumandanını yalnız mezkûr mıntakanın muhafaza ve müdafaasiyle tavzif ettim.

* * *

Yeni kuvvet: Cenup Gurubuna *(Seddülbahir mıntakası)* mensup 28 inci ve 41 inci piyade alaylarının tahtı emrime verildiği ve iki topçu bataryasının da mezkûr mıntakadan gönderileceği ordudan haber verilmişti. Bu kuvvetler *Conkbayırı* istikametinde hareket ettirildi.

Conkbayırı'nda icrasını tasavvur ettiğim harekette bu yeni gelecek olan iki piyade alayına güveniyordum. Bu alayların yorgunluğunu izale ve zindegisini muhafaza pek mühim idi. Bunun için *Koçaçimen* ve *Conkbayırı* mıntakasında bulunan sekizinci ve dokuzuncu fırka kumandanlarına âtideki emri verdim. Bu iki fırka kumandanından hangisi *Kocaçimen* mıntakası kumandanlığını deruhte ettiğini kat'i olarak henüz anlayamamıştım. Sekizinci fırka kumandanı miralay Ali Rıza Bey, dokuzuncu fırka kumandanı kaymakam Potrih Bey idi. Buna nazaran Ali Rıza Bey'in mıntakanın kumandasını deruhte etmiş olması tabiî görülür. Fakat kaymakam Potrih Bey, bir raporunda "*Kurtgeçidi*'nden gurubun sol cenahına kadar olan mıntakayı tahtı kumandama aldım." "Mıntakamın emir ve kumandası için bugün sabahleyin (27 temmuz) sekizinci fırka kumandaniyle itilaf peyda ettim." diyordu.

Bu kumanda hususunu bizzat mahallinde halledecektim, fakat istediğim şeyin her halde yapılmasını temin için aynı emri her iki fırka kumandanına verdim:

Çamlıtekke tarassudundan
27 - 5 - 331
Saat 3 sonra (telefonla)

"Bu gece *Conkbayırı*'nda kendilerinden büyük faaliyet talep edeceğim iki piyade alayı için orada bulunan kıtaat vasıtasiyle hiç olmazsa sıcak bir çorba hazırlatmağa imkân bulmanız çok muvafık olur."

Anafartalar Gurubu Kumandanı
M. KEMAL

CONKBAYIRI MINTAKASINA HAREKETİM

12 nci ve 7 nci fırkaların taarruzunu tevkif ettikten sonra *Conkbayırı* mıntakasına gitmek üzere, bulunduğum tarassut mahallini terkettim. Evvelâ yolumuz üzerinde bulunan *Çamlıtekke*'ye uğradım.

YENİ TAARRUZ HAKKINDA MÜDAVELEİ EFKÂR

Ordu kumandanı Liman Von Sanders Paşa da oraya gelmişti. Kendisiyle kısa bir müdavelei efkârda bulunduk. Müşarünileyh bu yeni gelecek alaylarla iki suretle hareket olunabileceğini düşünüyordu:

1) 7 nci fırkayı takviye ederek *Ağıl* ve *Conkbayırı*, *Kocaçimen* mıntakalarında bulunan düşman kuvvetlerinin nevama yan ve gerisine taarruz etmek.

2) *Conkbayırı*'ndan taarruz etmek.

Ben birinci tarzda hareketin münteci muyaffakıyet olacağını memul etmiyordum. Çünkü 7 nci fırkanın karşısındaki düşman *Damakçılık* sırtlarında muhkem bir surette yerleşmişti. Ve bu mevzi düşman tarafından sühuletle takviye olunabilirdi. Bundan başka, bu taarruzumuz âdetâ denize, düşman donanmasına karşı yanını vermiş olurdu. Bir de *Mestantepe*, düşmanın kuvvetli piyade ve topçusu tarafından tutulmuş olduğuna göre, bu cihetten de taarruzumuz yan ve geriden tahtı tesirde kalacaktı. Bu taarruzda muvaffak olunmadığı takdirde elimizdeki son kuvvet de israf olunduğu halde, *Conkbayırı*'ndan gelecek mühlik ve gayrı kabili telâfi darbenin önüne geçilmiş olmıyacaktı.

Conkbayırı'ndan taarruzda, vakıa düşmanın cephesine karşı hareket olunacaktı. Ve bunun neticesinde *Kocaçimen* mıntakasında bulunan tekmil düşman kuvvetlerini kâmilen denize dökmek veya imha etmek müşkül idi. Fakat böyle bir neticeden evvel vaziyetimizin tahtı emniyete alınması mevzuubahs idi. *Kocaçimen* mıntakasındaki kuvvetlerimizin izmihlal ve perişanîsi ve bunların karşısındaki düşman kuvvet ve vesaitinin tefevvukı katisi artık malûmumuz olmuştu. Binaenaleyh bu taarruzda düşmanı mağlûp etmeğe muvaffakıyet hasıl olmadığı takdirde de en mühim olan bu cephe yeni kuvvetlerimizle takviye edilmiş olacaktı. Muvaffakıyet halinde hâkim sırtlar elimize geçecek ve *Ağıldere* sahasında bulunan düşman kuvvetleri tamamen mahkûm bir vaziyete düşecekti.

Binaenaleyh taarruzun *Conkbayırı*'ndan yapılmasını elzem buluyordum. Bu taarruza pek çok ehemmiyet verdiğim için ve benden evvel muhtelif kumandanların burada yaptıkları taarruzlarla netice alamadıklarını bildiğim için, işbu yeni taarruzu bizzat başında bulunarak kendim idare etmeğe karar vermiştim.

Liman Paşa: "*Harekâtın mesuliyetini kabul eden sizsiniz. Katiyen tasmimatınız üzerinde tesir yapmak istemem. Vâridi hâtırım olan hususatı mütalea olarak söyledim.*" sözleriyle ibrazı nezaket eyledi.

ÇAMLITEKKE İLE CONKBAYIRI ARASINDA

Saat 5.30 sonrada bütün erkânıharbiyemle *Çamlıtekke*'den atlı olarak hareket olundu. Nazarı dikkati calip küçük bir kol halinde idik. *Büyük Anafarta* kariyesinin şark hizalarında idi, bir düşman tayyaresi semtürre'simizde uçmağa başladı. Erkânıharbiyem heyeti yolun sağ ve soluna açılıp dağılmak suretiyle, düşman tayyaresine hedef teşkil etmemeğe mecbur oldular. Ben, yol üzerinde kaldım. Süvari zabit vekili Zeki Efendi[1] namında kıymetli bir genç yanımdan ayrılmamıştı.

Düşman tayyaresinin takibi altında hayvanlarımızı dört nal sürerek *Kocaçimentepesi* yolunu takip ettik. *Kocaçimentepesi*'nin cenup yamaçlarından, *Kurtgeçidi*'ni geçerek *Conkbayırı*

[1] Rahmetli Hava Orgenerali Zeki Doğan. U. İ.

tepesine gitmek istiyordum. *Kurtgeçidi*'ne tekarrüp ettiğimiz zaman, *Conkbayırı* tepesinden ve onun daha şimalindeki *Boyunnoktası* civarından düşmanın piyade ateşiyle karşılandık. Düşman buraları tahtı isgalinde bulunduruyordu. *Kocaçimentepesi*'nde bize mensup hiç bir muntazam kıta yoktu. Derelerde, şurada burada bir takım perakende, bozgun efrat görüyordum.

Kurtderesi'ne cenuba saptım. *Besimsırt*'ı şarktan dolaştıktan sonra *Kördere* boyunca garba yürüyerek *Conkbayırı* ile *Suyatağı* arasında sekizinci fırka karargâhına vasıl oldum. Erkânıharbiyemden ve yaverlerimden hiç biri mülâki olamamıştı. Yolların mefkudiyeti, arazinin fevkalâde ârızası, düşmanın topçu ateşi ve tayyare takibatı yüzünden ancak kısmen gece yarısına doğru, kısmen de ertesi gün bulunduğum yere gelebilmişlerdi.

SEKİZİNCİ FIRKA KARARGÂHINDA VAZİYETİN TETKİKİ

Conkbayırı ve *Kocaçimen* mıntakalarında 27 temmuz akşam üzeri bulduğum vaziyet şu idi:

Düşman vaziyeti. — Düşman *Şahinsırt*'ı, en yüksek zirvesi dahil olmak üzere ve *Sazlıdere* menba cihetlerini kâmilen ve *Conkbayırı* plâtosunun en yüksek kısmını işgal etmişti. Düşmanın *Conkbayırı*'ndaki muharebe hattı, plâtonun şark versanını yalayıcı ateş altında bulundurabilecek kadar ileri sürülmemişti. Binaenaleyh, *Conkbayırı* ile *Suyatağı* arasındaki derecikler zaviyei meyyitede kalmışlardı. Sekizinci fırkanın muharebe karargâhı da burada bulunuyordu.

Düşman ateş hattı, *Conkbayırı* tepesinden sonra *Kurtgeçidi*'ne doğru *Boyun noktası*'nı takip ediyordu. Burada da düşman avcı hatları *Kördere* istikameti umumiyesini müessir ateş altına alacak surette değil idi.

Kurtgeçidi'nden sonra düşman hattı *Çamcıkpınarı* sırtlarından bir mikdar şimali-garbî istikametini takip ediyor, sonra da, *Karaağılderesi* şimalindeki sırtlardan *Damakçılıkbayırı*'na doğru garba gidiyordu.

Bu mıntakadaki düşman kuvvetinin mecmuu iki fırkadan fazla tahmin ediliyordu.

Bizim vaziyetimiz. — Düşmanın ilk taarruzunda bu mıntakada yalnız 14 üncü alay varmış. Bu alay bir çok esir ve şehit verdiğinden enkaz halinde kalmış. 25 ve 26 temmuz günlerinde muhtelif alaylar vürut etmiş. Alayların bazısı *Şahinsırt*'a, bazısı *Kurtgeçidi* cenubundaki *Boyun noktası*'na, 25 ve 64 üncü alaylar dokuzuncu fırka kumandanının emrinde *Conkbayırı*'na taarruz etmişler. Bu fırka evvelâ muvaffak olmuş, sonra düşmanın mukabil taarruziyle zayiatı külliyeye duçar olarak kâmilen dağılmış ve *Conkbayırı* düşmanın elinde kalmış.

Sekizinci fırka, 24 üncü alayile, 26/27 temmuz gecesi *Conkbayırı*'ndaki düşmana taarruz eylemiş ise de muvaffak olamamış. Mâhâza diğer alaylardan bazı enkaz ile *Conkbayırı* ve *Şahinsırt*'ta bulunan düşmana karşı bir cephe muhafaza edebilmiş olduğu halde duruyordu.

Yirmi üçüncü alay, 24 üncü alayın gerisinde henüz muharebeye girmemiş olduğu halde duruyordu.

Bütün bu taarruzlarla düşmanı tamamen *Conkbayırı*'ndan atmağa mavaffakıyet hasıl olmamakla beraber, düşmana da zayiat verdirilmiş ve düşmanın *Conkbayırı* plâtosunu kâmilen ve şark istikametine tamamen hâkim olacak surette işgaline mümaneat edilmiş olduğu anlaşılıyordu.

Benim muvasalatımda, bu saydığım alaylar âtideki vaziyette bulunuyorlardı.

23 üncü ve 24 üncü alaylar, sekizinci fırka kumandanının tahtı emrinde olarak, *Conkbayırı — Şahinsırt* hattında bulunan düşmanın yirmi otuz hatve karşısında muharebe etmekte.

Sahra topçu 14 üncü alaydan vüruduna intizar olunan iki batarya da bu fırkanın emrine verildi. Henüz gelmemişlerdi. Yalnız *Besimsırt*'ta iki top vardı. (Y. 5 T. 1 Batar. 2)

Sekizinci fırkanın sol cenahında 261 râkımlı tepe civarında 10 uncu alay bulunuyordu.

9 uncu fırka nizamı harbine dahil olan 64 üncü, iki tabur halinde 33 üncü, bir tabur halinde yirmi beşinci alaylar kâmilen *Kocaçimen* ile *Suyatağı* arasındaki derelerde dağılmış, kumandadan çıkmış bir halde. Alay kumandanları tek başına kal-

ç) Mustafa Kemal Arıburnu Cephesine komuta ederken arkadaşları ile. (Mustafa Kemal'in solundaki Kolordu Komutanı Esat Paşa'dır).

d) Mustafa Kemal Karargâh Subayları ile bir arada. (Sağında Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) onun arkasında Kurmay Yüzbaşı Tevfik (Bıyıklıoğlu) resmin en sağındaki Asteğmen Zeki (Rahmetli Orgeneral Zeki Doğan).

mışlar. Fırka kumandanı olan Kaymakam Potrih Bey ve erkânıharbiyesi, karargâhlarının düşman topçu ateşi ile tarumar edilmesi yüzünden geride bir tarafa gitmiş. Mumaileyhi ertesi gün muharebeden sonra buldurup yanıma celbedebildim.

4 üncü fırka kumandanı, 14 üncü ve 11 inci alayların ikişer tabur enkaziyle ve 33 üncü alaydan bir tabur ve 32 nci alaydan bir bölük halindeki bir taburu tahtı emrine almış. Bu kuvvet *Kurtgeçidi*'nden itibaren 7 nci fırkanın sağ cenahına kadar *Abdurrahmanbayırı* ile *Asmaderesi* cenubundaki sırtlarda bulunuyordu. Sağda 11 inci, solda 14 üncü alay kıtaatı birinci hatta idi. Topçu cebel 5 inci ve 7 nci alaylardan birer ve bir de âdi cebel batarya, bu fırkanın tahtı emrinde olarak *Abdurrahmanbayırı* sırtlarında yerleştirilmiş idi.

§ Ekser kıtaat *Conkbayırı* civarında birbirini müteakiben ve yekdiğerini takviye suretiyle muharebeye girmiş oldukları için, üç muhtelif fırka nizamı harbinde gösterilen alaylar efradı karma karışık bir halde bulunuyordu. *Conkbayırı*'nda, cephe muhafaza eden ve kumandanları başında bulunan kıtaat, en son taarruz eden sekisinci fırkanın 23 üncü ve 24 üncü alayları idi. Bu alaylar meyanında 11 inci alayın buradaki perakendelerinden mürettep bir tabur ile bu alayın iki mitralyöz tüfengi vardı. Alay 23 iki ve alay 24 üç tüfenkli birer mitralyöz bölüğüne malik idi.

§ İşte taarruzu tasmim ettiğim *Conkbayırı* cephesinde bulunan kuvvet, 23 üncü ve 24 üncü alaylardan ibaret idi. Taarruz için istinat ettiğim iki alay da henüz gelmemişti.

Gece hulûl etmişti. Bu alayların yollarını şaşırıp hiç gelmemeleri, ihtimal dahilinde idi.

§ Nezdinde bulunduğum fırka kumandanının yeri ateş hattına o kadar yakın idi ki, münasebetleri olan alay ve hattâ tabur kumandanları için de orası tabiî olarak durabilecekleri bir yerdi. Binaenaleyh bu kumandanlarla dahi görüşüyordum.

Vakıa kıta namına elde henüz muharebeye girmemiş olan 23 üncü alaydan başka sağlam bir şey yoktu. Fakat temasa geldiğim büyük küçük kumandan ve zabitlerde fevkalâde yüksek

bir kuvvei maneviye, sarsılmaz bir metanet eseri görüyordum. Herkes düçar oldukları felâketin kumandadaki inzibatsızlıktan ileri geldiğine kani idi.

Öğlenden sonra saat 10'a geliyordu. 28 inci alayın gelmekte olduğu bildirildi. 41 inci alaydan haber yoktu. Başka kuvvet gelmediği halde dahi muvaffak olabileceğime hükmetmiştim.

Fırka kumandanının benim için ihzarını emrettiği bir nefer çadırının içine girdim. O zamana kadar kıta kumandanlarının dağılmış olan kıtalarını toplamak ve kabili istimal bir hale getirmek için her türlü tedbire tevessül ve en son gayret ve fedakârlıklarını sarfetmeleri lüzumunu bildirdim. Her rütbe sahibi, cidden bütün mevcudiyetiyle çalıştı. Fakat arazînin insanları bel'eden ve sühuleti harekete mani olan sert kayalıklı, dik yamaçlı dere ve tepeleri ve buna inzimam eden düşman topçu ateşi ve daha sonra zûlmeti leyl her türlü mesaîyi semeresiz bırakıyordu.

Sekizinci fırka kumandanı miralay Ali Rıza Bey'e (elyevm kolordu kumandanı Ali Rıza Paşa): "yarın fecirle beraber *Conkbayırı—Şahinsırt* hattında bulunan düşmana taarruz edeceğimi ve bu maksat için muvasalatına intizar eylediğim 28 inci ve 41 inci alaylarla sekizinci fırkayı takviye edeceğimi ve bu noktai nazardan icabeden tertibatın alınmasını ve bunun için sabaha kadar bütün gece alâkadaranın ciddiyet ve fedakârlıkla çalışması lâzım olduğunu ve benim de bizzat burada kalacağımı" söyledim. Bir aralık fırka kumandanı, erkâniharbi Galip Bey'le[1] beraber yanıma geldiler. Fırka erkânıharbinin bazı mütaleatı olduğunu ve bu mütaleatını bana da söylemeğe müsaade olunmasını beyan etti.

Bu tarzdan memnun olmamakla beraber Galip Bey'in mütaleasını da anlamak istedim. Galip Bey iki gündenberi *Conkbayırı*'na mütemadiyen ve müteakiben taarruz edildiği halde muvaffak olunamadığını ve bu yüzden kıtaatın azîm

[1] Rahmetli Korgeneral Galip Türker. U. İ.

zayiata düçar olduklarını ve el'an gayrı kabili istifade, perişan bir halde bulunduklarını, yeni bir taarruzda kuvayı mevcudenin dahili hesap edilemiyeceğini, yeni gelmekte olan yalnız iki alayın bugüne kadar daha çok alayların başaramadığı bir taarruzda muvaffak olacağına hükmedilemiyeceğini ve bahusus bu iki alaydan biri meydanda yoktur, o halde yalnız yeni bir alayla bu taarruza kalkışmanın neticesini vahim gördüğünü beyan ve izah etti.

Galip Bey en kıymetli erkânıharbiyemizdendir. Cesaret ve metaneti tab'ına ateş altında bizzat şahit oldum. Mütaleatı da hesap ve mantığa göre gayri kabili red idi. Bu sebeple idi ki, kumandanı dahi bu mütaleatı dinlemiş ve bizzat bir kerre de bana söyletmeği muvafık bulmuştu.

§ Bazı kanaatler vardır ki anların hesap ve mantıkla izahı pek güçtür. Bahusus muharebenin kanlı ve ateşli safhasındaki duyguların tevlit ettiği kanaatler... Bittabi her kanaat ve karar, içinde bulunulan ahval ve şeraiti tetkik ve bu tetkikat netayicini teferrüs ve takdir sayesinde tevellüt eder.

Galip Bey'in dermeyan eylediği mütaleat hakikaten vaziyeti ve kıtaatın halini olduğu gibi tasvir ediyordu. Fakat bu mütaleatı beni tebdili karar ettirecek mahiyette bulmadım. Çünkü ben düşmanı şedit ve seri bir baskın ile mağlûp edebileceğimize kanaat hasıl etmiştim. Bunun için çok kuvvetten ziyade çok dikkatli ve fedakârane bir sevk ve idarenin maksadı temin edeceğine hükmetmiştim. Bu kanaatimi ispat için bu işin bizzat başında bulunmayı da zarurî gördüğüm içindi ki, geceyi sekizinci fırka karargâhında geçiriyordum.

§ Fırka kumandanı ve erkânıharbine kararımın katî olduğunu ve hattâ 41 inci alay gelmediği takdirde dahi yine tatbik edeceğimi beyan ettim. Zaman geçirmeksizin kıtaatı taarruz için ihzar ve tertipten başka düşünecek ve yapacak bir şeyimiz olmadığını beyan ettim.

Bence, yapılacak iş gayet basit idi. Şöyle ki: hücum cephesinde 24 üncü alayla bazı perakende efraddan bir avcı hattı

vardı. Bu hattın düşmana mesafesi azamî 20—30 hatve idi. İhtiyatta bulunan 23 üncü alay *Conkbayırı*'na karşı ve yeni gelmekte olan 28 inci alay bunun solunda olarak *Şahinsırt*'a karşı karanlıkta fevkalâde sükûnet ve intizam ile avcı hattının 20—30 hatve kadar gerisinde taarruz cephesi imtidadınca saffı harb nizamında bir vaziyet alacaktı. Gecikmiş olan 41 inci alay da muvasalatındaki vaziyete göre istimal olunacaktı. Düşmana katiyen tüfenk ve bittabi top ateşi yapılmıyacaktı. Efrat süngü takacaklardı. Tekarrür edecek anda, saffı harb nizamındaki asker hücum yürüyüşiyle düşmana atılacak ve önündeki avcı hattı da ana iştirak edecekti.

Bir dakika sonra mesele halledilmiş olacaktı. Ondan sonraki safha için şimdiden bir karar veremezdim.

§ Fırka kumandanına, tertibatın hitam bulduğunu haber vermesine intizar eyliyeceğimi söyledim.

* * *

Fırka kumandanı, erkânıharbiyesi ve bütün kumandan ve zabitler şayanı takdir bir gayret ve himmetle hücum tertibatı ve hazırlığıyle bütün gece uğraştılar.

Taarruz için verdiğim gurup emri şu idi:

Conkbayırı'nda sekizinci
fırka taarruzundan
27 - 5 - 331

1 — Sekizinci fırka, kendine ilhak olunan taze kuvvetlerle yarın fecirle beraber *Conkbayırı — Şahinsırt*'taki düşmanı tart ve teb'it edecektir.

Diğer fırkalar, bidayette, piyade ve topçulariyle ateş etmeyüp sekizinci fırkanın hücumundan sonraki taarruzunu teshil edeceklerdir.

2 — Yedinci ve on ikinci fırkalar bugün ileriledikleri hatları tahkim ve muhafaza edeceklerdir.

On ikinci fırkanın *Kireçtepesi* istikametinde cenahının temini hususunu hatırlatırım.

3 — Ben bu geceyi *Conkbayırı*'nda ve sekizinci fırka karargâhında geçireceğim . 7 nci ve 12 nci fırkalarla Anafartalar mıntakası kumandanı raporlarını kemakân *Çamlıtekke*'ye, diğer fırkalar *Conkbayırı*'na göndereceklerdir.

Anafartalar Gurubu Kumandanı
M. KEMAL

Saat 10.20 sonra da berveçhi âti tamimen tebliğ edilmişti:

4 üncü	fırka	kumandanlığına	(telefonla)
7 "	"	"	(emir atlısı ile)
8 "	"	"	(not ettirilmiştir)
12 "	"	"	telefonla
9 "	"	"	telefonla
Anafartalar	mıntakası	"	telefonla

ANAFARTALAR CİHETİNE BİR NAZAR

Anafartalar cihetindeki kumandanlardan vürut eden raporlarda: Düşmanın *Suvla* limanında üç noktadan ihracata devam ettiği ve düşman kuvvetlerinin kısmı küllisinin *Kireç* ve *Karakol* tepelerin cenup mailesinin ovaya müntehi olduğu mahalde denizden 1000 - 1500 metre kadar mesafede bulunduğu bildiriliyordu. Düşman *Kireçtepe* ve *Damakçılıkbayırı*'ndaki kıtaatını takviye ediyordu.

Dördüncü fırka, 7 nci fırkanın taarruzunu teshil maksadiyle *Asmadere* garp sırtlarından teşebbüs ettiği taarruz ileri gidemedi.

Conkbayırı cihetine takarrüp etmek isteyen düşman kıtaatı, dördüncü fırkanın bataryaları tarafından müessir ateş altına alınarak telefatı külliye verdirilmişti.

Yanlış malûmat. — Saat 12.30 da on ikinci fırkadan gelen bir raporda düşmanın *Ece* limanına asker çıkarmakta olduğundan bahsediliyordu.

Anafartalar mıntakası kumandaniyle bizzat telefonla görüşerek, düşmanın boş nakliye gemilerinin limana geldiğini ve tekrar gittiklerini anladım. Mezkûr mıntaka kumandanına, *Ece* limanının ehemmiyetli bir surette nazarı dikkatte bulundurulmasını ve bu babda sık sık malûmat vermesini emir ve talep ettim. 12 nci fırka kumandanına da varit malûmatın sahih olmadığını bildirdim.

27/28 gecesi, bütün gurup mıntakasında hâdisesiz geçti.

28 TEMMUZ 1331 (10 AĞUSTOS 1915) CONKBAYIRI TAARRUZU

Bütün geceyi pek rahatsız ve uykusuz geçirdim. Bir taraftan *Anafartalar* mıntakasından gelen raporlar ve bahusus yanlış fakat mühim haberler beni bizzat işgal ettiği gibi, bir taraftan da evvelki günlerin nekbetli neticelerinde kıtasını, âmirini kaybetmiş ve hâlâ bulamamış bir takım kumandanların doğrudan doğruya bana müracaatı bir dakika bile istirahate imkân bırakmadı. Karargâhımdan bana mülâki olabilen bazı zabitleri sekizinci fırkanın iştigal ve tertibatını anlamak üzere gönderdim. Bu zabitlerden bilhassa erkânıharbiye yüzbaşısı Hidayet Efendi hücum istihzaratını tetkik için fedakârane ifayı hizmet etti.

41 inci alay hücum ânına kadar gelmedi. Yanlış yere gitmiş. Badehu gelebildi. 8 inci fırka tertibatını almıştı: 23 üncü alay iki taburu birinci hatta harb nizamında, bir taburu da bu hattın gerisinde olmak üzere *Conkbayırı*'na taarruza hazırlanmıştı. 28 inci alay da aynı hizada *Şahinsırt*'a hücum tertibatını ikmal etmişti. Fecir olmak üzere idi.

Çadırımın önüne çıktım. Hücum edecek askeri görüyordum. Oradan hücumun icrasına intizar edecektim.

Şayanı endişe bir ân

Gecenin perdei zalâmı tamamen kalkmıştı. Artık hücüm ânı idi. Saatime baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman askerlerimizi görebilecekti.

Düşmanın piyade, mitralyöz ateşi başlarsa ve kara ve deniz toplarının mermileri bu sıkı nizamda duran askerimiz üzerinde bir defa patlarsa, hücumun ademi imkânına şüphe etmiyordum. Hemen ileri koştum. Fırka kumandanına tesadüf ettim. O da ve her ikimizin refakatimizde bulunanlar beraber olduğu halde hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selâm verdim ve dedim, ki :

"Askerler! karşımızdaki düşmanı mağlûp edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvelâ ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız!"

Kumandan ve zabitlere de işaretime askerlerin nazarı dikkatini celbetmelerini emrettim.

Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar gidildi ve oradan kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim.

Bütün askerler, zabitler, artık her şeyi unutmuşlar, nazarlarını, kalplerini, verilecek işarete merkûz bulunduruyorlardı. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları, kılınçları ellerinde zabitlerimiz kırbacımın aşağı inmesiyle ahenin bir kitle halinde şîrâne bir savletle ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde âsumâni bir gulguleden başka bir şey işidilmiyordu: Allah Allah Allah!...

Düşman silâh istimaline vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman kâmilen imha edildi.

Dört saat mücadeleden sonra 23 üncü ve 24 üncü alaylarımız *Conkbayırı*'nı kâmilen düşmandan tathir ve 28 inci alay dahi *Şahinsırt*'ın en yüksek sırtını istirdat eyledikten sonra *Sarıtarla*, *Ağıl* üzerine garba saldırdılar. Önüne tesadüf eden düşman kıtaatını mağlûp ve münhezim ediyordu.

28 inci alayın bir kısmı *Şahinsırt*'ın *Boyun noktası*'nda yerleştirilmiş olan düşman mitralyözlerinin müessir ateşinden daha ileri gidememişti.

Conkbayırı tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden tevcih ettiği seri' ve kesif topçu ateşiyle *Conkbayırı*'nı cehenneme çevirmişti.

Semadan şarapnel, demir parçaları yağmuru yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içine girdikten sonra patlıyor, yanımızda, kenarımızda büyük lâğımlar açıyordu. Bütün *Conkbayırı* kesif dumanlar ve ateşler içinde kaldı. Herkes mütevekkilâne akıbete muntazır duruyordu. Etrafımız şüheda ve mecruhin ile doldu.

Muharebe meydanında cereyan eden hali temaşa ederken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı.

Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücuduma nüfuz edemedi. Yalnız derince bir kan lekesi bıraktı. (Bu saat enkazını bilâhare, bugünün hâtırası olmak üzere, Liman Paşa'ya verdim. O da, aile asalet armasını hâvi, kendi saatini bana verdi.)

§ *Büyük Anafarta* civarında mevzi alan obüslerimizden lüzumu kadar istifade edilemedi. Sekizinci fırka emrine verilen iki sahra bataryasından biri *Suyatağı* civarında faaliyete geçebildi. Hücumdan sonra *Koçaçimen* mıntakasında bulunan topçularımız düşmana ateş ediyorlardı.

Pek geç vasıl olan 41 inci alaydan cüz'i bir kuvvetle *Conkbayırı* ile *Boyon noktası* arasını takviyeye lüzum gördüm.

Düşman *Mestantepe* cihetini takviye ediyordu. 12 nci fırkaca buna karşı mukabil tedbir alınıyordu.

Kireçtepe civarında da faik düşman kuvvetleri faaliyet gösteriyordu.

Sekizinci fırkanın taarruzunu teshil maksadiyle 4 üncü fırkadan 14 üncü alay efradiyle 7 nci fırkadan 21 inci alayın ikinci taburu müttehiden karşılarındaki *Kayacıkderesi* cenubıgarbî sırtlarına taarruz ederek kısmen mezkûr derenin cenup yamaçlarına çıkmışlardır.

Son karar

Düşmanın, *Ağıldere* mıntakasında, *Pilâvtepe*, *Yaylatepe*, *Damakçılıkbayırı* mevaziiyle deniz arasındaki kuvvetleri, bizim hücum eden askerlerimizden pek çoktu. Düşmanın denizden ve karadan icra eylediği topçu ateşi faikıyeti bizim cüz'i topçumuzla mukayese kabul etmiyecek derecede idi. Düşmanın *Şahinsırt*'ın garp dilinde tutunabilen mitralyözlerinin hücum eden efradımıza yaptıkları yan ateşleri pek müessirdi.

Vakıa, arslanlar gibi köpürmüş olan askerlerimizi durdurmak güçtü. Kısım kısım deniz sahiline kadar ilerileyenler bile vardı. Fakat muharebenin temadisi halinde askerlerimiz kâmilen düşman kıtaatına karışacak ve o kesif faikıyet içinde kaybolacaklardı.

Saat zevale yaklaşıyordu. Askerlerimiz sekiz saatten beri ölümle pençeleşmekten bittabi yorulmuşlardı. Arazinin vaziyeti,

düşmanın göz açtırmayan kesif ateşleri boğuşan askerlerimize geriden her türlü muaveneti adimülimkân kılıyordu. Zayiatımız da mühim idi.

Düşmanı mağlûp eden faikıyetimiz olmayıp müthiş ve seri' bir darbe halinde vuku bulan savletimiz olduğunu takdir ediyordum. Binaenaleyh saat 12.15 te sekizinci fırka kumandanına âtideki emri verdim:

"Taarruzu kat'ediniz. *Conkbayırı* ve *Şahinsırt*'ın garba en hâkim noktası daima elde bulundurulacak surette kıtaatınızla işgal ettiğiniz hattı tahkim ediniz."

Anafartalar Gurubu Kumandanı
M. KEMAL

Sekizinci fırka kumandanı derhal cephesini mıntakalara ayırdı. Cephede sağdan itibaren 23, 24, 28 inci alayları birinci hatta ve 41 inci alayı sağ ve sol cenah gerilerinde ihtiyatta bulundurdu.

Conkbayırı'nda ve 261 *râkımlı tepe*'de birer noktai istinat inşasına teşebbüs etti.

Her tarafa ateş ve demir yağdığı ve mermiler iğne gibi etrafa saplandığı bir hengâmede arzu edildiği gibi tahkimat icrası elbette mümkün değildi. Mevziin asıl tahkimatı gece olacaktı.

Bundan sonraki tedabiri umumiyeyi derpiş ve ittihaz etmek için, gurup karargâhına gitmek üzere sekizinci fırkaya veda ettim. Avdetim esnasında 28 inci alay kumandanı Hunker Beyi pek geride gördüğüm için memnun olmadığımı söyledim. Mumaileyh mıntaka kumandanı tayin edildiğinden oraya geldiğini ve bu mahallin, mezkûr kumanda mevkiile mütenasip bulunduğunu söyledi.

Mumaileyhe, nazariyat ile ameliyat arasında ve bilhassa fevkalâde ahvaldeki farkı izaha mecbur oldum.[1]

[1] Atatürk'ün el yazısı ile yazılmış olan defter burada bitmektedir. Bundan sonraki kısımlar başka bir yazı ile, esericedit kâğıtlarına yazılmıştır. U. İ.

3 AĞUSTOS MUHAREBESİ

Düşman 2 ağustos günü akşam saat 6.30 sonrada bir liva kadar bir kuvvetle gurubun sağ cenahına taarruz ve *Kireçtepe*'nin bazı aksamını zapteylemişti. Fakat aynı gece beşinci fırkayı takviye eden kıtaatın mukabil taarruzlariyle bizzat *Kireçtepe* mevzii istirdat edilmiş bulunuyordu. Düşman 3 ağustos günü daha faik kuvvetlerle tekrar *Kireçtepe*'yi tazyike başlamıştı. Düşmanın pek ciddî olduğu anlaşılan bu taarruzlarına karşı tedabir ittihaz etmek üzere *Turşun*'daki beşinci fırka karargâhına gittim. Ordu kumandanı da buraya gelmiş bulunuyordu. *Kireçtepe* ile *Turşun* arasında telefon hattı olmadığından irtibat ve haberlerin isali emir atlılariyle icra edilmekte idi.

127 nci alay kumandanı *Kireçtepe* muharebesini idare etmekte ve beşinci fırka kumandanı Kaymakam Vilmer Bey *Turşun*'da durmakta idi. Pek geç gelen haberler düşmanın *Kireçtepe*'ye ciddî taarruzlar icra etmekte olduğu ve takviye kıtaatının yetiştirilmesi lüzumundan bahsediyordu. Gurup cephesinin aksamı sairesinde bir tebeddül ve düşmanın taarruzuna delâlet edecek bir hal görülmüyordu. Fırka kumandanını, hemen ileriye giderek kıtaatını doğrudan doğruya idare etmesi için muharebe meydanına göndermekle beraber, eldeki kuvayı ihtiyatiyeyi de *Turşun* istikametine tahrik ettirdim. Bir kısım kıtaatiyle *Kurtgeçidi* cephesinde ve iki alayiyle *Kördere*'de bulunan dokuzuncu fırkaya saat 7.20 evvelde telefonla âtideki emri gönderdim :

"Düşman *Kireçtepe*'ye kuvvetli taarruz ediyor. Birinci hatta bulunmayan tekmil kuvvetlerinizi bilistihsal en kısa yoldan *Turşun*'a hareket ve oradan beşinci fırka kumandanlığıyle irtibat peyda ederek anın gösterdiği istikamete hareket ediniz. Bundan sekizinci fırka kumandanını haberdar ediniz. Ve cephenizin mesuliyetini sekizinci fırkaya veriniz. Ve zamanı hareketinizi *Turşun*'a bildiriniz."

Aynı zamanda yedinci, on ikinci, dördüncü, sekizinci fırkalara da fırka topçularının ve bilhassa obüslerin *Kireçtepe* istikametinde ateş ettirilerek muavenet etmeleri emredildi. *Kireçtepe*'de cereyan etmekte olan muharebe mühim idi. Bilhassa *Kireçtepe* mevzii gurup vaziyeti umumiyesine icrayi tesir

edebilecek mahiyette bir noktai esasiye idi. Bu sebepten *Kireçtepe* muharebe meydanına kuvayı kâfiyenin serian toplanmasını nazarı ehemmiyete alarak en yakın olmak itibariyle *Ece* limanında tarassut vazifesini ifa eden 127 nci alayın birinci taburundan ihtiyatta bulunan iki bölüğün, beşinci fırka karargâhında bulunan bir istihkâm takımının derhal sevki beşinci fırka kumandanlığına emredildiği gibi, gurup karargâh süvari bölüğü, yedinci ve on ikinci fırka karargâh süvari takımları süratli ile celbedildi. Aynı zamanda altıncı fırkadan *Sivli*'ye gelmiş olan on yedinci alayın birinci taburu da *Kireçtepe* istikametine sevkedildiği gibi, *Asya* gurubundan saat 4.30 da *Akbaş*'a geçmiş olan birinci alayın ikinci ve üçüncü taburlarının hareketleri tesri ve yürüyüş kabiliyetlerini tezyit için çantaların geride bırakılması emrolundu. Bu iki tabur saat 10 evvelde kolbaşısiyle *Turşun*'a yaklaşmış bulunuyordu. Bu kuvvetlerden maada ordu kumandanına da Şimal Gurubu'ndan 126 ncı alayın celbi lüzumu arz ve teklif edildi. Bu suretle gurubun sağ cenahına *Kireçtepe* cephesinde mevcut olan 127 nci alayın birinci, ikinci, üçüncü, 39 uncu alayın birinci ve *Gelibolu* jandarma taburlarından maada marrülarz kıtaat yâni 64 ve 25 inci alaylardan ibaret altı taburlu dokuzuncu, 17 nci alaydan bir tabur, birinci alaydan iki tabur, 3 taburlu 126 ncı alay ki ceman 12 taburdan ibaret bir kuvvet celbolunarak düşmanın harekâtı muhtemelesine karşı bu suretle kuvayı kâfiye ihzar edilmiş bulunuyordu.

Alınan haberler, düşmanın ihraç ile meşgul olduğu ve bir taraftan *Büyük Kemikli* ve şarkında ve *Tuzgölü* şimalinde görülen kıtaatının parça parça *Kireçtepe* eteklerine doğru çıktığı, *Büyük Kemikli*'de müçtemi kıtaatı bulunduğu haberlerinden ibaret idi. Balâdaki hususat temin olunduktan sonra saat 10.30 evvelde *Kireçtepe* vaziyetini yakından görmek üzere *Küçük Masırlık* cenubı şarkisindeki 161 râkımlı tepeye gidildi. 190 râkımlı tepenin şimali-garbisinden itibaren 161'e kadar olan saha tamamiyle açık ve *Masırlıklar*'da bulunan düşman torpidolarının ateşi altında bulunduğundan buralardan yaya ve koşar adımla geçmek mecburiyeti hasıl oldu. 161'den görülen vaziyet, *Kireçtepe*'de hâkim nıkatın gerek şimale sahilden çıkan yamaçlara karşı ve gerek garba *Sivritepe*'ye karşı elimizde bulunmakta, muharebe bilhassa sahil ciheti ile *Sivritepe* istikametinde şiddetle

devam etmekte idi. Burada harb eden kıtaatımız otuz dokuzuncu alayın birinci taburu ve *Gelibolu* seyyar jandarma taburu ile alay 127 aksamı idi. Vaziyetimizde mucibi tehlike bir hal görülmemekte, kıtaatımız cesurane ve metinane harb etmekte oldukları anlaşılmakla beraber evvelden mevcut kuvvetlere zevale kadar 17 nci alayın birinci ve birinci alayın ikinci ve üçüncü taburları ve *Ece*'deki 127 nci alayın birinci taburundan iki bölük muharebe meydanına gelmiş bulunuyordu.

Öğleden sonra saat 1.30 a kadar mevkii muharebede nezdimde beşinci fırka kumandanı da olduğu halde kendisine tertibat ve sureti hareket hakkında icap eden evamir ve talimatı verdikten ve geri ile muhabereyi tesis için *Turşun*'dan itibaren *Masırlık* çeşmesine kadar telefon hattı temdit ettirdikten sonra *Turşun*'da bulunan ordu kumandanı ile vaziyet hakkında görüşmek ve vürut eden sair takviye kıtaatını karşılamak üzere maiyetimle beraber *Turşun*'a avdet edildi. Saat 3 ten sonra *Turşun*'a muvasalat edilmişti. Bu âna kadar gelen haberler çok müsait bulunuyordu. Bu saata kadar dokuzuncu fırka kumandanı da *Turşun*'a gelmişti. Dokuzuncu fırka kıtaatı ve 126 ncı alay saat 6 sonraya kadar ancak kâmilen muvasalat edebilmişti. Bunun üzerine saat 3.40 sonrada şu emri verdim:

"*Büyük Masırlık* dahil *Kireçtepe* ve *Kireçtepe*'nin cenub mailesinin *Azmak*'a kadar olan mıntaka beşinci fırkaya tevdi edilmiştir. Beşinci fırka karargâhı 161 râkımlı tepe civarında *Büyük Masırlık* çeşmesi yanındadır. Dokuzuncu fırka, gurup ihtiyatı umumîsi olarak *Turşun*'un şimali-garbisinde 112 ile 67 râkımlılar arasındaki mıntakada bulunacak ve *Ece* limanını temin ve muhafaza eyliyecektir. *Ece* limanının fırkaya ilhak olunan 126 ncı alaydan şimdilik bir taburla muhafazası münasiptir . Elyevm *Ece* limanını temin eden iki bölük, mıntakanın 127 nci alayın taburu tarafından teslim edildiği mevazile iyice öğrenildikten sonra beşinci fırkaya gönderilecektir[1]. Dokuzuncu fırka 241 râkımlı tepede sabit bir tarassut postası bulunduracak, mezkûr tepede istihkâm bölüğü marifetiyle bir taburluk tahkimat yapacaktır."

[1] Bu cümle bozuktur. U. İ.

Saat 7 sonraya kadar muharebe meydanına celbedilen yeni kıtaatın emri iaşesi hakkında tedabiri mukteziye ittihaz ettikten sonra *Çamlıtekke*'ye avdet etmiştim. Bu saate kadar alınan malûmattan düşmanın *Kireçtepe*'deki bütün taarruzlarının zayiatı külliye ile püskürtüldüğü, düşmanın buradaki kuvasının tahminen üç livadan ibaret olduğu (onuncu İngiliz fırkası) anlaşılmıştı.

Gurup cephesi *Ece* mıntakası hariç olduğu halde dahi 15-16 kilometreden ibaret vâsi bir cephe olduğundan emir ve kumandayı teshil etmek maksadiyle *Anafarta Azmağı*'nın cenubundaki cephe *Kocaçimen* mıntakası namiyle tevhit edilerek sekizinci fırka kumandanı miralay Ali Bey'in emrine verilmişti. Bu muharebede düşmanın telefatı pek çok idi. Tarafımızdan kazanılan muvaffakıyet de o nispette büyük idi. Çünkü düşmanın maksadı *Kireçtepe*'yi kâmilen elde ederek *Kapancalar* istikametine *Kavaktepe* silsilesine sahip olmaktan ibaret olup, *Kireçtepe*'lerin düşman tarafından elde edilmesi beşinci ve on ikinci fırkaların cephelerinin sukutuna sebebiyet verebilirdi. Bugünkü muharebede bizim zayiatımız 1636 neferden ibaret oldu.

* * *

4 ağustos günü düşmanın istihzarat ile iştigal ettiği görüldü. 5 ağustos'ta düşmanın yedinci fırka sağ cenahına öğleden sonra bazı piyadelerinin ileri hareketi görülmüş, bir alay kadar piyadesinin dahi beşinci fırka cephesinde on yedinci alayın birinci taburiyle 127 nci alay arasındaki boyun noktası istikametinde ilerlediği görülmüştü. Düşman faaliyet göstermekte olduğundan bizim tarafça dahi müteyakkız bulunulmakta idi. Mahaza beşinci fırka cephesine ilerleyen alayın açılan ateşlerle geriye atıldığı anlaşılmıştı. Ve düşmanın *Mestantepe* ile *Kayacıkağılı* arasındaki kısımdaki faaliyetine karşı da bir tedbir olmak üzere dördüncü fırka cephesinde bulunan otuz üçüncü alay, yedinci fırkanın sağ cenahına, *Dervişali kuyusu*'na doğru ilerletilmiş idi. Altıncı fırka dahi bugün aksamı sairesiyle (18-inci alay müstesna) *Sivli*'ye gelmiş ve gurup emrinde olarak orada kalmıştı. Bugün *Anafarta* Gurubu kuvası 35 bin muharipten ibaret oluyordu.

Buna mukabil düşman kuvvetleri 10, 11, 13, 53, 54 üncü Kiçner fırkalariyle Avustralya ve Zeland kolordusundan ibaret olmak üzere bugüne kadar vermiş oldukları zayiat itibariyle 60 binden aşağı değildi. Bittabi elimizde bulunan hâkim nıkatta kuvvetli nıkatı istinadiye vücuda getirmek ve tekmil cephe üzerinde tahkimat ve yollar vücuda getirmek hususunda âzamî bir faaliyetle çalışılıyordu. 5/6 gecesi öğleden sonra saat 8-9 raddelerinde kuvveti tamamiyle malûm olmayan bir düşman müfrezesi gurup cephesinin sol cenahı mıntakasında *Şahinsırt*'taki siperimize taarruz etmiş ve pek çok bomba atarak üç neferi de mezkûr sipere girebilmiş ise de, mukabil bir süngü hücumu ve bombalarımızla girenler itlaf ve diğerleri firar etmişlerdir. Taarruz eden düşman kuvvetinde iki zabit görülmüş olmasından mütearrızın takımdan küçük bir kuvvet olmadığı anlaşılmıştı. Taarruz cephesinin darlığı mukabil süngü hücumu icra eden efradın kesafeti yüzünden tarafımızdan da 13 şehit ile 89 nefer mecruh verilmişti.

6 AĞUSTOS GÜNÜ

Düşman 12 nci fırka cephesinde sabahleyin 34 üncü alayın ikinci bölük mıntakasına iki bölük kadar bir kuvvetiyle hücum etmiş ise de, bu hücumu muvaffakıyetle püskürtülmüş ve düşmana ikisi zabit olmak üzere yüzü mütecaviz maktul bıraktırılmıştır.

Bugün *Despot* limanından *Koyun* limanına kadar olan ve dördüncü süvari alayı tarafından tarassut ve temin edilen *Tayfur* mıntakası dahi *Anafartalar* Gurubu emrine verilmişti. Bu suretle gurup cephesi *Sazlıdere*'den *Despot* limanına kadar imtidat etmiş bulunuyordu ki, sol cenahtan *Kireçtepe*'ye kadar olan cephe faal cepheyi ve *Masırlıklar*'dan *Despot* limanına kadar olan kısım da sahil mıntakasını teşkil ediyordu. Yedinci günü düşmanın faaliyeti yalnız topçusunda idi. Öğleden evvel *Abdurrahmanbayırı*'na, öğleden sonra *Kavaktepe* şimalindeki tarassut mahalline giderek cepheyi yakından bir daha tetkik ve bazı tedabir ve tadilât icra ettirmiştim. Ezcümle dördüncü fırka cephesindeki hâkimiyet nazarı dikkate alınarak 6 ncı fırkaya mensup bir sahra şinayder bataryası mezkûr mıntakaya

tahsis ve tabiyesi emredilmiş ve oaradaki topçuların muayyen hedefe karşı ateş tevcih etmeleri hususu da temin edilmişti. Bu meyanda kuvvetine nazaran cephesini vâsi gördüğüm (3,5 kilometre) on ikinci fırkayı daha toplu bir cephe dahiline almak hususunu kararlaştırdım. Filhakika bu fırkanın cephesi *Küçük Azmak* şimalinden itibaren *Büyük Anafarta Azmağı* (dahil) olan cephe idi. Bizzarur fırkanın her üç alayı cephede bulunduğundan bu cephe yakını gerisinde kâfi derecede ihtiyat kuvveti bulunmuyordu. Hattâ bugünlerde mezkûr fırkanın alayları üçer taburlu idi. Dördüncü taburları henüz gelmemiş idi. Yalnız burada 31 inci alayın ikinci taburu ve *Bursa* seyyar jandarma taburu bulunuyordu ki, bunlar da fırkanın sol cenahında ova kısmında idi. On ikinci fırka ile altıncı fırka arasındaki saha bir az zayıf tutulmuştu. Halbuki *Anafarta* ovası dahilinden cepheyi yarmak üzere *İsmailoğlu tepesi — Kayacıkağılı* hattından düşmanın bir taarruzu daima mümkün olabilirdi. Bu sebepten dolayı dördüncü fırkadan 33 üncü alay yedinci fırkanın sağ cenahına yaklaştırılmış bulunmakla beraber dokuzuncu fırkayı da cepheye ithal etmeği nazarı dikkate aldım. Ve bu hususu bizzat ve daha yakından tetkik ve tespit etmek üzere 8 inci günü sabahı 12 nci fırka cephesine gittim.

8 AĞUSTOS GÜNÜ VE MUHAREBESİ

Bugün sabahtan itibaren düşmanın bir taraftan diğer tarafa asker sevketmekte ve gemilerden bazı kıtaat ihraç eylemekte olduğu haber alınmakta idi. Cephede sureti umumiyede bir sükûnet mevcut idi. Dünkü kararım veçhile öğleden evvel 12 nci fırka cephesine gittim. Tetkikat neticesinde beşinci fırkanın sol cenahından *Kanlıköprü* deresine kadar olan kısmı dokuzuncu fırka kumandanının tahtı idaresinde 25 ve 64 üncü alaylara tevdie ve altıncı fırkayı *Sivli*'den *Turşun*'a celbe karar vermiştim.

Karargâhıma avdette orayı teşrif eden ordu kumandanı Liman Paşa hazretlerine hususı vakii teklif ettim. Taşvip ettiler. Bu tâdilâta hazırlık olmak üzere öğleden sonra saat 1'e doğru dokuzuncu ve altıncı fırkalara telefonla silâh başına etmeleri emredildi. Bunun için muktazi emirler ihzar olunurken gittikçe mütezayit top sesleri işidiliyordu. Tam saat 2.30 sonrada

birdenbire başlayan bu şiddetli top sedaları üzerine düşmanın taarruza geçtiği telefonla yapılan tahkikattan anlaşılmıştı.

Bu taarruz on ikinci ve yedinci fırkalar cephesine karşı vukubuluyordu. Taarruz istikametleri, 12 nci fırka cephesinden *Yusufçuk* ve *İsmailoğlu tepesi*, yedinci fırka cephesinden fırkanın sağ cenahını teşkil eden 20 nci alay cephesi (*Azmak* ile *Kayacıkağılı* arasında) idi. Taarruz olunan cepheye sevkolunabilecek kuvvetler *Turşun* şimali-garbisindeki dokuzuncu fırka ile *Sivli* civarında bulunan 5 taburlu altıncı fırka ve sekizinci fırka ile dördüncü fırkaların ihtiyat taburlarından idi. Dokuzuncu fırka *İsmailoğlu tepesi*'ni, dördüncü ve sekizinci fırkaların ihtiyatları yedinci fırkayı en seri ve en münasip olarak takviye edebiliyordu. Altıncı fırka uzakta idi. Düşmanın biraz sonra *Kireçtepe* mıntakasından da taarruza kıyam etmesi muhtemel idi. Böyle bir halde *Ece* limanı muhafazasında bulunan alay 126 gönderilebilirse de bunun yerine başka kıta ikame etmek icap edecekti. Bu mülâhazata binaen altıncı fırkaya evvelâ *Turşun* istikameti verildi. Bunun üzerine saat 2.50 sonrada dokuzuncu fırkanın 25 ve 64 üncü alaylarla on ikinci fırkayı *Sülecik* ve *İsmailoğlu tepesi* mıntakalarında takviye etmek üzere hemen *Küçük Anafarta*, ve altıncı fırkanın *Turşun* istikametinde hareket etmesi ve beşinci fırka ile *Kocaçimen* mıntakası kumandanlığına topçularla bilhassa *İsmailoğlu tepesi* ve *Kayacıkağılı* istikametinde bu taarruzun def'ine muavenet etmeleri, ihtiyatların birinci hatta yanaştırılması emredildi. *Sivli*'de bulunan 11 inci süvari alayı da saat 3.37 sonrada mümkün olduğu süratle *İsmailoğlu tepesi* istikametinde hareket ve piyade takviye kıtaatı yetişinceye kadar en hafif noktayı işgal emrini aldı. Her ihtimale karşı *Ece* limanı muhafazasına memur olan alay 126 nın ileride bulunan taburundan maada diğer iki taburunun da harekete hazırlanması emrolundu. Düşmanın deniz ve kara topçuları *İsmailoğlu tepesi*'yle *Azmak*'ın şimal ve cenubundaki mevaziimizi şiddetle ateş altına alıyor ve henüz natamam olan siperlerimizi barınılmaz bir hale getiriyordu. Bilhassa *Yusufçuk-tepesi*'ne pek çok düşman bataryaları ateşlerini temerküz ettirmişlerdi. Bu suretle bir saat kadar şiddetle bir topçu ateşini müteakip düşman on ikinci fırkanın sol cenahı karşısındaki muharebe hattını *Mestantepe*'nin garbından ilerlettiği ihtiyat-

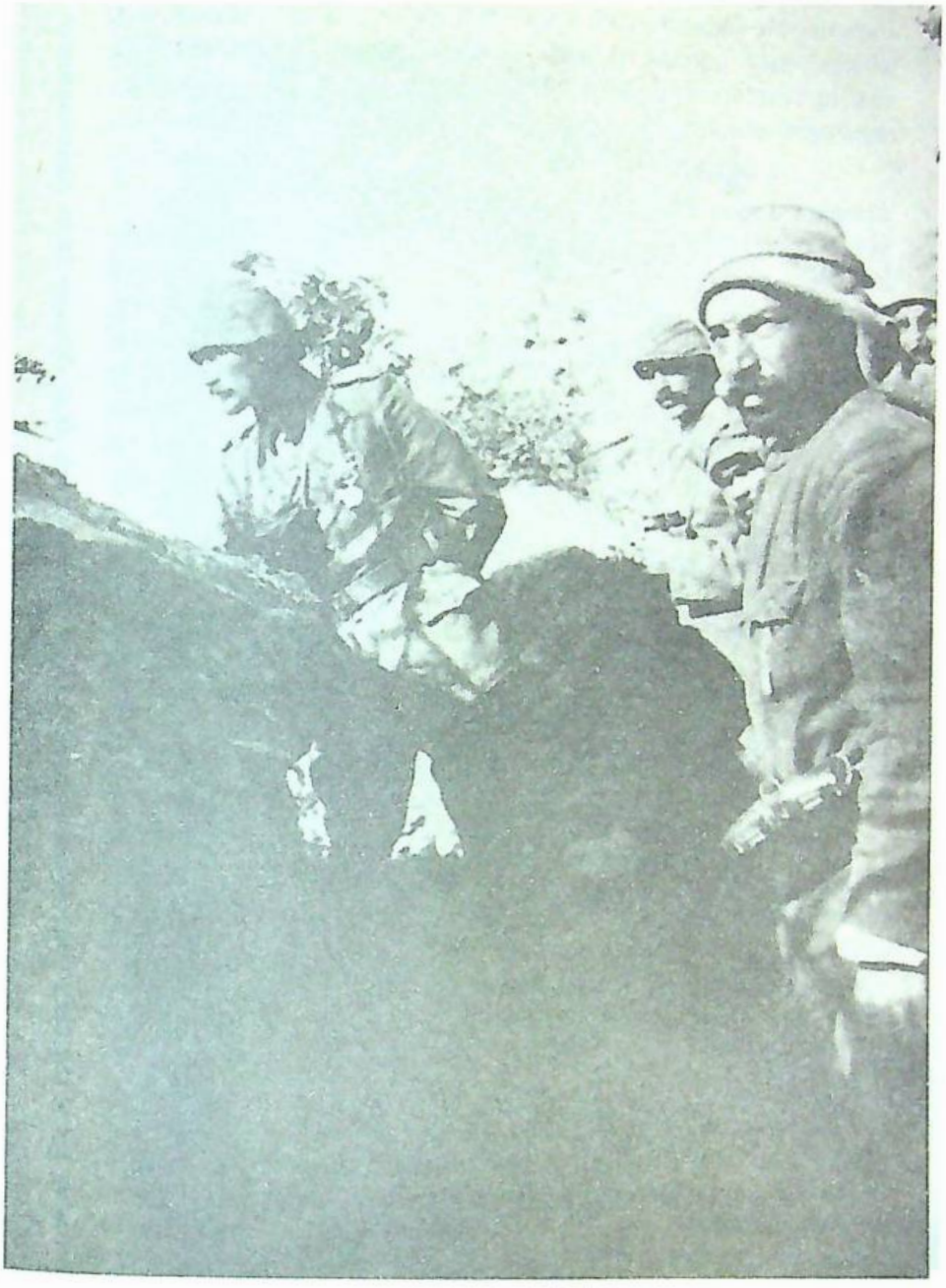

c) Mustafa Kemal siperde erleri ile.

f) Mustafa Kemal Çanakkale muharebelerinden sonra Edirnede bulunduğu sırada Erkek Öğretmen Okulu (Darülmuâllimin) öğrenci ve öğretmenleriyle birlikte.

(Bu resim Rahmetli Ridvan Nafiz Edgüer'in koleksiyonundan alınmıştır).

larla takviye ederek, on ikinci fırka cephesinde *Yusufçuktepesi*'nden *Azmak*'a kadar, ve yedinci fırka mıntakasında da yirminci alay cephesine taarruza başladı. Bunun üzerine topçularımız da ilerleyen düşman piyadesini şiddetle ateş altına alarak piyade ateşinin de inzimamiyle bütün zikrolunan cephelerde düşmanın bu ilk taarruzu telefatı külliye ile püskürtülmüştür.

Bunun üzerine öğleden sonra dört ile dört buçuk arasında tahminen bir fırka kadar kuvvetin birbirini müteakip bir kaç kademe olarak açılmış olduğu halde *Lâletepe*'den ilerlediği görülmüş ve her taraftan şiddetli topçu ateşi altına alınmıştır. Düşmana, açıktan *Mestantepe* ve yedinci fırka cephesine doğru yetişinceye kadar cepheden ve yandan, *Kocaçimen*'den topçu ateşlerimizle pek çok telefat verdirilmiş ve pek çok defa tevakkufa mecbur olmuş ve bazı düşman kıtalarının darma dağınık olduğu görülmüştür.

Düşman bu suretle takviye kıtaatı alarak aynı cephelere karşı taarruzunu ikinci defa olarak tekrar eylemiştir. Bu defa da *Yusufçuktepesi*'ne karşı vaki olan hücum defedilmiş ve yalnız alay 34 cephesinde bir jandarma bölüğü geri çekilmeğe mecbur olmuş ise de, icra edilen bir süngü hücumiyle istirdat olunmuştur. Altıncı fırka saat 5.10 sonrada *Turşun* civarına takarrüp etmiş idi. Bu zamana kadar *Kireçtepe* mıntakasında düşmanın bir taarruz teşebbüsü vukua gelmediğinden icabında *İsmailtepe* veya yedinci fırkayı takviye edebilmak üzere mezkûr fırka ile *Küçük Anafarta*'ya doğru tebdili istikamet edildi.

Düşman altıya doğru bu tarafa olan taarruzunu faik kuvvetlerle –efradı İngiliz asılzadelerinden mürekkep ikinci süvari fırkasiyle– üçüncü defa olarak tekrar eyliyerek 34 üncü alayın sağ cenahından iki bölüğü geriye püskürtmüş ve *Yusufçuktepesi*'ne dahil olmuştu. 35 inci alayın ihtiyatı ve bu sırada henüz muvasalat eden 64 üncü alaydan bir bölükle mukabil taarruza geçilmiş ve düşman ikinci defa olarak dahil olduğu bu siperlerimizden yediye doğru def ve tardedilmiştir. Dokuzuncu fırkanın 25 inci alayı *İsmailoğlu tepesi* gerisinde ihtiyatta bırakılmıştır. Gerek 12 ve gerekse 7 nci fırka cephesinde düşmanın esas taarruzu kırılmış olduğundan *Küçük Anafarta* şarkına vasıl olan altıncı fırka burada tevkif edilmiştir. Dörtten sonra

vaki olan ikinci düşman taarruzunda *Azmak*'ın cenubunda yirminci alay cephesinde vaki olan taarruz püskürtülmüş, fakat 21 inci alayın üçüncü taburu mıntakasında *Kayacıkağılı tepesi*' nin yamaçlarında bir kısım siperlerimize girmeğe muvaffak olmuştur.

Düşmanın ilk taarruzunda yedinci fırkanın sol cenahında ihtiyatta bulunan 33 üncü alayın 2, 3 üncü taburları fırkanın sağ cenahına yirminci alay emrine gönderilmiş olduğundan, ikinci taarruzda bu taburlar alay 21 mıntakasına vakit ve zamaniyle yetişememiştir. Saat 4.30 sonrada hareket emrini alan on birinci süvari alayı* da saat 5.15 sonrada 34 üncü alay mıntakasına muvasalat etmiş ve bu sırada düşmanın iki hucumu da vukua gelmiş olduğundan alaya cephede lüzum görülmiyerek ihtiyatta bırakılmıştır. Yedinci fırka kumandanı ilk taarruzda iki ihtiyat taburunu sağ cenaha sevketmiş olduğundan *Kocaçimen* mıntakası ihtiyatından bu fırkaya sevki emrolunan iki tabur da $\left(\frac{1}{22} \cdot \frac{4}{44}\right)$ ancak saat 6.30 sonrada fırka karargâhı civarına muvasalat etmişlerdi. Gece on bire doğru 21 inci alay mıntakasına vürut eden ihtiyat kuvvetleriyle yapılan mukabil taarruzla siperlerin istirdadı mümkün olamamıştır. Bu sırada düşman efradı teslim olmak arzusunu izhar eyliyerek vakit kazanılmak hilesine müracaat etmiş ve takviye kıtaatı alır almaz ateş etmişlerdir. Aynı siperi istirdat için ikinci defa hücum edilmiş isede yine istirdat olunamamıştır.

Bu suretle 8 ağustosta düşmanın lâakal biri taze olmak üzere üç fırka ile yaptığı taarruz neticesinde beş bin maktul ve bir buçuk misli mecruha mukabil yalnız yedinci fırka cephesinde 40-50 metrelik bir siper hattına girmeğe muvaffak olmuştur. Buna mukabil zayiatımız iki bin beşyüz mikdarındadır. Düşmanın maksadı *Kayacıkağılı, İsmailoğlu* tepelerini, *Yusufçuk tepesi*'ni zaptederek gurubun cephesini yarmak ve bu

* Kaymakam Esat Bey kumandasında bulunan 11 inci süvari alayı cidden büyük bir sürat ve çâlâki ile *Sivli*'den *Çamlıtekke* üzerinden ve düşman donanma ateşleri altından *Büyük Anafarta*'yı geçerek 12 ve 7 nci fırkaların arasına yetişmiş ve bir süvari kıtasından matlup olan sürat ve manevra hassasını şayanı takdir bir surette ibraz eylemiştir.

hat dahilinden şarka ilerlemek idi. Düşman büyük bir azim ile ve pek muannidane taarruzlar yaptı. İngiliz asılzadegânından mürekkep süvari fırkasını bu uğurda feda etti. Düşmanın en ziyade müzdehim bir surette hücumlar icra eylediği cephe 12 nci fırka cephesi idi. Bu fırka kıtaatı ve bilhassa 34 üncü alay ile bunu serian yetişerek vakti lâzımında takviye eden 9 uncu fırkanın 64 üncü alayının aksamı, yaya süvari fırkasının son ve muannidane yaptığı hücumları göğüs göğüse, süngü süngüye karşılayarak imha etmiş ve neticei muvaffakıyeti ihraz etmişlerdi.

* * *

9 ağustos günü düşmanın ahvalinde bir faaliyet meşhut oluyordu. Öğleden evvel saat 6 raddelerinde *Küçük Kemikli*'den mavnalarla bir tabur kadar asker çıkardığı görüldü. Ve bu taburun *Damakçılıkbayırı* istikametinde yedinci fırka cephesine gittiği anlaşıldı. Topçusu ile bilhassa *Kayacıkağılı* siperlerini bombardıman etti ve şayanı dikkat zayiata sebebiyet verdi.

Müteferrik düşman kuvvetlerinin guruba yakın *Mestantepe*'ye doğru ilerledikleri görüldü.

Gurup cephesinde *Yusufçuk tepesi* (dahil) *Azmak* (dahil) arasındaki mıntaka, on ikinci fırkadan alınarak dokuzuncu fırkaya bu cephe verildi. 126 ncı alay da dokuzuncu fırkaya iltihak ettirildi. *Ece* limanının muhafazası şimdiye kadar *Kireçtepe*'de bulunan *Gelibolu* ve *Büyük Anafarta Azmağı* cihetlerinde bulunan *Bursa* seyyar jandarma taburlariyle yine bu mevkide bulunan 31 inci alayın ikinci taburundan mürekkep olan müfrezeye tevdi ve kumandanlığına *Bursa* taburu kumandanı binbaşı Tahsin Bey tayin edilmiştir.

10, 11, 12, 13 ağustos günlerinde mühim hâdisat yoktur. Mahaza düşmanın halinde faaliyet ve fevkalâdelikler meşhut olmakta idi.

14 AĞUSTOS *KAYACIKAĞILI* MUHAREBESİ

14 üncü günü düşman kesif topçu ateşiyle yedinci fırka cephesini bilhassa *Kayacıkağılı* siperlerimizi siddetle döğmeğe başladı. Bu ateş öğleden sonra saat 4 te büsbütün kesbi şiddet

etmiş ve buna gemi topçuları da iştirak etmişti. Düşmanın bir taarruz ihzar eylemekte olduğu katî bir surette tahakkuk ediyordu. Saat 4.40 sonrada düşman piyadesinin taarruza geçmiş olduğu haberi alındı. Saat 4.45 te yedinci fırka kumandanlığına şu emri verdim:

"Avcı hatları teksif edilsin; istinat ve ihtiyatlar takviye edilsin; icap ederse fırka kumandanının taarruz cephesinde muharebeyi bizzat idare etmesi muvafıktır."

Aynı zamanda *Kayacıkağılı* cihetini en ziyade tesirli ateş altına alabilen on ikinci fırka topçularına düşmanın *Damakçılık* ve *Kayacıkağılı*'ndaki topçularını ateş altına alması emri verildi. Bir taraftan *Küçük Anafarta* şarkında bulunan altıncı fırkaya da hazırlık emri verildi. Düşmanın taarruzu tekmil yedinci fırka cephesine müteveccih idi. Yirminci alay cephesine tesadüf eden düşman taarruzu telefatı külliye ile tardedildi. Fakat saat 5.20 sonrada gelen haberlerden düşmanın *Kayacıkağılı* ile bunun şimalindeki siperlerimize ve takriben üç bölüklük kadar bir cepheye girmeğe muvaffak olduğu anlaşılıyordu. Bu haber dokuzuncu fırka tarafından yapılan tarassudata nazaran mezkûr fırka tarafından veriliyordu. Yedinci fırka kumandanından sahih haberler alınamıyordu. Düşmanın kısa bir zaman içinde böyle bir kısım siperlerimize girmeğe muvaffak olması şayanı dikkat görüldü. Yedinci fırka kumandanının âtideki emir ile nazarı dikkati celbedildi:

Saat 5.20 sonra

"İlerideki kuvvetleri istimal edecek kimsenin orada bulunmadığını anlayarak müteessir oluyorum. Herhalde birinci hatlar teksif edilmeli ve düşmanın hücumu halinde derhal süngü ile karşılanacak surette ihtiyat taburları birinci hatta takrip edilmeli ve bunun yapıldığından ben emin olmalıyım. Rica ederim icraatınızı hemen bana bildiriniz."

Bunu müteakip aynı saatte altıncı fırka kumandanlığına en ileride bulunan on yedinci alayın *Anafartai sagir* üzerinden ilerleyerek en kestirme tarik ile yedinci fırka merkezine doğru hareket etmesi ve hareketinin guruba bildirilmesi ve diğer alayın şimdilik yerinde kalarak intizar etmesi ve giden alayın kumandanının yedinci fırka karargâhında benimle telefonla irtibat peyda etmesi ve alay hakkında emir alması emrolundu.

Bu alay saat 5.30 da *Anafartai sagir* şarkından hareket etmiş bulunuyordu. Aynı zamanda altıncı fırkadan bir cebel bataryası da derhal *Kayacıkağılı* muharebesine iştirak etmek üzere *İsmailoğlu tepesi*'ne dokuzuncu fırka kumandanının emrine gönderilmişti. Düşman umum cephedeki kuvvetlerini de takviye ederek nazarı dikkatimizi her tarafa celbetmeğe çalışıyordu. Yedinci fırka kumandanından vaziyet hakkında sahih bir malûmat alınamıyordu. Vakıa karargâhımdan erkânıharb yüzbaşısı Pertev Efendi'yi muharebe mevkiine koşturdum ise de, o da bu saate kadar yetişememişti. Yedinci fırka mülhakı saat 5.55 sonrada şöyle bir malûmat veriyordu. "Düşman *Kayacıkağılı*'ndaki tepeyi bombardıman etti. Beş dakika evvel piyadelerini ilerletti. Orada bizden evvelce zaptettiği siperin önündeki bir iki mangalık sipere girdi ve orada kaldı. Şimdi gerileri bombardıman ediyor. Fırka kumandanı, Şemseddin Bey'e emir verdi. Alay 33 ile düşmanın alay 21 den zaptettiği siper kısmını istirdat edecek ve 8 ağustosta bizden aldığı bir kaç siperin de istirdadına çalışacak."

Biraz sonra yani saat 6 da yirmi birinci alay kumandanının verdiği haberlere atfen yedinci fırkadan şu malûmatı şifahiye gelmişti: "bizim takviye kıtaatı siperlere yaklaştı. Bu siperlere hücum eden düşman serilmiştir. 41 inci alayın dördüncü taburunun işgal ettiği siperler, ki düşmanın geçende bizden işgal ettiği, yani *Kayacıkağılı* tepesinin garbındaki sipere hücum eden düşmanın püskürtülmekte olduğu."

Bütün bu malûmat vaziyeti tenvir etmiyordu. Vaziyet meşkûk kalıyordu. Saat. 6.15 sonrada fırka kumandanına şu emri verdim:

"*Ben şu habere intizar ediyorum: Siperlere giren düşman mahvedilmiş, düşman siperlerine askerimiz girmiştir. Bundan başka hiç bir haber bence haizi ehemmiyet değildir.*"

Saat 6.30 sonrada fırka erkânıharbinden gelen malûmat yine vaziyetin şüpheli kalmasını intaç etmekte idi. Mezkûr saatte verdikleri raporda düşmanın taarruzunun durduğu zannedildiği, düşmanın takriben 20 dakika evvel bazı neferlerinin geriye gittiği görülmüş ise de tamamiyle çekildiği zannedilmediği, herhalde 21 inci alayın düşman elinde kalan siperlerini hava

karardıktan sonra ihtiyat kuvveti ve bombalarla almak istenildiği, şimdi topçu ateşinin şiddetli olmasından muvaffakıyetin mümkün olmayıp havanın kararmasına intizar olunduğu, hususatından bahsolunuyordu. Bunun üzerine saat 6.40 ta yedinci fırka kumandanına şu emri verdim:

"Düşmanın tardı için gecenin hulûlüne intizaren bir ân dahi fevtetmek caiz değildir. Düşman dahi karanlıktan istifade ederek fazla takviye kıtaatı alır. Siperlerimizde bulunan düşmanı faalâne hareket ederek hemen tart etmeniz matlûptur. Altıncı fırkadan nezdinize gönderilmiş iki taburla münasebet peyda ettiniz mi? Bu taburları yapacağınız taarruzları himaye etmek üzere cephe gerisine tekarrüp ettiriniz ve bana bildiriniz."

Fırkaca 33 üncü alayın iştirakiyle ilk bir mukabil taarruz yapılmış ise de, düşman bu zamana kadar işgal ettiği siperlerde iyice yerleşmiş olduğundan icra ettiği makineli tüfenk ve bomba ateşleriyle taarruza muvaffak olunamadı. Bunu müteakip zaptettiği siperlerin sağ ve solundan tazyik edilerek kısmen istirdat edilmiş ve yalnız merkezde bir bölüklük kısım düşman elinde kalmıştır. Her ne kadar fırkaya iltihak ettirilen on yedinci alaydan iki bölüğün iştirakiyle üçüncü defa olarak saat 9.30 sonrada bir mukabil taarruz daha yapılmış ise de, düşmanın elindeki bir bölüklük siper istirdat olunamamıştı.

Düşman, bugünkü muharebede istihdaf eylediği *Kayacıkağılı tepesi*'ni ve buradaki noktai istinadımızı elde etmeğe muvaffak olamamış ve yalnız noktai istinat ilerisinde bulunan mebhus bir bölüklük siperimizde tamamen yerleşmeğe muvaffak olmuştu.

Düşmanın zapt ve işgale muvaffak olduğu siperler kırk birinci alayın dördüncü taburu tarafından muhafaza olunuyordu. Bu taburun talim ve terbiye ve zapt-u rapt hususunda kıymeti askeriyesi az idi. Esasen jandarmadan nizamiyeye kalbedilmiş olup efradı müsin askerlerden mürekkep idi. Mahaza fırkanın elindeki ihtiyat kuvvetleri vakit ve zamaniyle siperlere yetiştirilmiş ve yahut düşmanın işgal ettiği siperlere iyice yerleşmeden mukabil taarruz yaptırılmış olsa idi, düşmanın hiç bir muvaffakıyeti görülmiyecek idi. Bugünkü muharebenin yedinci fırkaca müdebbirane idare edilemediği ve fırka karargâhında

vaziyetin daima meşkûk ve meçhul bulunduğu fırka kumandanına bâlâda verdiğim emirlerden vazıhan anlaşılmaktadır.

* * *

14/15 gecesi nısfılleylden sonra düşman *Mestantepe*'den *Yusufçuktepesi*'ne doğru taarruza teşebbüs etmiş ise de piyade ateşiyle tevkif edilmişti. Bu hareket münasebetiyle altıncı fırkanın on altıncı alayı bidayette dokuzuncu fırka cephesine takrip edilmiş ve fakat düşmanın *Yusufçuktepesi*'ne doğru olan hareketinin akim bıraktırılması üzerine mezkûr alay, fırka karargâhiyle beraber yedinci fırka cephesine tahrik edilmişti. *Kayacıkağılı* muharebesinde verdiğimiz zayiat miktarı 576 nefere baliğ oluyordu. Bu muharebeyi müteakip zaten bidayettenberi yorulmuş olan yedinci fırka kıtaatının geriye alınması tensip edilerek cephe altıncı fırkaya tevdi edilmiş ve yedinci fırka 21 nci alayla *Büyük Anafarta* şarkına alınmıştır. Bugün 26 ncı fırka dahi gurup cephesine nakledilmiş ve bidayette *Sivli*'ye yerleştirilmiştir. Yalnız fırkanın başında bulunan 59 uncu alay cepheye daha yakın olmak üzere *Turşun* köyü'ne nakledilmiştir. 16 ncı günü üçüncü fırka gurup cephesinė nakledilmiş ve bu fırka sol cenah gerisinde *Matik deresi*'ne yerleştirilmiştir. Gurup cephesi dahi *Masırlıklar*'dan *Büyük Anafarta Azmağı*'na kadar olan cephede beşinci, on ikinci, dokuzuncu fırkalardan müteşekkil olmak üzere ikinci kolorduya, (bu kolordu kumandanlığı vekâletine üçüncü fırka kumandanı miralay Nikolas Bey tayin edilmişti, kolordu karargâhında esas ikinci kolordu karargâhından ibaret idi) [?] *Büyük Anafarta Azmağı*'ndan *Sazlıdere*'ye kadar olan cephe dahi 6. 4. 8 inci fırkalardan ibaret olmak üzere 15 inci kolorduya, (kolordu kumandanlığına sekizinci fırka kumandanı miralay Ali Rıza Bey tayin olunmuştu) verilmiş ve gurubun doğrudan doğruya tahtı emrinde olarak *Sivli* ve *Turşun*'da 26 ncı fırka, *Büyük Anafarta* şarkında 7 nci fırka ve *Matik deresi*'nde dahi 3 üncü fırka bulundurulmuştu.

Balâdaki *Kayacıkağılı* muharebesinden sonra fîlen *Anafartalar* Gurubu kumandanlığında bulunduğum 27 teşrinisani tarihine kadar hiç bir muharebe vukubulmamıştır. Bu uzun müddet zarfında gerek biz ve gerekse düşman müteaddit hututu

istihkâmiye ve mıkatı istinadiyeler ve batarya mevzileri vücuda getirmek suretiyle geceli gündüzlü devam eden bir faaliyetle çalışılmış ve düşmanı artık tamamiyle ümitsizliğe düçar edecek kavi ve müstahkem bir cephe vücuda getirilmişti. Bittabi bu müddet zarfında tafsilâtı günü gününe harb ceridelerinde mezkûr olan keşif kuvvetleri musadematı, lâğımlar muharebatı, ateş baskınları vukubulmuş oluyordu.

Keza harb ceridelerinde mukayyet olduğu veçhile nizamı harb tebeddülâtı vukua gelmiş, ağır topçu teşkilâtı yapılmış oluyordu.

14 teşrinievvelde ikinci kolordu karargâhının geriye alınması üzerine mezkûr kolordu cephesi vekâleten miralay Kaninkiser Bey'in kumanda ettiği onaltıncı kolordu namını almıştı.

14 teşrinisani tarihinde düşmanın çekilmekte olduğu ve bu noktai nazardan cephede tetkikat ve keşfiyat icrası ve ateş baskınları yapılması hakkında ordu kumandanından evamir ve talimat verilmişti. Her fırka cephesi üzerinde bu noktai nazardan keşfiyata devam olundu. Fakat düşmanın cephede kesbi zaaf ettiğine dair bir kanaat hasıl olmıyordu. Bu hususun tenviri için her iki kolordu cephesinde birer taburdan ibaret bir kuvvetle düşmanın muayyen iki noktasına ciddî bir keşif taarruzu yapılması tensip edilmiş ve buna muktezi tertibatı lâzıme dahi ikmal edilmiş idi ise de, ordu kumandanının muvafakatine iktiran etmediğinden neticesiz kalmış ve binnetice düşmanın hal ve vaziyeti hakkındaki efkârımız tenevvür etmediği gibi, kanaatimiz de düşmanın *Anafartalar* cephesinde kuvayı kâfiye bulundurmakta olduğu zemininden ibaret kalmıştı.

27 teşrinisanide ahvali sıhhiyeme binaen gurubun emir ve kumandasını beşinci kolordu kumandanı Mirliva Fevzi Paşa'ya[1] tevdi ederek infikâk eyledim. Tarihi infikâkimden on gün sonra düşmanın vukubulan ricati umumîsi zamanında kumanda başında bulunmadığımdan orada mevcut olan gurup erkânıharbiye reisi tarafından yazılan hulâsa rapor raptedilmiştir.

[1] Rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak. U. İ.

İZZETTİN BEY'İN RAPORU

Çamlıtekke'den
14 - 10 - 31

7-10-31 (20.XII.1915) de düşmanın *Anafartalar* Gurubu cephesinden ricatine ve gurubun tarzı hareketine dair rapordur:

6-10-31 öğleden sonra *İmroz* limanında 25 nakliye 4 - 5 harb sefinesi bulunduğu 16 ncı kolordudan bildirilmiş ve saat 5 sonrada diğer fırkalardan da tahkik neticesinde filhakika *İmroz* limanında bâlâda zikredilen miktarda sefain bulunduğu anlaşılmış ise de, cinslerinin tefrik edilemediği ve 4 geminin *Suvla* limanına doğru gelmeğe başladıkları bildirilmiştir. Keyfiyet telefon ile ordu erkânıharbiye riyasetine bildirildi. Düşmandan ne suretle bir teşebbüsün melhuz olduğu, yeni kuvvetler getirmek veyahut kuvvet almak gibi orduca umumî bir istihbarat veya istitlâatın mevcut olup olmadığı soruldu. Düşmanın evvelce *Anafarta* cephesinden *Selânik*'e kuvvet nakleylediği gibi, aynı veçhile *Selânik*'ten alarak tekrar sahillerimize getirmesi mümkün olacağı söylendi. Bunun üzerine her bir ihtimale karşı düşmanın deniz ve karadaki ahvalinin dikkatle takip edilmesi, müteyakkız davranılması ve keşfe itina edilmesi hakkında gurup kumandan vekili tarafından âtideki emir verilmişti :

15 inci Kolordu Kumandanlığına
16 ncı Kolordu Kumandanlığına
Tayfurda Süvari Alay 4 Kumandanlığına

Telefon
Aceledir

Çamlıtekke'den
6 / 10 / 31
Saat 5.5 sonra

"16 ncı kolordu tarassutlarından bu kerre *İmroz* önünde 25 nakliye gemisi ile dört - beş harb sefinesi görülmüş ve akşama doğru dört nakliye gemisinin *Suvla* istikametine hareketleri anlaşılmıştır. Düşman gemilerinin ve karadaki ahvalinin gayet dikkatli olarak takibi ve geceleyin keşif ve tarassut ve teyakkuza itina edilmesi ve istihsal edilecek malûmatın serian bildirilmesi."

Gece ahval sükûnetli idi. Tüfenk ve bomba sesleri de çok değildi.

7/10/31 Saat 3 evvelde 16 ncı kolordudan (9 uncu fırkadan) düşmanın *Tuzla* gölünün ayağı ile *Azmak* arasında sahile birer büyük fener rekzettiği ve bu hatta düşmanın büyük küçük otuz kadar harb gemisiyle gerisinde miktarı gayrı muayyen sefaini bulunduğu ve sahil ile nakliye gemileri arasında şalopelerin faaliyeti görüldüğü haber verildi.* Bu malûmat diğer fırkadan soruldu. Hepsi sisten dolayı hiç bir şey tefrik edilemediğini beyan etmişlerdir. Dokuzuncu fırka dahi evvelce verdiği malûmatı sureti katiyede teyid edememişti. Düşmanın bir gün evvel Cenup Gurubunda bir taarruz icra etmesinden nazarı dikkati o tarafa celbederek cephemizde yeni bazı kuvvetler çıkararak bir taarruza teşebbüs etmesi müsteb'at görülmedi. Düşmanın *Çanakkale* cephelerini tahliye edeceği kanaati mevcut değildi. Bunun üzerine birinci hatların teksifi, ihtiyatların ileriye yanaştırılması ve düşmanın ihraç noktalarının ve gemilerin ağır topçularla ateş altına alınması emrolunmuştur. (Hakikati halde mezkûr saatte sahilde görülen bu faaliyet düşmanın son aksamının irkâbından ibaret idi.)

Son günlerde düşmanın hal ve vaziyetinde şayanı dikkat bir tebeddül görülmiyordu. Daha evvelki günlere nispetle tayyare faaliyeti ziyadeleşmişti. Gece ve gündüz cephede mutat olan ahval aynı surette tekerrür ediyordu. Tarassudatla olsun veyahut haricî bir istihbarat ile olsun cephemizden kuvvet çekmekte olduğu hakkında bir malûmat olmadığından iptidayı emirde sahilde bu gece görülen faaliyet düşmanın çekildiği kanaatini bahşetmiyordu. Esasen doğrudan doğruya cepheden yapılan keşifle ve tarassutlar ile düşmanın bu gibi teşebbüsatını katî olarak görmek mümkün değildi. Çünkü keşif kollarının sahai hareketi mahdut olduğu gibi, bittabi geceleri vukubulan düşman nakliyatını tarassut ile anlamak da mümkün olamazdı. Düşman cephesinin bir tarafına yapılacak ciddî keşfi taarruzîler ihtimal düşmanın kuvvet ve mahiyetini meydana çıkarabilirdi. Ancak böyle keşfi taarruzîlerin icrası da emrolunmıyordu.

* Bu malûmat 25 inci alay kumandanı binbaşı Mehmet Ali Bey tarafından, ve bizzat kendi tarassudatı neticesi olarak, verilmiştir.

Yaptırılmakta olan ateş baskınlariyle bir netice istihsal edilemiyordu. Çünkü pek mahdut mermityat ile 10 - 15 dakikalık bombardımanlar düşmana tarafımızdan bir taarruz fikri vermezdi. Ve düşman da bu gibi ateşe aldanmıyarak hiç bir şeyi sezdirmiyordu. Ordunun ise hücumı umumî istihzaratı var idi. Cephanelikler ve batarya mevzileri inşa edilmekte ve hücumı umumî için iktiza eden mühimmata ve ağır efvahı nariyeye intizar edilmekte idi.

Ancak bilâhare *Küçük* ve *Büyük Kemikli*'de *Karakoldağı*'nda ve *Pırnartepe*'de yangınlar müşahede edilmesi ve bazı infilakların işidilmesi gibi alâmetler ve bu meyanda cephede bir sükûnet hissedilmesi hali daha ziyade düşmanın çekilmekte olduğuna delâlet eylediğinden, düşmanın birinci hattaki vaziyetini behemehal anlamak üzere umum fırkalar cephesinden kuvvetli keşif kollarının ilerletilmesi emrolunmuştur. (Harb ceridesinde saat 5.15 evvelde verilen emir kaydı.)

En evvel yedinci fırka çephesinde ve alay 21 den çıkartılan bir keşif kolunun düşman siperlerine girdiği ve düşman birinci hattında sükûnet hükümferma olduğu hakkında malûmat alınmış ve bu sırada Şimal Gurubu cephesinde de bazı düşman siperlerinin boş bulunduğu haber alınmakla umum keşif kollarının düşman siperlerine kadar giderek boş ve zayıf olanlarını işgal ve ihtiyatların ileri alınarak düşmanın çekilmiş olması halinde takip olunması emrolunmuştur. (Harb ceridesinde saat 6.10 evvelde verilen emir.)

12 nci fırkanın sağ, 11 nci fırkanın sol cenahiyle alay 16 dan çıkarılan keşif kollarımız düşman siperlerini boş bulmuş olduklarından çekilen düşmanın kuvvetli hatlarla takip olunması emrolunmuştur. Saat 6.30 evvelde *Şahinsırt*, alay 24 cephesindeki düşman siperleri işgal olunmuş ve *Mestantepe*'ye ilerleyen kıtaatımız düşmanın burada bulunan zayıf dümdar kıtaatını bomba ile tardetmiş ve *Mestantepe*, *Pırnartepe*'yi işgal etmiştir.

11 ve 9 uncu fırka kıtaatı *Karakoldağı* ve *Pırnartepe*'den *Lâlebaba*'ya doğru ilerlerken [düşman'ın] *Kemikli* açıklarında bulunan iki kruvazöriyle iki torpidosunun ateşine maruz kalmışlar ve *Mestantepe*'nin ilerisinde düşmanın vazetmiş olduğu

âmili bizzat lâğımlardan bazısı patlamış ve mütebakisi istihkâm müfrezeleri tarafından toplattırılmıştır. Zayiatımız 15 şehit ve 66 nefer mecruhtan ibarettir.

Saat 7.35 evvelde düşmanın şiddetle takip edilerek denize kadar ilerlenmesi ve sahra bataryalarının kısım kısım ileriye tebdili mevzi etmeleri emrolunmuştur. Bu son tedbir dahi bu saatte maiyeti ile beraber gurup karargâhını teşrif buyuran ordu kumandanı Paşa Hazretleri tarafından emrolunmuştu.

Sekize doğru 6, 7 ve 8 inci fırkalar düşmanın bütün hatlarını işgal ve denize kadar keşif kolları göndermişlerdir.

On beşinci kolordu, *Azmak* munsabından *Sazlıdere* munsabına kadar olan sahil kısmının tarassudunu 7 ve 8 inci fırkalardan birer müfrezeye tevdi ile 6 ncı fırkayı kâmilen ve 7, 8 inci fırkaların kısmı küllilerini geride mevzii aslîlerinde toplamıştır.

On altıncı Kolordu siperlerinden sahile nisbeten uzak olduğundan burada kıtaat daha geç sahile varabilmişlerdir. Düşmanın hiç bir tarafta mukavemetine tesadüf edilmemiştir.

Burada sahil bidayette 11 inci fırkadan iki ve dokuzuncu fırkadan bir alayla işgal olunmuş ve 16 ncı Kolordunun mütebaki kuvveti daha geride mevzii aslîde bırakılmıştır.

Elde edilen ganaim mikdarını mübeyyin bir cetvel harb ceridesinde vardır. Ancak bu mikdar noksandır. Çünkü müteakiben kolorduların gurup emrinden infikâki ve gurubun emir ve kumandasına nihayet verilmesi hasebiyle takip olunamamıştır.

MÜLÂHAZA :

Düşmanın takriben 20 teşrinisâniden itibaren tayyare ve balon tarassudu ianesiyle *Suvla* ve *Ece* limanlarından sefaini harbiyesiyle *Turşun* havalisiyle mevaziimizin gerilerini ateş altına alması ve tayyarelerinin mutattan fazla cevelan ederek bomba atmaları ve ateşlerimize karadaki topçusiyle az mukabelede bulunarak buna mukabil sefaini harbiyesinin şiddetle mukabelesi, düşmanın son on beş gün zarfında topçu ve piyadesinin bir kısmını peyderpey çekmiş olduğuna ve 6/7 Kânunu-

evvel gecesi de kuvayı mütebakıyesini vapurlara bindirdiğine ihtimal verilmektedir. Düşman son günlerde temadi eden sisten kuvvetini çekmek hususunda istifade etmiş olabilir.

Düşman çekilmek hakkındaki kararını muntazam bir program dahilinde ve bir kaç gündenberi icra ve tatbik eylediği, şayanı istifade külliyetli ganaim bırakmamalarından ve hattâ siperlerle ordugâhlarındaki mahalli mahfuzalarında ve râhı mesturlarda bulunan kum torbalarının bir kısmı küllisini kasaturalarla kesmelerinden istidlâl kılınmaktadır.

Düşmanın *Anafartalar* cephesinde daima bir taarruza maruz kalacağı endişesini perverde eylediği tahkimata vermiş olduğu fevkalâde ehemmiyetten anlaşılıyordu. Düşmanın son zamana kadar daima tahkimatla pek ziyade meşgul olması kendisinin burada yerleşmeğe karar verdiğine delâlet ediyordu.

Filhakika bu cephede birinci hattan itibaren sahile kadar mevcut ve müteaddit hatlar gayet iyi tahkim edilmiş ve kâffesinin ilerisi tel örgülerle takviye edilmişti. Bilhassa *Mestantepe—Pırnartepe—Lâlebaba ve Karakoldağı* tahkimatı şayanı zikirdir. (Harb ceridesindeki krokiye müracaat).

Anafartalar Gurubu Erkânıharbiye
Reisi
İZZETTİN

DİZİN

I — KİŞİ ADLARI

A

Ali Riza Bey (Miralay, sonra Paşa, 8. Fırka Kumandanı): 44, 50, 61, 71.

Arif Bey (16. Kolordu iaşe reisi): 35.

Ata Efendi (Yüzbaşı, 57. Alay, 2. Tabur Komutanı): XV.

Atatürk: VII, IX-XI.

C

Cemil Bey (4. Fırka Komutanı): 23.

Cevat Efendi (Mülâzım-ı evvel, Rahmetli Cevat Abbas Gürer): 35, 37.

Cevat Paşa (Çobanlı): XI-XII.

E

Esat Bey (Kaymakam, 11. Süvari Alayı Komutanı): 66.

Esat Paşa (3. Kolordu ve Şimal Gurubu Komutanı): XIII, XVIII, 7, 10-11, 27.

F

Fevzi Paşa (5. Kolordu Komutanı, Rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak): X, 72.

Fevzi Bey (Miralay, 16. Kolordu Komutanı): 23, 27-28, 33, 35.

G

Galip Bey (8. Fırka Kurmay Başkanı, Rahmetli Korgenaral Galip Türker): 50-51.

H

Halil Sami Bey (Miralay): XII-XIII.

Haydar Bey (Binbaşı): 9, 32.

Hayri Bey: 33.

Hayri Efendi (Mülâzım): 19, 22.

Hidayet Efendi (Yüzbaşı): 35, 38-39, 54.

Hulûsi Bey (9. Tümen Kurmay Başkanı): 23.

Hunker Bey (28. Alay Komutanı): 57.

Hüseyin Bey (Doktor, 19. Tümen Baş Hekimi, sonra Anafartalar Gurubu Sıhhiye Başkanı): 29, 35.

İ

İsmail Hakkı Bey (Binbaşı, 3. İstihkâm Taburu Komutanı): 26.

İzzettin Bey (19. Tümen, sonra Anafartalar Gurubu Kurmay Başkanı, Rahmetli Orgeneral İzzettin Çalışlar): X, XVI, XX, 22, 73, 77.

K

Kemal Bey (Kaymakam, 10. Alay Komutanı): 22.

Kaninkiser=Kannengiesser (9. Fırka, daha sonra Kolordu Komutanı): 20, 72.

Kâzım Efendi (Mülâzım-ı evvel): 22, 26, 29.

L

Liman von Sanders (Paşa): 23, 26-28, 45, 56, 63.

M

Mehmet Ali Bey (Binbaşı, 25. Alay Komutanı): 74.
Mehmet Çavuş: XI.
Mehmet Salih Efendi (9. Fırka süvari Mülâzım-ı evveli): XVI.
Mustafa Kemal: X-XII, XVIII, XXI, XXIII, XXV, 9-10, 13, 35, 45, 53, 57.

N

Neşet Efendi (Kurmay Yüzbaşı): 33-34.
Nikolas Bey (Miralay, 3. Fırka Komutanı): 71.
Nuri Bey (Rahmetli Nuri Conker, 24. Alay Komutanı): 22.

P

Pertev Efendi (Kurmay Yüzbaşı): 69.
Potrih Bey (Kaymakam, 9. Fırka Komutanı): 23, 44, 49.

R

Refik Bey: 23.
Reşit Efendi (Binbaşı): 19.
Reşit Galip: IX.
Ruşen Eşref (Ünaydın): X-XI.

Ş

Şefik Bey (Kaymakam, 27. Alay Komutanı): 28-29.
Şemseddin Bey (7. Fırka Komutanı): 69.

T

Tahsin Bey (Binbaşı): 67.

V

Vilmer Bey (Kaymakam, 5. Fırka Komutanı): 9, 10, 15, 23, 32.

Z

Zeki Efendi (Zabit vekili, Rahmetli Orgeneral Zeki Doğan): 46.

II — YER ADLARI

A

Abdurrahmanbayırı: 49, 62.
Ağıl (Ağıldere, Ağıldere mıntakası): 3-6, 8-9, 11-13, 15, 17-19, 21, 32, 39, 45-46, 55-56.
Akbaş: 23, 59.
Alçıtepe: XI.
67 rakımlı tepe: 60.
Anafartalar (Anafartalar mıntakası): VII, IX, XI, 3-6, 9-13, 15, 17, 23, 26-29, 31-32, 36, 40, 53-54.
Anafartalar Azmağı: 3, 6, 61.
Anafarta-i Kebir (bk. Büyük Anafarta).
Anafarta ovası: 43, 64.
Aptal geçidi: XIV.
Arıburnu (Arıburnu mıntakası): VII-VIII, XIV, XVI-XX, XXV, 3-9, 18-19, 21, 23, 25, 28, 31-32.
Asmadere (si): 37, 49, 53.
Avustralya: 43.
Azmak: 3 7-9, 41, 43, 60, 64-67, 74, 76.

B

Bakababa: 39.
Besimsırt: 47-48.
Bigalı (Bigalıköyü): XII-XIII, XVI, 5.
Bigalıderesi: XIV.
Bolayır: XII, 7.
Bomba sırtları: XX, XXV.
Boyun (Boyun noktası): XII, 47-48, 55-56.
Büyük Anafarta (Anafarta-i Kebir): 33, 35-36, 38-39, 46, 56, 66, 68, 71.
Büyük Anafarta Azmağı: 63, 67, 71.
Büyük Kemikli: 39, 59, 75.
Büyük Masırlık: 60.

C

Cesarettepe: XX, 18.
Conkbayırı (Conkbayırı cephesi): X, XIV-XVII, 4, 6, 11-13, 18-27, 34, 43-50, 52-57.

Ç

Çamçıkpınarı: 47.
Çamlıtekke: X, 28-29, 32, 35-36, 41, 45-46, 53, 61, 66, 73.
Çanakkale: XII.
Çataltepe: 12-13.
Çataldere (si): 4, 12.

D

Dağçeşmesi: 37.
Damakcılıkbayırı (Damakcılık, Damakcılık sırtları): 4, 27, 34, 36-37, 40-43, 45, 47, 53, 56, 67-68.
Dervişali kuyusu: 61.
Despot limanı: 62.
91 rakımlı tepe: 37.
Düztepe: 4, 6, 8, 10-12, 14, 18, 21-22.

E

Ece limanı: X, 9, 12, 38, 41, 44, 53, 59-61, 64, 67, 76.

Edirne Kale: 4.
Edirne sırtı: XX.

G

Gedikdere: 3.
Gelibolu: XII-XIII, 22-23, 27, 67.
Göksu: 13.
Gümbürdek Bayırı: 32-34.

H

Haintepe: XX.
Halit ve Rıza Tepesi: 4.

İ

İbrikçe: 39.
261 rakımlı tepe: XIV-XVII, 25, 48, 57.
241 rakımlı tepe: 60.
İmroz limanı: 73.
İsmailoğlu tepesi: 38-42, 44, 63-66, 69.

K

Kabak kuyusu: 39, 42.
Kabaksırt: 11-12.
Kabatepe: XI, XIII, XVI, XIX, XXII, 5.
Kanlıdere: 39.
Kanlıköprü (deresi): 39, 63.
Kanlısırt: XX-XXI, 16.
Kapanca (Kapancalar): 39, 41, 61.
Karaağılderesi: 47.
Karakoldağı: 75, 77.
Karakoltepe: 53.
Kavaktepe: 36, 41, 61-62.
Kayacıkağılı (tepesi): 42, 61, 63-64.
Kayacık deresi: 37, 39-40, 56.
Kemalyeri: XVI-XVII, XIX-XXI, XXIII, 5, 23, 32.
Kemikli: 75.
Keskintepe: 11-13.
Keskinsırt: 19.
Kilidülbahir: XVII.
Kireçtepe: 15, 34, 38-44, 52-53, 56, 58-62, 64-65, 67.
Kirte: XI, XVII.
Kırmızısırt: XX.
Kocaçimen (tepesi, silsilesi, mıntakası): XIII-XIV, 7-8, 14, 18-20, 23, 27, 33-34, 37, 43-48, 56, 61, 64-66.
Kocadere: XVI, XVIII-XIX.
Kocadere köy: 32.
Koyun limanı: 62.
Kömürkapı deresi: XX.
Kördere: 47, 58.
Kumkale: XI, XXII.
Kumtepe: XVII-XVIII, 5.
Kurtderesi: 47.
Kurt geçidi: 44, 46-49, 58.
Küçük Anafarta: 36, 38-40, 64-65, 68-69.
Küçük Azmak: 63.
Küçük Kemikli: 67, 75.
Küçük Masırlık: 59.
Kükürtlü: 34.
Kükürtlüpınar: 40.

L

Lâlebaba: 37, 43, 75, 77.
Lâletepe: 37, 40, 65.

M

Mahmuzsırt: 13.
Mahmuztepe: 4.
Maltepe: XII-XIII, XVIII, 5.
Masırlıklar: 59, 62, 71.
Masırlık çeşmesi (Büyük): 60.
Matik: 32.
Matik deresi: 71.
Maydos: X-XIII.
Merkeztepe: XVII, XX, XXII-XXIII.
Mersintepe: XII.
Mestantepe: 15, 33-34, 37, 39-40, 45, 56, 61, 64-65, 67, 71, 75, 77.
Morto limanı: X.

P

Pilâvtepe: 4, 12-14, 56.
Pınartepe: 75, 77.

S

Sarı tarla: 55.
Saros körfezi: 15.
Sazlıdere: 3, 6-14, 19-20, 47, 62, 71, 76.
Seddülbahir: X-XI, XXII, 7.
Selânik: 73.
Sivli: 59, 61, 63-64, 66, 71.
Sivritepe: 59.
Sofya: X.
Suvla limanı: 14, 43, 53, 73, 76.
Suyatağı: XV, XVII, 11, 47-48, 56.
Sülecek (Sülecik): 40-41, 64.

Ş

Şahinsırt: 4, 9, 11-13, 19-21, 47-48, 50, 52, 54-57, 62, 75.

T

Tayfur: 73.
Tekketepe: 63, 38-41.
Tekirdağ: X.
Turşun (köyü): 33, 38, 58-60, 63-65, 71, 76.
Tuzla gölü (Tuz gölü): 43, 59, 74.

Y

Yaylatepe: 4, 56.
Yüksek sırt: XX.
Yusufcuk (tepesi): 41, 64-67, 71.
161 rakımlı tepe: 11, 59-60.
190 rakımlı tepe: 59.
112 rakımlı tepe: 60.
180 rakımlı tepe: 5-6, 22, 26.
Yeni Zeland: 43.

III — MUHAREBE VE BİRLİK ADLARI

A

Ağıldere Muharebesi: 4-5.
6. Fırka: 59, 61, 62-65, 68-71, 76.
64. Alay: 20-21, 26, 48, 59, 63-65, 67.
Anafartalar Gurubu (Cephesi, Kumandanlığı, Muharebesi): X, 4, 16, 23, 33-35, 45, 53, 61-62, 71-73, 77.
Anafartalar Müfrezesi: 33, 38-42, 44.
Asya Gurubu: 59.
Avustralya ve Zeland Kolordusu: 62.

B

5. Alay: 49.
5. Fırka: 3, 15, 32, 58-61, 63-64, 71.
5 Mart Muharebesi: XI, XII.
5. Kolordu: 72.
5. Ordu (Kumandanlığı): XII, 34.
1. Alay: XIII, 59-60.
Bursa Seyyar Jandarma Taburu: 63, 67.

C

Cenup Gurubu: 22, 41, 44, 74.

Ç

Çanakkale muharebesi (Cephesi): XXV, 74.

D

9. Fırka: XV, XVII, 19-21, 23, 34, 40, 44, 48, 53, 58, 60, 63-65, 67-69, 71, 74-76.
4. Süvari alayı: 62 73.
4. Fırka: 23, 34, 40, 49, 53, 56, 58, 61-64, 71.

E

59. Alay: 71.
57. Alay: XIII, XV-XVII, XIX, 3, 16.

G

Gelibolu Jandarma Taburu: 59-60.

İ

2. Kolordu: 71-72.
2. Süvari Fırkası (İngiliz): 65.

K

45. Alay: 3, 8.
41. Alay: 44, 50-52, 54, 56-57, 69-70.
Kiçner Fırkaları: 62.

O

16. Alay: 71, 75.
16. Fırka: 16, 18.
16. Kolordu: 23, 35, 72-74, 76.
15. Kolordu: 71, 73, 76.
11. Alay: 49.
11. Fırka: 4, 75-76.
11. Süvari Alayı: 64, 66.
19. Fırka: XX, XVI-XVII, 3, 7, 9, 11, 13, 15-18, 20, 24-25, 29, 35.

14. Alay: XXII-XXIII, 15, 17-21, 32, 48-49, 56.
12. Fırka: 33-36, 38-45, 52-53, 56, 58-59. 61-68, 71, 75.
18. Alay: 61.
10. Alay: 22, 24-25, 48.
10. İngiliz Fırkası: 61.
17. Alay: 59, 60-61, 68, 70.
36. Alay, 39-41.
35. Alay: 39-41, 65.
31. Alay: 39, 63, 67.
39. Alay: 59-60.
34. Alay: 40-41, 62, 65-67.
32. Alay: 26, 49.
33. Alay: 48-49, 61, 63, 65, 69-70.

S

Saros Gurubu: 67.
8. Fırka: 22-23, 34, 44, 47-48, 50, 52-54, 56-58, 61, 64, 71, 76.

Ş

Şimal Gurubu Cephesi: 5.
Şimal Gurubu (Kumandanlığı): 5, 8, 10-11, 15-17, 19, 21-25, 27-28, 34-35, 59, 75.

T

Tayfur mıntakası: 62.

Ü

3. Fırka: 71.
3. Kolordu: XIII, XVI, 25.

Y

7. Alay: 49.
7. Fırka: 27, 33-37, 39-45, 49, 52-53, 56, 58-59, 61, 63-71, 75-76.
72. Alay: XVI, XIX, 19.
77. Alay: XVI, XVIII-XIX.
20. Alay: 25, 37, 39, 42, 64-66, 68.
26. Alay: XII.
26. Fırka: 71.
25. Alay: 20-21, 24, 48, 59, 63-65, 74.
21. Alay: 37, 40, 56, 66, 69, 71, 75.
24. Alay: 22, 48-49, 51, 55, 57, 75.
28. Alay: 44, 50, 52, 54-55, 57.
23. Alay: 48-49, 52, 54-55, 57.
27. Alay: XVI-XIX, 28.
126. Alay: 59-60, 64, 67.
125. Alay: XXIII.
127. Alay: 58-61.

Sözlük

adimülimkân : *imkânsız*
ahenin : *sağlam*
ahiren : *son günlerde*
ahvali sıhhiye : *sağlık durumu*
ahzedilmek : *alınmak*
akim : *sonuç vermiyen*
âmâde : *hazır*
arîzai cevabiye : *cevap yazısı*
âsumâni : *gökyüzüne ait*
badehu : *sonra*
bahrî : *denize ait*
bâlâ (bâlâda verdiğim emir.) : *yukarı, yukarda verdiğim emir*
bâp : *kapı, bölüm, konu*
bel'etmek : *yutmak*
berayi muavenet : *yardım için*
berayı malûmat : *bilgi için*
berveçhi âti : *aşağıda belirtildiği gibi*
betaet : *ağırlık*
bidayette : *ilk zamanda*
bilâ tevakkuf : *durmaksızın*
bilcümle : *hep, bütün*
bilistihsal : *alarak, çıkararak*
bilmüşahede : *görerek*
bizzarur : *zorunlulukla*
bizzat : *kendisi, kendi*
cebel : *dağ*
cenah : *yan, kanad*
cereyan-i ahval : *olayların akımı*
cevelân : *gezmek, dolaşmek*
cür'etyap : *korkmadan atılan*
cüzütam : *askerî birlik*
çâlâki : *çeviklik*
derkâr : *belli, apaçık*
dümdar : *artçı*
ecsad : *cesedler, ölüler*
efvahı nariye : *toplar (ateş püsren ağızlar)*
faik : *üstün*
faksimile : *tıpkıbasım*
fecr, fecir : *tan vakti, gün ağarması*
fekki irtibat : *bağıkoparmak, bağlantıyı kesmek*
fevt etmek : *yitirmek, elden kaçırmak*
fütur : *bezginlik*
ganaim : *harbte düşmandan alınan mallar*
gayur : *çalışkan, gayretli*
gecenin hulûlü : *gecenin başlaması*
gulgule : *gürültü*
hacalet : *utanç, yüzkarası*
hâli : *boş*
hasrı iştigal : *kendini işe verme*
hulûl : *(zaman) gelip çatma*
husul : *meydana gelme*
hükümferma : *dediğini yapan, hükümü süren*
ibrazı himmet : *gayret gösterme*
ifa (etmek) : *yapmak*
ihata : *çevirmek, kaplamak, kuşatmak*
imtidat : *uzama, devam*
imtisalen : *uyarak*
incizab : *yakınlık, çekilme*
inkısam : *ayrılma*
intac etmek : *sonuçlandırmak*
intibah : *uyanış*
irkâb : *yükleme*
irae : *gösterme*
isâl etmek : *iletmek, ulaştırmak*
istidlâl : *dolayısiyle anlamak*

istiğrap : *Tuhaf bulma*
istihdaf : *amaç edinmek*
istihsal-i malûmat : *bilgi edinmek*
istilzam etmek : *gerektirmek*
itminan : *inanma, gönlü kanma*
ittibaen : *uyarak*
izmihlâl : *yıkılma, çökme*
kemakân : *olduğu gibi, eskisi gibi*
kesbi betaat : *ağırlaşmak*
kesret : *çokluk*
keşşaf : *önden gidip araziyi ve durumu inceleyen, izci*
kısm-ı küllî : *askerlikte bir birliğin çoğunluğu*
ledelhace : *ihtiyaç görüldükçe, gerektiğinde*
liva : *tugay*
muharrip : *tahribeden, yıkan*
maile : *meyilli arazi, tepenin bir yanı, aklan*
mâreke : *savaş yeri*
marrülarz : *yukarıda bildirilen*
mebhus : *bahsedilen, anılan*
medlûl : *anlam, bir kelime veya işaretten anlaşılan*
mehalik : *tehlikeli yer veya şeyler*
melce : *sığınacak yer*
menutu rey-i devletleridir : *yüksek oyunuza bağlıdır*
merkûz : *dikilmiş, saplanmış*
meydanı kâruzar : *savaş meydanı*
muannidane : *direnerek*
munsab olmak : *bir ırmak denize dökülmek*
mücaveret : *yakınlık, komşuluk*
müçtemi : *toplanmış, toplu*
müstahil : *olmıyacak, olması mümkün olmıyan*
müsteban : *açık, seçik*
müsteb'at : *uzak*
müterassıt : *gözetliyen*
müteyakkız : *uyanık*
müzdehim : *sıkışık, kalabalık*
na kâfî : *yetmez*
nakıs : *eksik*
nekbetli : *gözden düşmüş, atılmış*
nev'ama : *bir suretle, bir bakıma*
nısfılleyl : *gece yarısı*
paye : *mertebe, rütbe, derece, ayak*
perdei zalâm : *karanlık*
perverde : *beslenmiş, büyütülmüş*
rahı mestur : *kapalı yol*
sabülmurur : *geçilmesi güç*
savlet : *atılış, saldırış*
semtürre's : *başın üstü, tepe*
siai nazar : *gözün görebildiği yer*
siyanet : *korumak*
sühuletle (suhulet) : *kolaylıkla*
sümmettedarik : *gelişigüzel*
şalope : *bir nevi kayık*
şanâver : *şanlı, şandolu*
şibihcezire : *yarımada*
şitap : *koşma*
taaffün : *kokma*
tamik : *derinleştirme*
tarumar : *karma karışık, perişan*
tasmimat : *kararlaştırılan şeyler, tasarlamalar*
tâlik : *geri bırakma*
teb'it : *uzaklaştırma*
teşne : *istekli, susamış*
umk : *derinlik*
vücub : *gereklilik*
zaviye-i meyyite : *harbte atılan mermilere hedef olmayacak yer, bir tepeni arkası*
zeval : *güneşi-ı batma zamanı, zail olma, yokluğa doğru gitme*
zindegi : *dirilik, canlılık*
zulmeti leyl : *gecenin Karanlığı, gece karanlığı*